

N. IORGA.

NEAMUL ROMĂNESC

ÎN ARDEALE

ȘI ȚARA UNCYREASCĂ

BUCUREȘTI

MINERVA

1906

NEAMUL ROMĂNESC
ÎN ARDEAL
ȘI ȚARA UNGUREASCA.

N. IORGA

Neamul românesc în Ardeal și Țara Ungurească

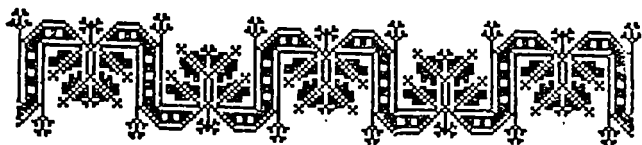
VOL. II.

BUCUREȘTI

„Minerva“ Institut de arte
grafice și editură
6, Strada Regală, 6

1906

CARTEA A XI-A.
ÎN ȚARA VINULUI

I.

De la Alba-Iulia la Geoagiul-de-sus.

La sfîrșitul unei zile de tîrg, în care s'a ținut și o adunare poporană pentru votul universal, cu discursuri ale deputaților romîni, plec din Alba-Iulia spre Teuș și acele sate de vîi, mai bogate de cît oriunde în Ardeal, care au creat Ținutului numele îndreptățit de «Țara Vinului». Un jidan din Bălgrad a dat pentru cinci florini trăsura lui de piață și un cociș ungar, care habar n'are de locuri, dar se dovedește un om de o desăvîrșită omenie. Îngrijește, spune el, de dobitoacele sale mai bine de cum se îngrijește Jidanul său de dînsul, care primește pe lună cît am plătit noi astăzi și o hrană din care nu se satură nici-odată. E sărac și dezbrăcat în vreme de toamnă, și-i e drag și dor de Romănia, unde munca cinstită se plătește cinstit și Bucureștii sînt «tocmai ca Viena».

— Cine vorbește rău de Romănia, acela nu știe ce spune.

Drumul, foarte bine zbicit de vîntul tare ce bate de către munte, lasă să se vadă foarte limpede întregul șir al culmilor din care m'am coborît abia: un lung zid albastru cu fruntea zimțuită, din care se desfac deslușit stîncile singuratece. În fund se zăresc, de tot șters, Carpații Hațegului. Iar la dreapta, în marginea unor înălțimi domoale, dunga de argint a Murășului apare, în largi șerpuiți, printre sălcii, — mare rîu lin al cîmpiei ardelene.

La o răscruce, coborîm în vale, de către Murăș, pentru a vedea satul Sîntimbrului, vestit prin biruința veche a lui Iancu-Vodă Corvinul, care printr'însa a mîntuit Bălgradul Voevozilor și episcopilor de rușinea prădăciunii turcești. Îndată ce ai intrat între gardurile de răchită ale gospodăriilor țerănești, vezi pe o culme biserica pe care el a ridicat-o în amintirea acelei zile de vitejie cu noroc. Clădirea gălbuie, nevăruită, se razimă pe contraforturi și are ferești gotice, și mai mari și mai mărunte. Ea samănă destul de bine cu bisericile lui Ștefan-cel-Mare, alt biruitor în numele lui Hristos, care și el obișnuia să-și pomenească faptele prin creștinescul prinos al lăcașurilor de închinare.

Această biserică, odinioară catolică, a fost crotopită apoi de Calvinii. Pe atunci erau încă în sat Unguri, pe cari i-a măturat însă cu totul revoluția de la 1848. Acuma biserica din deal, cu globul în loc de cruce, nu mai are credin-

cioși, și la dînsa vin numai din cînd în cînd, odată pe lună, Ungurii din Oieșde. Și aceștia însă sînt mai mult Romîni după graiū.

Poate că mîne legea noastră se va muta sus în clădirea Iancului-Vodă. Până atunci noi avem numai o bisericuță de lemn, cea mai săracă ce se poate închipui, cu zugrăveala căzută și cu pămîntul gol, fără lespezi, cărămizi sau scînduri. Totuși această bisericuță golașă are o proprietate, cîrciuma, pe care o arendează unui Jidan. Altă cîrciumă o ține un anume Popa Partenie, — ciudată potrivire de nume : acolo vînd Romîni.

Trăsura înnaintează pe un drum cu totul pustiū, pe cînd pe cel mare se tot strecoară oaspeții tîrgului și publicul adunării pentru votul universal : țeranii cu sumane albastre și femeile legate la cap, cu catrințe sau cu cămășoae largi peste cizmele înnalte.

Satul vecin, cu o biată bisericuță umilă, dar văruiță e Cojărul. Căsuțele lui sînt stăpînite de o Curte cu poarta veche și de o alta, nouă și frumoasă, tare închisă cu ziduri, care cuprinde pe «domnii» de astăzi. E un sat de iobagi scăpați din lanțuri.

Mai departe, acest drum lăturalnic, puțin cercetat, e străbătut de linia ferată care duce spre Blaj. Apucăm spre stînga ca să prindem drumul cel mare, și îndată, pe marginea lanu-

rilor veștede de cucuruz, sîntem la Teiuș, saū, cum zice poporul pe aice : Teuș.

Călătorii cu trenul, cari străbat Ardealul în drumul dintre Europa apuseană și România, știu «Tövisul», stația de legătură între două linii ferate și temutul punct de îndelungată oprire pentru cei cari ieaū din greșeală trenul ce nu merge până la Predeal. Eī bine, *acesta* e Tövisul, satul românesc înstărit, cu case mari, frumoase pe stîlpi de cerdac, cu vii în curțile largi, cu muncă și mulțămire pretutindenī. Această «mare comună» e mai cu totul a noastră, în ciuda calvarului catolic din piață, a marii biserici calvine și a trufașei sinagoge ce se ascunde pe lîngă dînsa, în sfîrșit în ciuda gării, cu tot rostul eī de conductorī și de hamalī. Din vechi timpuri avem aici și o biserică de zid, dar nu acea biserică gotică din cellalt capăt al satului, care se vădește de departe cu părății eī goi, sprijiniți pe contraforturi ciudate.

Tot în sus, pe lîngă un rîuleț destul de larg, intrăm acum, la stînga pieții, în valea lungă a viilor imbielșugate. Satul Stremț, pe care de de mult Ungurii îl numesc Diod, e cel d'întăiū. Un sat cu «domni», cari sînt astăzi Ungurī cu stema nobiliară sculptată pe porți, Romīni chiar; dar unul dintre cei d'întăiū «domni» n'a fost altul decît Radu-Vodă de la Afumați, îndărătnicul

luptător împotriva Turcilor, care a fost dăruit cu acest domeniu de către regele unguresc pe care, ca pribeag, mersese să-l caute până la Buda. Acuma și alți străini decît proprietari de vii se sălășluiesc aici, și într'un colț descopăr cu uimire un cimitir evreiesc care slujește și Teiușului. Jidani sînt boltași, dar și negustori de vin, crîșmari, *făgădari* (de la «făgădău», crîșmă). Cînd merg să văd biserica unde s'a închinat Radu-Vodă, găsesc un fel de vilă cu obloanele verzi, ridicată, spune inscripția, «din temelie», lîngă turnul cel vechi, dărîmat. Ceia ce nu spune nici-o inscripție însă e că nemaîpomenitele caricaturi de sfinți de pe catapiteazmă, necanonice și necreștinești, sînt opera unui Jidan din Bălgrad. Nu crede oare consistoriul din Sibiiu că trebuie să se amestece pentru a întreprinde această continuă și scandaloasă profanare ?

Peste puțin ajungem în alt sat de vii multe, Geoagiul-de-sus. Proprietarii sînt aici numai Romîni bogați de pe la orașe, și unul dintre ei e d. V. Bologa, directorul școlii de fetețe din Sibiiu și fiu de sătean de aici. Geoagiul își are Evreii săi (trei familii), și unul dintre ei a fost birăul satului până ieri. Și aici biserica neunită e zugrăvită de Evreul din Bălgrad, metropola Jidănimii din Ardeal. Dar Geoagiul n'o are numai pe aceasta, ci încă două, și biserica unită a fost chiar reședința unor Vlădică ai Romînilor

din veacul al XVI-lea. Până să le vedem, petrec noaptea în casa învățătorului Ciora, cumnatul d-lui Bologa.

II.

La mănăstirea Rîmeșilor.

O nouă ploaie a prefăcut în tină toate drumurile satului de vii care se desfășură cale de mai mulți kilometri de-alungul *văii* cu apele crescute. Prin știoalme și prin uritul aluat cleios, în care nu s'a făcut încă urmele, mă suiū la biserică.

Până mai dăunăzi, era în vârful dealului o biserică ortodoxă din a doua jumătate a veacului al XVIII-lea, clădire cu pereții tari și zugrăvitura întregă și frumoasă. Fiindcă însă bolțile crăpate se aplecau a ruină, s'a rostit asupra ei osînda, și în locu-î a fost înălțată altă biserică, a cărei podoabă de căpetenie e întocmai, ca la Stremț, opera Evreului din Bălgrad, zugrav bisericesc al satelor noastre.

O a doua parochie neunită se află departe în valea pietroasă, și iarăși te întâmpină fereștile cu obloane verzi, ca de la o vilegiatură. Această biserică e însă cu totul nouă.

«Mănăstirea» de la Geoagiū a fost zidită pe o culme ceva mai înaltă decît vechea biserică a neuniților. Răzbați la dînsa numai peste un deal lutos, în care, pe o astfel de vreme, la

sie care pas lunecă și te încleie. Suișul supt soarele cald al zilei de Duminică, spre culesul viilor, e și mai obositor. Întâlnești mai întiiu părății negri, de bolovană îngrămădiți grosolan, ai unor chili părăsite. Biserica stă încă lângă aceste dărîmături : un turnuleț se ridică de-asupra părăților împodobiți cu linii de zimți și cu ciubuce șerpuitoare ; fereștile, în cadre de același fel, se văd numai de o singură parte. În-nuntru, stîlpî despart pronaosul de un naos întunecat, unde doi trei țeranî mornăie încetinel slujba d'innaintea liturghiei, pe cînd preotul se înveșmîntă în altar cu odăjdii sărace.

Dar în pajiștea d'inaintea ușii sînt rostogolite pietre vechi, dintre care una, cu înflorituri săpate, poartă de o parte scutul cu trei dungî, iar de alta crucea cu două ramuri din coroana Ungariei. Acest capitel al unui stîlp sfărîmat a făcut parte, de sigur, din vechea clădire, cu mult mai încăpătoare și mai frumoasă, care a fost dărîmată în anii 1760, pe vremea stîrpirii mănăstirilor românești în numele Împăratului. Într'un astfel de lăcaș slujia un egumen căruia i se zicea Vlădică și care hirotonisia preoții din Ardealul-de-jos, un Vlădică recunoscut de regiî ungurî după stăruințele Domnilor romîni cari-și avuse pe aici adăposturile pribegiei. Vlădicia lui s'a contopit însă pe vremea lui Mihaî Vi-teazul cu Mitropolia nouă din Bălgradul apropiat, și biserica rămase în sama unor bieți că-

lugări necărturari. Cînd hotărîrea împărătească îi goni din umedele lor cămăruțe de piatră, reparația stîngace a zidurilor bisericești dădu celor cîteva familii unite din sat locul în care puteau să asculte odată pe săptămînă slujba dumnezeiască.

Pe cînd clopotul din turnuleț chiamă limbut, cu un glas suptirel, sătenii în haine de serbătoare suie dîmbul spre biserică, ținînd în mîna mănunchese de flori, între care se răsfață vizdoaga galbenă. Femeile, cu catrințe roșii și legături lungi la cap, salută cu «să fiți sănătoși». Acești credincioși nu se țin însă toți de legea unită, ci mulți dintre ei fac parte din parochia cealaltă din vale, unde nu s'a ținut însă slujba pe ziua de astăzi. Astfel ei merg, fără să stea pe gînduri, la preotul *cellalt*, care se ține însă de altă ierarhie. «Unit» și «neunit» sau *noii* nu înseamnă decî mare lucru aice. Se zice însă că nu de mult între preoții neuniți ar fi fost mari învrăjbirii, care aū împărțit și pe poporenii în două taberi învierșunate. Geoagenii ar fi oameni porniți, cu sîngele iute, și se arată lingă riū, după sălcii, locul unde nu de mult s'ar fi pus capăt într'o noapte vieții răufăcătoare a unui cămătar. Acela strînsese banii săi în România, dar de un timp și sătenii de aici aū deprins un drum mai greu, dar mai sigur, spre îmbogățirea răpede: al Americii.

Pe cellalt țărm al râului cu mersul pripit, pe care-l poți trece, tot așa de neplăcut, pe un bețișor așternut sus de-asupra lui, sau în circa unui sătean, ori în sfârșit cu picioarele goale pe prund, — merge drumul spre altă mănăstire bătrână a noastră, cea din Rîmeți, «în rîpă». *Drum* e numai un fel de a vorbi, căci ca să ajungi acolo, trebuie ca, timp de vre-o trei ceasuri, să te furișezi pe după sălcii, să intri peste gardurile rupte în livezile oamenilor, în curțile morarilor și piuarilor, cari fac ca râul să piseze zi și noapte la sumane, trebuie să urci un alt deal cleios, supt arșița soarelui târziu, să străbați lungi potece de pădure, între crengile prietenoase ale stejarilor tineri. Numai la capătul acestor rătăcirii obositoare, te afli sus, spre culmi, avîndu-ți de-asupra numai păreții cenușii ai stîncii goale, la dreapta, la stînga, înaintea. Tocmai în valea, spre care te cobori prin pietriș, supt această întreită cunună sălbatecă, vechia mănăstioară vorbește despre un lung trecut de sărăcie și primejdie.

Chilii sfărîmate, din aceiași bolovană negri ca la Geoagiū, apoi un mare turn, strivitor pentru o bisericuță mică și umilă; de-asupra, o căsuță de paznic, cu păreții de o grosime de cetate, căreia i se și zice *baște* (bastion). Cantorul care stă acolo, cu un frate și două femei, se gătia tocmai să plece la bîlciul de la Aiud, cînd sosirăm la dînsul. Căsuța are două încăperi: cea

cu hornul și odaia de locuit, cu lavițe, clădări de lucruri de mînă și farfurii, străchinuțe, *tăiere* de tot felul atîrnate în cuie. E foarte curat. Tot așa de îngrijit e și portul celor de casă și al cîtorva vecini ce s'au adunat pentru calea împreună. Toți sînt oameni vioi și de toată omenia. Sînt așa de îndatoritori încît îți place, din minile lor, pînea neagră, brînză cu miros de lină și nucile uscate pe care ți le pun înaintea, cu tot felul de vorbe bune. Vin, «vinars» nu se pomenește pe aici; oamenii din parochia de vre-o douăzeci de case mocănești a mănăstirii nu beau decît apa rece a izvoarelor muntelui.

La biserică se vede în frunte inscripția mai nouă care mărturisește că întăia zugrăveală s'a făcut încă din 6987 (1479), supt bunul Craiul Matiaș, al cărui neam corvinesc a stăpînit aceste. Numele de Rîmeți, care înseamnă în ungurește ermiți, pustnici, ar arăta că și mai de mult a fost aici o mănăstire catolică. E decî cea mai veche mănăstire ardeleană încă în ființă, și Radu de la Afumați, din Stremți, a apucat-o cînd a luat în stăpînire moșia vecină. O piatră cu inscripția slavonă, zgîriată nedibaciū, pomenește pe un călugăr din anii 1670, călugărul Simion, care a lăsat «șese boi» la mănăstire. Mănăstirea peri peste un veac, de aceiași osîndă ca și cea din Geoagiū, și aflu pe o foaie de carte veche însemnarea tînguitoare a unui călugăr care dă ziua cînd s'a săvîrșit

Craiuł Matias.

fapta «necredincioșilor». Din ruine sătenii își făcură în sfârșit, la 1809, biserica, zugrăvind pe pereții ei, la chinurile sfinților și mucenicilor, ostași în veșmîntul Ungurilor din veacul al XVIII-lea. Antimisele de pînză, pe care se face în altar sfînta jertfă, arată și aici strînsa legătură cu noi, cei de peste munți, pe care au avut-o toți clericii și cărturarii ardeleni, în toate locurile și în toate timpurile: unul e de la Mitropolitul muntean Teodosie, al lui Constantin Brîncoveanu, iar cellalt de la arhipăstorul moldovenesc Gavriil Calimah. Se mai păstrează și o frumoasă săpătură în metal, de sigur din al XV-lea veac, desfăcută dintr'o carte sfîntă.

La crucea de lemn înfiptă lingă poartă, sătenii noștri se despart ca să suie pe stîncă în calea spre Aiud. Iar noi, eu și învățătorul din Geoagiū, mai privim odată priveliștea aspră și tristă a celor trei munți din fund, și apucăm calea, tot așa de grea, a întorsului.

*

Un sătean cu căruța mă duce înapoi la Teiuș. A fost în România, ca băiat de prăvălie, a plecat de acolo la 14 ani și-î pare rău, iar acum e econom în satul lui de naștere. Vorbește mult, ales, și mă crede Ardelean așezat în țară. Cu el nu te urești lesne și, fiindcă în aceiași noapte merg mai departe spre Blaj, îi propun să mă ducă până acolo. Atîta frig vine însă din

muntele nins, cu vîntul ce se întetește tot mai mult, încît îmi pare rău de cuvîntul ce am spus. Omul însuși mă dezleagă însă îndată: pentru că n'a lăsat vorbă nevestei, întăiū, pentru că nu s'a gătit de drum mai lung, apoi, și în sfîrșit, pentru că n'are cu ce mă înveli pe mine într'o așa de aspră noapte de 1-iū Octombre.

Voiū merge decī mai departe cu trăsura evreiască din Teiuș. În noaptea căzută răpede, «comuna mare» e de o jale și de o scîrbă care-ți strîng sufletul. Nu-s felinare, și jos băltăcăiești în noroiū. Hanul la care ne-am oprit pentru luarea altui vizitiū e mai mult o cîrciumă și de la altă cîrciumă vine, cu o putere pătimașă, cîntecul unei femei de la țară care s'a îmbătat și hăulește doine deznădăjduite. La urmă, trăsura cea nouă apare, cu un singur cal ce-și sucește capul cu mîndrie și cu un biet băietan de Secuiū, cu pălăria pleoștită și surtucul umflat, care pornește tăcut pe calea de întunec. Cînd i se dezleagă limba, aflu că e plătit în rîs ca să mîne zi și noapte pe toate drumurile, dormind une orī — ca în noaptea aceasta — trei ceasuri, iar alte orī nici atîta. Neputînd fugi în America, de Jidaniī ceī răi, i-ī dor și lui de Romănia.

CARTEA A XII-A.
ȚINUTUL TÎRNAVELOR.

I.

Spre Blaj.

De la o bucată de loc, trăsura cîrnește la stînga, pe linia ferată ce duce tot la Blaj. Noaptea e cu totul pustie. Numai din cînd în cînd o mare flacără roșie ce pare că umblă să aprindă adîncurile înnalte, arată în filfiirea ei nebună, răpede, un tren ce lunecă. Acceleratul din România trece ca o săgeată cu toate fereștile aprinse. Trecem Murășul pe un măreț pod cu vamă, lingă obișnuita cîrciumă, unde zac cară așteptînd, apoi iarăși ne înfundăm în întunerec.

Dealuri în dreapta ; în stînga, foarte departe, munții hotarului, deslușindu-se în lumina lunii pline ce se ivește în cearcăn, plînsă. Din loc în loc lucește argintul mișcător al Tirnavelor unite, ce călătoresc spre Murăș.

Tăind pe rînd dealuri mai joase, trecem prin două sate românești, în care mai ard cîteva

lămpașe, se mai întilnesc flăcăi cîntînd prinși de spate, ciobani în sarice, vecini cari sfătuiesc la gardurile de nuiele. Apoi înnaintăm spre șirul învălurat al marilor dealuri din fund.

De pe vîrful lor se vede în acea mare lumină de taină apa de argint despicîndu-se în două suvițe care pornesc pe drumuri deosebite, pierind fiecare după alte dealuri, Tîrnava-Mică și Tîrnava-Mare, ape singuratece, fără alt semn de viață pe maluri decît slaba lumină verde a vre unui brudariu. Trei mari focuri ard în fund, la vre-o gară de sigur. Un pod sună supt picioarele mîndrului cal care se mlădie și acum, după trei ceasuri, ca și la plecare, și trecem pe lîngă vameșul somnoros, învelit în țoale. Îndată sîntem în Blaj, spre care drumeții cu trenul se coboară din sus, la Kükülöszeg, lîngă unghiul unde se întilnesc — acesta e înțelesul cuvîntului ungaresc — Tîrnavele.

II.

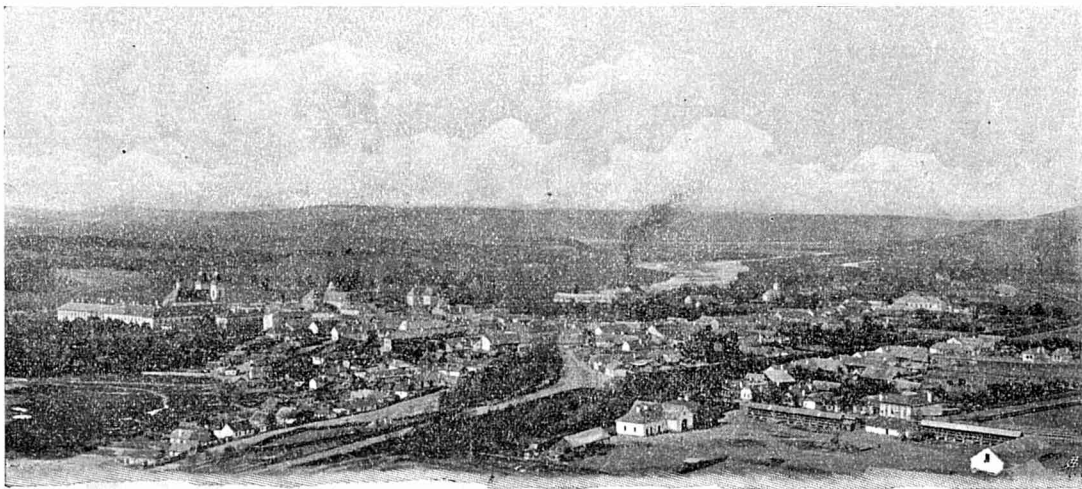
B l a j u l.

La început e un sat ca oricare altul, poate cu case mai bune și mai strînse. Cîteva familii de Unguri, cari aū și o biserică bună, și mulți Romîni locuiesc în el. Suim în tină, printre îngrăditurile de lemn. Apoi iată o stradă de tirgușor, largă, cu copaci de bulevard și locuințe

mărunte. Din ea poți trece în ulicioare mai strîmte, unde la cutare clădire din colț se văd afișe albastre, de teatru, și o firmă de cafea. Case cu mai multe rînduri se descopăr ici și colo. Apoi te afli de odată într'o piață neobișnuit de mare, fără pavagiū, fără lumină, împrejmuită cu un șir de gospodării orășenești bunicile, peste care se ridică palate școlare într'un stil simplu, solid și cam trist și o mare biserică făcută după cele apusene din veacul al XVIII-lea. Mai în lături e un castel, o curte boierească mare în care până târziu se mai văd lumini.

Un străin, rătăcit aice, n'ar înțelege nimic din toate aceste nepotriviri. E această întinsă așezare întunecoasă de la împreunarea Tîrnavelor argintii un sat sau un târgușor, și de ce târgușorul să aibă această înfățișare neobișnuită ?

Sat a fost aici, din vechi timpuri, sat de Unguri cari au fost înlocuiți de Romîni sau prefăcuți în Romîni: satul lui Balász — Balásfalva — sau al lui Blaj, al lui Vlasie. În curtea aceia cu luminile au stat mult timp, lungi veacuri, Domni unguri răi și dregători ai Crailor ardeleni. Dar o mare parte din Romînimea țerii se uni cu Biserica Romei și episcopia unită se putu răzima pe Stat, pe noua cîrmuire împărătească a Austriacilor, în nevoile și străduințele ei. I se dădură moșii, în locul celor luate înapoi de Vodă Brîncoveanu, pentru părăsirea

Vederea Blajului:
www.dacoromanica.ro

legii vechi, dar i se luă reședința din Bălgrad, unde aceiași Austriaci aduseseră alt episcop, *curat* catolic, pe *pișpecul* încărcat de onoruri. Biserica unită pribegi la Făgăraș. Apoi un gând al Vlădicăi-mucenic, al învierșunatului luptător pentru drepturile românești, Inochentie Clain, îi căpătă prin schimb alte moșii mai potrivite, pe Tîrnave, și atunci el o și strămută, pe această nesigură episcopie a Făgărașului, aici, în unul din satele domeniului, la Blaj. Biserica răsări, castelul fu prefăcut și îmbogățit, cea d'intăiu școală pentru preoți, cea d'intăiu școală mai înaltă pentru mirenii își căpătară pe rînd sălașuri umile; o mănăstire a Sf. Treimi, alta a Bunei Vestiri, cuprinseră în ele călugări învățați, dascăli de școală, dintre cari mai târziu, supt Vlădica Bob, răsări ceata aleasă a canonicilor. Episcopia se făcu Mitropolie supt Șuluțiu, după acea zi mare din anul 1848 cînd pe acest cîmp din marginea Tîrnavelor iobăgimea românească de amîndouă legile, supt ochii amînduror episcopilor, înfrății o clipă, ceruse lui Dumnezeu să coboare din ceruri Libertatea asupra unui neam nenorocit. Și mai aproape în sfîrșit, hărnicia Mitropolitului Vancea așeză școlile în aceste clădiri așa de mici și goale pentru puterea Statului, așa de mari pentru nevoile și jertfele noastre.

*

Petrec noaptea la bunul și vechiul mieu prieten, istoricul cel mai priceput al Ardealului, canonicul Augustin Bunea, colo în marginea acestei pieți pustii și negre, în șirul de căsuțe unde mulți ani de zile a licărit neîntrerupt ca o veșnică stea a învățăturii românești ferestruica lui Timoteiū Cipariū.

La amiazi vizitez pe Mitropolitul Mihályi, asupra căruia trec anii fără a slăbi vioiciunea mișcărilor și a privirilor, fără a-i lua acea frumuseță aristocratică a feței fine, supt calota viorie. Castelul unghuresc din vremuri are o curte înverzită, o frumoasă grădină mare și trei rînduri de odăi fără nici-un lux. Mitropolitul primește, prînzește și locuiește în cele din mijloc.

*

De la Blaj înainte sînt, pe dealuri și în vale, tot moșii ale Bisericii unite, posesiuni ale Mitropolitului însuși sau ale școlilor. Prietenul Bunea mă poartă prin ele. Pe dealul din a dreapta se urmează, în dirî albe, lungi, sătucene: Petrifalăul, de Unguri pe cari i-a adus «domnul» din vremuri, Iclodul, numai de Romîni, și Sîncelul.

Satul din urmă are într'o biserică obișnuită picturi de Smigelschi, plătite din fondurile unei societăți de femei. Căsuțele se înșiră apoi pe întortochiate drumuri de tină. La căpăt e via Seminariului, și se lucrează tocmai la culegerea ei. Flăcăii dănțuiesc în buți, iar printre butuci

desfac struguri femeii și fete cu catrințele înfocate și mari legături de cap cu vîrfuri fluturîndu-li pe iile albe. La facerea nopții, se împart struguri fiecăreia și chipurile albe se pierd răpede, pe toate drumurile, peste care se cerne acum cenușa umbrelor.

*

Întrebuințez ziua ca să văd bisericile Blajului și acele școli de preoție și de învățatură a mirenilor, care, venind tocmai la ceasul lor, cînd se închideau izvoarele de lumină mai umilă ale mănăstirilor, au dus mai departe grija pentru cartea românească și, statornicînd legături nouă cu cultura conscientă a Apusului, au deschis largi orizonturi cugetării neamului. Aici e pămîntul sfînt al Blajului, în locurile unde au scris cu sîngele inimii lor și au învățat pe alții cu toată căldura credinții ce stătea într'înșii, acei înainte-mergători ai culturii naționale românești cari au fost blîndul călugăr Samuil Clain, asprul muncitor fanatic Șincai și cumintele alcătuitoare de teorii Petru Maior. Acești trei oameni mari ai unui popor mic trăind în împrejurimile cele mai grele au plecat pe rînd din această reședință episcopală unde ei nu puteau fi înțeleși pe deplin, și nici măcar îngăduiți, cu întregimea firii lor, dar asupra Blajului fără recunoștință din timpurile Vlădicăi Bob se în-

toarce totuși o rază din marea lumină ce se înalță neconținut de-asupra mormîntului lor.

Biserica din piață era odată mult mai mică decît astăzi; de-asupra părășilor înalți se ridică un singur turn. Vlădica Leményi, din anii 1830-40, e acela care a înădit fațada lată cu cele două turnuri. Din trecut i-a rămas numai puține lucruri acestei zidiri care, de alminterea, n'are nici două sute de ani. Nu sînt odoare ale vechimii, nici cărți rare, nici zugrăveli pe părășii, cari sînt mîzgîliți provisoriu cu colorii șterse. Inscricția din față e nouă și redactată în latinește. Numai în boltă se vād picturi bune, din timpurile naive, și ar fi un mare păcat ca ele să fie înlocuite, pentru cine știe ce motive de moralitate fricoasă. Iar catapiteazma e de sigur cea mai impunătoare prin întindere și bogăție din toată Romînia; de sus până jos e o singură desfășurare de săpături aurite, a căror strălucire e umbrită delicat de vreme. Icoanele prinse în acest măreț cadru poartă iscălitura unui zugrav sîrb de la Arad, din anii 1760, dar nu e nici-o îndoială că acesta n'a fost și sculptorul ce a dat bisericii blăjene podoaba ei de căpetenie.

Lîngă biserică, la dreapta, era mănăstirea cea mare a Sfintei Treimi. Și astăzi te plimbă încă prin coridoarele ei boltite, fără mult aier și lumină, în care se deschid uși de chilie. Dar, a-

fară de un singur Basilitan, vechii monahi ai rugăciunii neconținute, s'a dus, și în alt fel se face astăzi în mănăstirea Blajului închinarea către Dumnezeu lumini. Gimnasiul ce s'a desvoltat din învățămîntul călugărilor de odinioară a luat în stăpînire odăile celor două rînduri ale clădirii, și pentru el s'a alipit și o aripă nouă, zidită supt Mitropolitul Ioan Vancea. O grădină botanică mărișoară își întinde copacii deși spre acel țerm al Tîrnavelor unde o cruce, oropsită de Cîrmuirea străină, arată și astăzi locul unde miile de miî ale țerănimii noastre s'a strîns în acea zi de Maiu a lui 1848, pentru a primi solia de libertate și chemarea la lupta prin care ea se întărește și rămîne. Este și un mic Museu și o bibliotecă destul de bună.

În față, aceiași copii puternici, cuviincioși și harnici ai satelor noastre au un internat, ținut cu o deosebită îngrijire. Și el e o zidire nouă, de și tocmai prin acele locuri au făcut școală pentru mirenii vechii apostoli ai culturii blăjene. În același șir se află preparandia de învățători și școala «normală» sau primară a băieților.

La stînga catedralei, vine la rînd Seminariul, în care intră tineri cari au făcut gimnasiul întreg și au dat examenul de «maturitate», asemenea cu bacalaureatul nostru. Ei au odăi curate, bune sale de studii și o frumoasă grădină de primblare unde cutare frasin bătrîn amintește pregătirile, în convorbiri aprinse, de tinereii visători,

a întâmplărilor de la 1848. Crescuți în cultul unui trecut cultural care a fost mare, însuflețiți de amintirile înălțătoare pe care le deșteaptă aici oricare unghiū, amintind de oameni săraci și prizoniți cari au cheltuit toate puterile lor pentru trezirea și înaintarea unui biet popor desprețuit, teologii aceștia nu pot fi decît niște adevărați rîvnitori ai neamului lor, niște închinători călduroși ai idealelor românești și niște cetitori plini de înțelegere și de iubire ai scrisului nostru. Ce inimi bune și cinstite bat supt lungile reverende negre ale viitorilor preoți de sate, aici ca și dincolo la frații lor de altă lege din Sibiiū! Numai de nu i-ar cuceri pe încetul, coborîndu-î spre o bărbăție luptătoare pentru agonisită și spre o nevrednică bătrîneță închinată plăcerilor lumii mediul, de multe ori foarte trist, în care vor fi chemați să lucreze, sfaturile rele și îndemnurile spre rătăcire pe care le vor afla de atîtea ori și în atîtea locuri! Cum sînt astăzi, ei nu pot fi însă decît o binefacere pentru frații lor săteni, către cari vin cu o misiune creștinească și cu o misiune națională.

Tot pe timpurile lui Vancea s'a întemeiat și institutul de fete de lîngă Seminariū. El n'are nici pe departe instalația celui din Sibiiū, dar nimeni nu poate tăgădui marea bunăvoință ce domnește și aici, multa străduință ce se dă zilnic, în cele mai grele împrejurări, pentru a da Ro-

mînimii din Ardeal femeii luminate și de o oarecare distincție.

Palatul Mitropolitului s'a format, prin cîrpelii, înnădiri și prefaceri, dintr'un castel său «coș-teiū» de vînătoare înnălțat puțin timp după 1500 și care a fost și adăpostul unora din principii ardeleni veniți în călătoriile lor de cercetare și petrecere până aici. Se mai vede încă inscripția latină care pomenește această obîrșie străină. Astăzi, fără nici-un lux, el dă o locuință cuviincioasă Mitropolitului unit. În rîndul de sus, el are și o capelă particulară, și într'una din odăile de lîngă dînsa se înșiră pe păreți chipurile arhierilor uniți, între cari deosebești energia întunecată a lui Ioan Inochentie Clain, luptătorul pentru drepturile neamului, cuviosia stoarsă a lui Petru Pavel Aaron, întemeietorul școlilor, frumuseța cam șireată a lui Atanasie Rednic și greutatea fără expresie a bogatului Bob cu păstoria lungă, supt care frunțașii literaturii românești și-au luat toiagul în mîină și au părăsit, cu vorbe aspre, acest Blaj în care nu mai era loc pentru dînșii. Un Șuluțiu cu liniile fine stă lîngă chipul de tinereță, cu mitra scumpă peste fața rasă, săpată de hotărîre, a lui Vancea.

În curtea castelului biurourile și archiva sînt așezate 'n încăperile foastei mănăstioare a Bunei Vestiri, o ctitorie a Vlădicăi Aaron. Aici

Școlile Blajului.

www.dacoromanica.ro

și-a așezat el seminariul, și aici a început să lucreze iarăși tipografia episcopală, oprită încă de supt înaintașul lui Aaron, Atanasie.

Bisericuța de alături, cu turnul alb, care se vede de departe, a fost întâi un lăcaș de închinare al calvinilor din castel. Odată cu acesta, ea și-a schimbat rostul. Astăzi în cuprinsul ei îngust se văd icoane de catapiteazmă lucrate frumos, pe la 1760, de un zugrav craiovean, și un chip al Maicii Domnului, adus de la mănăstirea dărimată a Prislopului. Supt lespezi se deschide cripta în care zac rămășițele episcopilor Bisericii Blajului, până la Mitropoliții ultimelor timpuri.

Parochia are în sfârșit o altă biserică, tot așa de micuță, cu o catapiteazmă bună, împodobită cu zugrăveli din anii 1770. Cea mai mare podobă pentru dînsa sînt însă mormintele ce o încunjură și între care se deosebesc ale lui Timotei Cipariu și lui Șuluțiu Mitropolitul.

Dacă adaugi o școală fröbeliană și o casină, un medic al reședinții și un avocat, ai înfățișarea întregii vieți românești a locului neobișnuit și în atîtea privinți scump nouă care e Blajul.

III.

Împrejurimile Blajului.

Încă odată ieau, cu păr. Bunea, drumul prin valea Țîrnavei-Mici, pe lîngă dealurile ce înfățișează pe rînd acele dîre albe de case care încep cu Petrifalăul. Dincolo de Pănadea lui Cîpariū, se ivesc pe acea costișă bogată în lanuri, iar altă dată și în vii, Sîn-Miclăușul lui Betlen și Bia, apoi Căpîlna. În cel d'intîiū sat era odată o reședință de protopop român, și pînă astăzi locuitorii sînt numai Romîni. Sîn-Miclăușul s'a ținut de patrimoniul mării familii ungurești Bethlen, care a dat Ardealului doi povestitori ai înîmplărilor sale și un principe, cu visuri înalte și faimă mare, pe Gavril. Mormintele aceluī neam care a stăpînit aici se vād pe deal, în marginea brazdeī negre de colo. Dar «iosagul,» moșia s'a împărțit în două bucăți, care aū intrat de-o potrivă în mîni străine. Casa cea mare din față, cu două rînduri de ferești, a fost făcută de vestitul baron de Bruckenthal, care și-a lăsat cum-părătura Bisericii săsești; acolo șede arendașul armean al acesteī Biserici. Iar partea de către Pănade o are, nu de mult, Biserica noastră din Blaj, și astfel, printr'o derîdere a timpurilor răzbunătoare, Romîniī stăpînesc astăzi locurile unde ai lor aū fost priviți multă vreme ca robii fără nici-un fel de drepturi ai pămîntului dom-

nesc. În sat sînt foarte puțini Romîni, căroră numai acuma administrația de neamul lor li-a dat loc de biserică și de școală, dar Ungurii de acolo, dintre cari întîlnim pe cîțiva cu carăle, de vale, vorbesc românește întocmai ca ai noștri. În port chiar, ei samănă foarte bine cu aceștia, și numai cunoscătorii îi pot deosebi prin înfloriturile de la gîtul cămeșii, scurtimea poalelor acesteia și prin cîte un alt amănunt fără însemnătate.

În celelalte sate de pe acest mal mai înalt al Tîrnavei locuiesc numai și numai Romîni, în case mai sărăcăcioase, acoperite mai ales cu stuf, înverzit dese ori de catifeaua, cu răsfrîngerea adîncă, a mușchiului bătrîn. Dincoace, pe unde merge drumul, avem după Sîncel, unde, în curtea școlii, copiii s'aũ prins să joace hora ; în așteptarea învățătorilor, Spinul și Șona. Cel d'întăiũ e românesc, alcătuit de sărăcimea și argățimea Sașilor din cel de-al doilea, de unde totuși, cu toată cedarea unui nou hotar, țeranii noștri n'aũ putut fi goniți cu totul și pentru totdeauna. Deosebirea între cele două așezări bate la ochi mai mult decît orice altă deosebire între locuințele Sașilor și ale Romînilor : la iobagii și slugile de demult tot căscioare povîrnite și buhoase, aruncate cum se întîmplă ; la «domnii» trecutului, cari aũ rămas bogații de astăzi, se întind într'un rînd desăvîrșit marile zidiri de piatră, acoperite cu țigle roșii.

Săsești mai sînt, tot în acest unghiū din marginea Țirnavelor, alte două sate, Bălcaciul, mai departe la dreapta, după dealuri, și Jidveiul. Cel d'întăiū are numai cîțiva Romîni, cari formează aceiași parochie cu cei din Șona (Schönau); cellalt, foarte bine închegat, pare să fi înlocuit vre-un cătun de Romîni, căci numele său amintește pe Jidovii, adecă pe Uriașii de demult, în sama cărora se pun în Romînime toate vechile zidiri puternice; Ungurii și Sașii îi zic *Jidve*, *Zsidve*.

Și aici linia ferată merge de-a lungul Țirnavei întortochiate. O trecem pe podul de lemn unde vama obișnuită o ia un Sas care vorbește fără greș limba noastră. Acum trăsura străbate o mare luncă verde, prin bielșugul de pășune al căreia s'aū răzlețit cirezile albe ale tuturor satelor și «domnilor» de pămînt din vecinătate. La capătul ei sîntem în sătucelul Sîntă-Măria, unde staū amestecați Ungurii și Romîni, cari, aceștia, aū și o bisericuță, fără paroh de cîva timp.

De la Sîntă-Măria se vede foarte bine în față, supt dealuri, pe o mică înălțime ce se ridică de-asupra Țirnavei desfășurate în inele de argint, satul Cetății-de-Baltă, pe care prin traducere Ungurii o numesc *Küküllövár* («cetatea Țirnavei»), iar Sașii, prin stilcire, *Kokkelburg*.

Numele acesta-i vine de la o cetate veche,

de mult părăsită în mijlocul unui sat de Romîni săraci, atunci cînd ea a fost dăruită lui Ștefan-cel-Mare al Moldovei de către Matiaș Corvinul însuși, care nu putea să și-l facă prieten fără de o asemenea jertfă. Dregătorii moldoveni, cei doi pîrcălabi, se așezară deci între aceste ziduri, drese cu îngrijire și pregătite pentru orice întîmplare. Cetatea trebuie să fi fost asemenea cu cele din Neamț, din Suceava sau din Basarabia: un mare adăpost de ostași între patru turnuri groase sau bastioane. «Balta», apa lină, înceată, foarte dese ori revărsată până departe, a Tîrnavei Mică cu malurile de lut joase și insulele de buruieni și copaci o încunjura din toate părțile. Așa au ținut-o Ștefan, cei doi urmași ai săi și în sfîrșit neastîmpăratul său fiu Petru Rareș, care mulți ani de zile a tulburat Ardealul de la un capăt la altul, de la Bistrița până la Brașov, întrebuițînd toate prilejurile și toate mijloacele unei politice de dibăcie.

Dar după dînsul Moldova se aplecă încet spre ruină. Peste vre-o zece ani numai, Alexandru Lăpușneanu trebui să primească raderea cetății, de mult ocupate de Unguri, pentru a păstra măcar moșia. Zidurile fură date la pămînt, și multă vreme sătenii culeseră din ele piatră pentru locuințele lor, așa încît o mică înălțătură a pămîntului, la vre-o sută de pași în dreapta gării, arată numai unde au stat timp de trei

șferturi de veac apărătorii steagului moldovenesc în mijlocul țerănimii românești din Ardeal.

Petru-Vodă de sigur trebuie să fi fost și întemeietorul unei frumoase biserici de piatră, care și-a avut pe urmă alte suferințe. Și astăzi se vede pe marginea dîlmului, din care neconținut se scurg prin lutul sfărîmicios vechi oase ce se tîresc prin noroiu său sînt cronțănite de porci, clădirea trainică, făcută după datinile arhitecturii moldovenești. Fațada se sprijină pe două contraforturi; pe laturi aleargă altele, în număr de șese, până la altarul pentagonal; între ele se deschid ferești cu înflorite cadre de piatră săpată în stil gotic; o mare ușă gotică, tot astfel împodobită, dă intrarea prin laturea din dreapta. Înnăuntru, stîlpi despart pronaosul de un larg naos.

Calvinii hrăpiră această clădire îndată după peirea cetății, cu toate că o carte bisericască de pe la 1550 s'a mai aflat rătăcită printre ale bisericilor noastre de astăzi. Încă din 1585, cînd Moldovenii nu mai aveau nici moșia, se îngropa în altarul părăsit o «doamnă» din partea locului. Alta, Sofia Menhard, își are mormîntul de piatră, cu chipul săpat al adormitei, în stînga naosului. Rămășițele-î înfășurate în stofe scumpe s'aŭ aflat, cu altele multe, la reparația din 1895-6. Și în cursul aceluiași lucrări aŭ ieșit la iveală zugrăvelii românești ale Sfinților, un Petru și Pavel la ușa din stînga, supt data de 1526, un

Hristos pe cruce în partea de către turn, — destăinuirii neplăcute pe care amîndoi preoții romîni le-aû văzut, dar pe care Ungurii s'aû grăbit să le radă fără întăzriere. Astăzi biserica are un turn prost cu cerdac de lemn, în locul celui ce va fi fost de-asupra naosului, un coferemint de țigle care se coboară peste altarul ce fusese dărîmat sus, și magasiî de produse, de cînepă, și de morminte părăsite, și de praf nemilostiv în acel vechiû altar de taină al slujbei noastre.

Ne poartă pe acolo o femeie care vorbește limba noastră ca o Romîncă. Jidoavca de la vama din capul satului știe și ea romănește fără greș. Totuși, pe lîngă cei vre-o 2.000 de Romîni, sînt și cîteva sute de Ungurî. «Știû romănește Ungurii», întrebaiû pe unul din conducătoriî mei. «*Ungurește* nu știû, domnule». Nu numai în căsuțele de vergî și stof de la margine, dar și în trainicile clădiri de piatră acoperite cu țiglă din ulițile de mijloc se vorbește limba noastră, și de Ungurî, și de Evrei. Avem două biserici mari: una a Uniților, măi puțini, și cealaltă a Neuniților, amîndouă cam din același timp, ridicate în locul unor vechi șuri de lemn putred. Școala confesională, pentru amîndouă legile, ține piept școlîi de Stat și contribuie la asigurarea viitorului, care e al nostru.

Totuși un represintant al rasei stăpînitoare, un German maghiarisat, comitele Haller, stăpînește

aici pămîntul. El a cumpărat de la Bethlenești, plecați și de aice, marele lor castel de pe deal, făcut în stilul vechilor cetăți, de comitele Nicolae, un înalt dregător al Ardealului împărătesc, la 1769.

Odată în vârful multelor scări de lemn era reședința comitatului, și Romîniî își amintesc cu mîndrie că acolo aș stat în fruntea treburilor de-aî lor, ca d. Ioan Pușcariu de la Bran și d. Iosif Șuluțiu, care e astăzi președintele Asociației. Dar de mult timp reședința s'a strămutat la Dicșo-Sinmărtin, în sus spre Murăș, sat mare de Secuî cari l-aș numit după «strălucitul» sfînt național al lor. Acolo sînt astăzi mulți Evrei, și «domniî» unguři de prin împrejurimî vin să-ș dea timpul și averea în cărți. Romîniî aș totuși un protopop unit, și unul din fiî tîrgușorului cu numele foarte străin a fost Petru Maior însuși.

Pe drumul în preajma căruia zburătăcesc din aripioarele galbene grauriî beți de struguri, ne întoarcem spre Blaj, care ni se desfășură din vârful dealului din urmă, cu multele case ce se desfășură până'n cîmpul Tîrnavelor, stăpînite de biserica Mitropoliei. Mai departe peste apă, satele Vezea și Ciufudul adaugă petele lor albe.

IV.

Pe Tîrnave : De la Blaj la Sighișoara.

Aș fi vrut să fac două drumuri. Unul — o cale de un ceas și jumătate — la Cergău, satul de Șchei luterani cărora li se predică românește la slujba la care vin îmbrăcați românește, adăogindu-se numai la urmă un «Tatăl Nostru» slavon, în limba «părinților» lor. Nicî într'un chip nu pot crede că ei ar fi toți Bulgari, aduși și seduși de Sași, căci aceasta ar fi împotriva oricărei logice și nu se poate sprijini pe nici-o dovadă istorică. Dar în această ploaie de Octombrie până la Cergău e tină...

Iarăși mă gîndiam să merg, prin cele două Șeice săsești, la Buia, unde Mihaî Viteazul însuși și-a avut moșia și s'ar mai vedea încă urme de zugrăveală bizantină pe o veche șură părăsită care a fost biserică. Dar lumea de acolo are de lucru cu viile și nu mă poate ajuta să fac acest drum.

Apuc deci cu trenul calea spre Mediaș, Ibașfalău și Sighișoara. În dimineața nehotărîtă, Blajul își ține tirgul. Încă de cu sară aū venit Mărgineni cu carăle, aducînd briie și cite alte mărunțișuri trebuie pentru îmbrăcămintea și gospodăria țeranului. Am văzut lumina arzînd la covergile lor, într'un colț al pieții negre.

Acești negustori iefteni de multe lucruri sînt Mărgineni din cei săraci; bogații, tot mai mulți, un Iosof, un Herța și alții țin în arendă moșiile Mitropoliei blăjene. Tîrgul e așa de cercetat, încît abia poate răzbate printr'însul trăsura care mă duce la gară. Boii mari, frumoși, albi, din vechea rasă sarmatică, se încurcă în coarnele lungi; valuri de mulțime se poartă în lunecări încete peste tot cuprinsul pieții, care se pare prefăcută, înveselită și îmbogățită. Catrințele de tot felul, în colorile cărora biruiește roșul aprins, fac ca o pajiște de flori.

La gară, în capul satului, numai străini: Evreice gătite și văpsite ca regina Iezebel, Sași lungi, molii, în cîte o teacă de pardesiū nou-nouț, prunci de Sas cu colorile germane pe o șapcă tăiată ca a ostașilor din Imperiu. Căci aici în Blaj sînt iarăși între dinșii, în laturea unde ei, desfăcuți de Romînime, se razimă pe marea mulțime săracă a Secuilor din munte, revărsați până la Murăș, unde aū Murăș-Oșorheiul, și până la Tîrnave, în preajma Sighișoarei.

Linia ferată urmează cursul Tîrnavei-Mari, pe care o taie de cîteva orî pentru ușurință. E un frumos Ținut roditor, mărgenit de dealuri ce se apleacă lin. Îl locuiesc Romîni amestecați mai ales cu Sașii, și iarăși vezi pe dealul stăpînitor de-asupra coperemintelor de țigle și de stof,

vechile ziduri ale bisericii-castel, păstrătoare de averi și apărătoare de oameni, care, sprijinită pe cîrjele contraforturilor, înalță vîrfurile ascuțite ale turnului. Cea d'întăiu stație poartă însemnarea Hosszuaszó ; Romîni îi zic Hususău, și în satul de obîrșie străină veche ei au știut să-și cucerească un loc. Tot așa și la Micăsasa, care se desfășură de cealaltă parte, foarte frumos, cu o înfățișare de vechime înaintată. Din jos un rîu vine să se piardă în apele liniștite ale Tîrnavei. Trenul se oprește îndelung la locul unde un turn vechiu cu vîrfurile roșu și unul nou, alb, se privesc pe de-asupra apei. Acolo e Copșa-Mică, de unde se desface linia către Sibiiu. Peste puțin ești la Mediaș, care se vestește prin cîteva fabrici și prin înalta suliță a vechii biserici care ținește din mijlocul coperișurilor bătrîne ale pieței.

A. MEDIAȘUL.

Orașul e destul de mic. La gară așteaptă însă omnibusuri de otele, trăsuri de «domni» și o singură birjă, cu un vizitiu ungar care, în loc să mă ducă la protopopul romîn neunit, mă bagă în casa unui doctor sas «universae medicinae».

Ești îndată în piață, care e de o mărime și de o frumuseță deosebită. De două părți o în-

cunjură case de modă nouă, dar de celelalte două, coperișurile de țiglă veche se înalță în mai multe șiruri. De-asupra lor răsar puternic două virfuri de bastioane, și încă mai sus turnul verde al bisericii predomină toate. Aici e nodul de clădire istorice al cetății săsești, o amintire și un îndemn veșnic pentru urmașii de astăzi ai vechilor «Bürgeri».

Până mai încoace, piața și stradele strâmte cu casele de părete gros erau încunjurate de un înalt zid de cărămidă, întrerupt de bastioane puternice. Acest simbol al privilegiilor a fost însă sfărîmat, nu atîta de avîntul nou al cetății, cît de năvala supușilor din suburbii, cari nu mai puteau fi ținuți la o parte. Astăzi numai ici și colo se vede cîte o zdreanță roșie a dărîmăturilor și turnuri, porți singuratece nu mai apără și nu mai închid nimic. Am văzut și eu ce harnic se lucrează la prăbușirea și înlăturarea trecutului de piatră.

Sașii aū aici un gimnasiu, a cărui disciplină e mult lăudată; o clădire pompoasă din margine se dovedește a fi numai casa de gimnastică a școlarilor. Dar numărul populației săsești a scăzut la vre-o 3.500.

Aici poate să fi fost de la început un sat românesc, căci Međiasch nu înseamnă nimic în săsește, precum nici Medgyes n'are nici-un înțeles bun în ungurește, pe cînd cu o obîrșie

românească el ar veni de la Meadia, Media, nume ce se întîmpină, cum se știe, și aiurea. Ar fi deci tot așa ca și cu Brașovul, Sibiul, Sebeșul, întemeiate ca cetăți săsești peste desființarea, înlăturarea unor vechi sate de Romîni.

Cetatea Mediașului a fost în legături destul de slabe cu alții din ai noștri decît locuitorii domeniului de supt ascultarea ei. Dar odată Petru Rareș, Petru-Vodă cel cu dregătorii așezați în Cetatea-de-Baltă, a venit aici, cu oastea lui moldovenească, amestecîndu-se hotărîtor în luptele pentru stăpînirea Ardealului. Ludovic Gritti, copil din flori al unui doge venețian și bunul prieten al atîtor Turci mari din Constantinopol, visa pentru sine coroana Ungariei și tronuri românești pentru copiii săi. Rareș, venit ca să se unească cu oastea Sultanului, momi cu vorbe pe acest rîvnitor de măriri, îl prinse în mîna sa și-l dădu unor dușmani cari nu erau să-l ierte. Odraslele Venețianului intrară în robia moldovenească pentru a nu mai ieși nici-odată la lumina zilei. Și, cînd mergî astăzi supt acele ziduri de cărămidă care se farnă și se desfac, simți un fior de mîndrie românească gîndindu-te că aici unde ai tăi aŭ robit și aŭ suferit atîta, aici de unde se vede «dealul furcilor» merit mai ales bieteii noastre țerănimii pe care nevoile o îndreptău spre fapta rea, că până și aici a trecut, cu șezeci de ani înnainte de cucerirea lui Mihaï Viteazul, ca năvălitor îndrăzneț, în

fruntea unor oști temute, încă un Domn român călărind sumeț pe drumurile mari ale Ardealului nostru.

În acea margine care se chiamă și aici, ca și la Sibiiu și Bălgrad, Maierii, Romîniî, veniți de prin satele vecine, își avură foarte de demult biserici de lemn. Uniții își putură face din piatră cei d'intăiū, la 1826, o frumoasă și încăpătoare clădire. Rîndul Neuniților a venit mai tîrziū, abia în zilele noastre, prin 1860. Nicî uniî, nicî alții nu erau încă primiți în cuprinsul de privilegiî al zidurilor.

Astăzi însă nu mai e așa. Aî noștri, cari aū trecut de mult de mie și pot fi chiar vre-o 2.300, aū «rupt zidurile» și aū intrat în cetate. Acolo stă unul din cei doi protopopî și avocații, cari sînt în număr de patru. Cele două căpeteniî bisericești trăiesc bine laolaltă, și puterile nu se pierd în mici rivalități confesionale. Înnaintarea se face și aici, încet, dar sigur.

B. IBAȘFALAUL.

De la otelul *Traube*, căruia aî noștri îi zic «Strugure», ieau o trăsură spre Ibașfalău. Firește, iarăși am pe capră un Secuiū, plin de toată bunăvoința, dar prost cunoscător al locurilor și abia în stare să mirie cîteva vorbe românești. Va fi deci iarăși un drum tăcut, fără lămuriri asupra celor ce se văd în cursul lui.

Și la Mediaș a fost târg în această zi de Joî, și din maidanele pline de tină frământată cu paie se întorc spre satele de aproape și mai de departe vînzătorii și cumpărătorii. Cîțiva Țigani, foarte mulți Romîni, pe jos și în cară, și, de la o vreme mai ales, destui Sași, cari rumegă adormiți cine știe ce socoteli și planuri în căruțele lor trase de cai.

Calea e de o mare frumuseță fericită. Dealuri mari de amîndouă părțile nu alcătuiesc șiruri impunătoare, ci se rup în movile rotunde, în căpățîni țuguiate, în șire ascuțite. Jos ele se tivesc cu cite un petec de vie sau cu miriști și cucuruze uscate ; sus aleargă o bucată de vreme pădurea. În stînga, Tirnava-Mare lunecă între sălcii, mai mult nevăzută. Soarele care se luptă lesne cu nourași albi, scămoșați pe tot cerul, înveselește această priveliște felurită și vioaie ca puține altele.

De la un timp se deslușește în față un castel vechi, înalt, în mijlocul greoaielor platoșe roșii de țiglă care deosebesc casele săsești. Biserica-cetate e în adevăr, și de aproape, vrednică de luare aminte. Vizitiul, întreat, îngînă un nume unguresc, pe care nu-l înțeleg. De la niște flăcăi unguri și romîni cari se îngrijesc de niște buți pline, în acest timp de cules al viilor, aflu că sînt în Bratei, pe care Sașii îl numesc Pretai.

Superintendentul săsesc a stat mult timp prin aceste părți, la Ghertan (Birthalm), și de aceia

s'au și păstrat așa de bine vechile ziduri. Satul mi se pare, în mijlocul său, mai puțin amestecat cu Romîni decît cele mai multe din ale Sașilor. El se păstrează decî bine pentru dînșii și are o înfățișare înfloritoare. Tot case mari trainice, purtînd în triumghiul de sus anul zidirii sau al refacerii («renowiert»), numele proprietarului, sentințele obișnuite și podoaba de linii în lung, de frunze de trifoiu și de struguri, toate vâpsite foarte tare. Supt streșine atîrnă ca briie de aur știuleții, «tuleiele» porumbului strîns de curînd.

Tot așa pare și Șaroșul, unde la 1848 Ungurii revoluționari au fost bătuti rău de ostașii împărătești, ajutați și de Romîni. I se zicea de dînșii pe atuncea și «Șaroșul ungiuresc», dar astăzi pe lingă Unguri și Sași se află și mulți din ai noștri, cari au și două biserici.

*

Alt sat nu se mai străbate, și cea mai apropiată așezare e decî Ibașfalăul. De demult era numai unul din satele lui Apașy Craiul, ca și Blajul: pe atunci el era pentru Ungurii din el Ebesfalva, «satul cu cîni», și din acest nume Romîni, cari li se tot înmulțiau în coastă, au făcut pe acela, destul de urît, de Ibașfalău. Supt Austriaci însă, Guvernul a voit să înnalțe satul de pe Tîrnava la o mai mare însemnătate, chemînd în el pe Armenii veniți din Moldova, cari trecuseră la Unirea cu Roma. Ei au zidit o mare biserică și

lingă ea s'a întemeiat un gimnasiu ; acesta e unguresc și rital armenesc abia se mai ține 'n samă la biserică ; Armeniî aproape nu-și mai știu limba. Iar tirgușorul, botezat pompos, cu acest prilej și după o rea tălmăcire a numelui vechiū, Elisabethstadt, a rămas un sat mare cu o piață de clădiri orășenești, — un fel de Blaj fără viața și caracterul național din acesta.

Ibașfalăul-Elisabethstadt se vede de departe prin turnurile bisericii armenesti, prin clădirea cu trei rînduri a gimnasiului și prin vechiul castel apaffian de lingă dînsul. Tîrnava se trece pe un pod de lemn, și de cellalt capăt cei cu trăsuri aū să dea o vamă a podului însuși și o alta pentru pavagiū, pentru «floașter», spune Romînul care așteaptă acolo. Printre case ca ale Șaroșului și Brateiului, ajungî îndată în piață. E mare și pavată ; biserica samănă cu cea din Blaj, decît care e însă ceva mai încăpătoare și are o fațadă mai bună. Castelul apaffian se ascunde într'o grădină umbroasă, care cuprinde și turnul ce slujește de închisoare preventivă, — căci în castelul însuși a fost așezat un tribunal. Gimnasiul pare tăcut și mort, cu cele trei linii de ferești ce încunjură părății goi.

Romîni sînt vre-o mie în Ibașfalău, față de îndoit mai mulți străini. Sînt tot oameni săraci, la cari se alipesc Țiganiî, încă mai despoiați. Aceștia din urmă se țin de biserica unită, care are o clădire frumoasă, în vecinătatea bi-

sericii calvinești, cu care se întrece din turn. Ibașfalăul e și reședința unui protopop greco-catolic. Neuniții și-au căpătat mai de curind o căsuță de închinare, fără turn. Cea mai veche biserică a noastră a fost însă la cimitirul de astăzi, și acolo slujia între pereți de lemn pe la 1730 popa Pătru, al cărui nume e pomenit în cărțile bisericești ce se mai păstrează încă la Uniți.

*

Între înlesnirile orășenești ce se pot afla în acest Elisabethstadt său pe ungurește Erszébetváros e și o cupea în toată forma, ba încă una cu trei cai. Am tocmit-o până la Sighișoara, și călătoria cu acest aparat mă face două ceasuri întregi uimirea țăranimii de toate limbile, din sate și de pe drumuri. Pare că ar fi plecat din Ibașfalăul său însuși Vlădica Armenilor supuși Papei.

Drumul trece înapoi cursul lat și lin al Tîrnavei-Marî, care merge în sus, îngustîndu-se. În satul care poartă pe tăblița din capăt numele unguresc de Holdvilág, Romîni s'au așezat de mult prefăcîndu-l tot mai tare într'un Hoghilag de cucerire: supt această formă l-am aflat într'o notiță din 1732 pe una din cărțile de la Ibașfalău, mulțămită «finului Andrei, ficiorul lui Comșe și soției sale Petcăi», cari au ajutat cu zece «florinți ungurești» la cumpărarea ei.

După un lung drum printre dealuri tot mai

încurcate și mai bine acoperite cu păduri, străbaterem satul «Danos», care e Daneșul nostru, mai mult românesc. Aici se vede lesne cît de mult am înnaintat. După șirurile caselor săsești cu podoa-bele de tencuială obișnuită se văd alte locuințe în aceiași uliță de căpetenie, tot așa de mari și de bune, cu zidul lor de piatră și coperișul lor de țigle nouă, dar care poartă într'o firidă a triumghiului de sus crucea noastră, cu o singură ramură în lat sau cu două, văpsită în toate chipurile și purtînd la mijloc o aureolă de altă culoare. Astfel de gospodării triumfătoare, care merg pînă departe, și le fac cei ce lucrează în America, de unde trimet bani neconținut, sau se întorc ei înșii pe la neveste, aducînd o însemnată agonisită, ce-î pune într'un rînd cu Sașii. Iar lingă aceste case-model, la care se lucrează și acum, vechea viață a sătenilor noștri se vede în acele nenorocite adăposturi acoperite cu mițe de stuh care mărgenesc stradele înguste și întortochiate ce suie la deal, spre biserică.

După Daneș, dincolo de un deal înnalt și greu, te afli pe buza de sus a unui circ prins din toate părțile de înnălțimi învâlmășite, sămănate cu copaci răzleți sau îmbrăcate cu pădure. La capătul unei strîmtori ai de-odată în față Sighișoara, unul din centrele mari ale Săsimii.

C. SIGHIȘOARA.

Nici-unul nu se poate asemăna cu dînsa ca frumuseță a orînduirii, ca păstrare bună a stradelor și caselor de odinioară, ca liniște și curățenie în împrejurările de astăzi. Copaci deși sămănați cu coperișuri roșii de țigle suie un deal ca o căpățînă de zahăr. Trei turnuri mari de biserică străpung mulțimea caselor vechi, iar sus de tot pe vîrfurile țuguiului împădurit stă o biserică medievală, cinchită fricos, cu un turnuleț ce cutează abia să privească. Intri peste un pod cu obișnuitele taxe de trecere și de «floașter», te înfunzi din dosul culmii aceleia a cetății, printre casele curate ale unor «Maieri», aî la dreapta o biserică românească, și ea din alte vremuri, și se răsfră acum în toate părțile ulicioare de tot strîmte, în care oamenii se lipsesc de părete cînd trece cu sunet și răsunset cupeaua de Ibașfalău cu ifosul unui echipagiu de Vlădică armenesc. Casele, mari, păstrează toată înfățișarea înaltei lor vechimi, în coperișurile clădite foarte sus, în fereștile mici, în bolțile de poartă și în umbroasele curți pietruite. Din toate părțile scările de piatră duc la cetate, ca în orașele Italiei sau ale Dalmației, săpate în stîncă. Apoi, cînd te-ai descurcat din hudicioarele bătrîne ale acestui Nürnberg săsesc, te afli într'o stradă largă, cu case modernisate, cu prăvălii strălucitoare, care taie în-

treg orașul, încheindu-se de o parte în buruienele de către gară, iar de alta într'una din cele mai frumoase piețe din Ardeal. De aici începe suișul de căpetenie către biserica în care se făcea odată slujba catolică, apoi către gimnasiul Sașilor și casa nouă a comitatului.

Sighișoara, încunjurată de fabrici, se ține mai mult din negoțul cu Secuimea, care se înfundă pe apa Tîrnavei-Mari până la Odorhei și până în munții Moldovei. Acest negoț e destul de însemnat pentru ca să-î poată da înflorirea ei de astăzi. Nicî-un semn de decădere nu se vede aici, și e ca un fel de tinereță sigură de viitor în acele curate clădiri ale vechimii strînse pe coasta dealului, în strădițele înguste și întortochiate.

Ea nicî n'a avut să sufere cît surorile ei din alte Ținuturi săsești. Drumul mare al oștilor nu trecea pe aici și primejdia nu s'a abătut dese ori asupra cetății, care, de alminterea, avea tot ce trebuie pentru a o putea răspinge. De aceea în trecutul acestui oraș e mult mai puțină tragedie decît în al celorlalte, dar și cu mult mai puțin interes.

Numele săsesc al Sighișoarei e «Schässburg», cetatea «Schäss»; Ungurii îi zic Segesvár, «cetatea Seges». «Sighișoara» românească nu pare a fi luată de la vre-una din aceste numiri străine, și pare că-ți vine a crede că ea pornește de la vre-un Sebeș, Segheș. Orîcum, Romîniî aû fost

totdeauna aici, și astăzi, fără să poată însemna mare lucru într'un așa de strîns și înfloritor oraș săsesc, ei nu sînt un element de desprețuit, căci întrec mia. Biserica pare să fie veche, mai veche decît 1808, data de pe fațadă, și poate chiar decît 1796, cea scrisă în jurul turnului. E clădită după datina de arhitectură cea bună, cu abside la strîni și la altar, și face cea mai bună impresie. Comunitatea e neunită, Uniții făcînd parte mai ales din «inteligență». În cetate chiar staă protopopul și un avocat.

Mă întorc cu trenul de noapte la Blaj.

*

A doua zi fac înapoi drumul spre Teiuș, în lumina veselă a soarelui de Octombrie, care pare să vestească o adevărată «vară de Sîmedru». Blajul se desfășură foarte frumos din vârful dealurilor, cu biserica Mitropoliei în frunte și multele case ce se risipesc pînă la șesul unde Tîrnavele-și unesc argintul în verdeața întinsă, înviorată de ploă. Ciufudul, Tiurul se ivesc albe pe dealurile de peste apă, iar dincoace o cruce mare de lemn negru arată locul unde furcile aū purtat în bătaia vîntului trupurile spînzuraților de la 1848, pe care-î pomenește astăzi semnul creștinesc al răscumpărării și păcii.

Pe drumul zbicit de soare trec Moți săraci cari vin să incarce bucate supt covergile lor mari, albe, Mărgineni din Tilișca, ce ajung prin

Porturi din Teiuș.

aceste locuri depărtate, unde însă tot ai lor țin crișmele și arende, pentru a strînge de pe la case țoalele pe care le spală apoi la ei, în apa de munte și le aduc albe acelor ce li le-aș incredințat cu acea siguranță fără înscris ce domnește în toate legăturile dintre țeranî; Ungurî cară pietre pe sama șoselelor.

Casele de stuh ale celor două sate trec rãpede, și îndată sîntem la mărățul pod întins peste Murăș, de unde apoi Teiușul e aproape.

În satul grăniceresc, pe care locuitorî, urmașî ai husarilor de odinioară, îl numesc Teuș sau chiar *Tiuș*, merg, cu prietenul Bunea, să vedem biserica romănească. Un turn greoiu e alipit la o bisericuță cu un caracter vădit de vechime. A clădit-o, cum spune o inscripție grosolană, în cirilice cursive, un Raț Mihali, dintre aceî locuitorî din Șiria Crișurilor, nemeșî ungurî-ceî mai mulți, cari aș fost adușî aici pe la 1660 și aș făcut din Teiuș un sat mare, un «oraș» cum i s'a zis până dăunăzi. Zugrăveala frumoasă e din 1790, și pare a fi fost plătită de cei doi ctitorî în haine de negustorî cari se văd zugrăviți pe părăți.

Ne abatem și pe la biserica catolică, înălțată de Corvinul nostru, pe acest pămînt de biruință care a fost moșia sa. Samănă bine cu bisericile lui Ștefan-cel-Mare și ale urmașilor lui; numai cît părățiî de bolovanî sînt mai înalți și

cu totul lipsiți de podoabe, iar turnul e pus într'o parte, răsărindu-se și pe clădirile vărute în care locuiește astăzi preotul. Inscricția gotică de pe ușa cea mare de intrare poartă, supt corbul familiei, însemnarea că Ioan din Inidoara, guvernator al regatului Ungariei, a făcut biserica la anul 1449.

CARTEA A XII-A.
AIUDUL, TURDA ȘI CLUJUL.

I.

A i u d u l .

De la Teiuș la Aiud e mai mult o primblare decît un drum. O facem în trăsura ușoară cu calul cochet a Secuiului nedormit care m'a adus și la Blaj.

În stînga, Munții Apusenî se desfășură albaștri supt albastrul cerului. Din această parte nu se văd satele, care se află dincolo de cea d'intăiū linie a înălțimilor : Stremțul și, mai în fund, Geoagiul. În dreapta se mlădie printre tușișuri și copaci Murășul, care scînteie din loc în loc, în fășiî largi, albe. Pe dealurile de pe malul cellalt și chiar pe valea de dincoace se coboară sate care poartă nume ungurești, dar n'aū astăzi decît locuitori romîni : Mișcreacul, Beldiul și altele. Țarinele se desfășură scrijelate de arături proaspete : în ele ai noștri aū înfipt mănunchesul de spice din recolta trecută care a stat până atunci, pentru binecuvîntare, la biserică.

Drumul, foarte puțin cercetat, suie și coboară dealuri, până ce în sfârșit, unde stă să mai înceapă încă unul, se văd câteva clădiri mari și pe marginea viilor trec femeii în rochii de oraș și soldați. Acolo e Aiudul.

Pentru Ungurii din Ardeal, «Nagy-Enyedul» e un loc față de care ei au o evlavie deosebită. E un centru curat ungiuresc, aproape fără Sași și Romîni, cari în adevăratul oraș au abia câteva familii din «inteligentă». Aici într'o clădire uriașă se află Colegiul lor, creațiune a lui Bethlen calvinul cel învierșunat, Colegiu vestit până departe pentru bogăția lui de șapte milioane și păstrat cu scumpătate numai pentru copiii de Unguri. O zidire mai mică adăpostește școala secundară de fete, pe lângă care mai este o preparandie, fără a vorbi de multe școli primare. Ziduri vechi, cu frumoase bastioane împodobite, o biserică mare, trecută la slujba calvină, dau un caracter de nobleță istorică pieții foarte întinse, de unde pleacă strade drepte, cu case îngrijite și bine potrivite laolaltă. Aiudul se ține cu lucrul meșterilor săi și cu negoțul vinurilor ce se fac pretutindenă în jurul său, până la munte în sus, iar în jos până la dealurile Tîrnavelor, golite de filoxeră. Pe acest timp, drumurile sînt cuprinse de carăle românești și secuiești care duc în toate părțile marile butoaie pline.

Rostul nostru se încheie aici în cele vre-o 250 de familii (1500 de suflete), care din rîndași

și slugi ale Ungurilor din oraș s'aũ prefăcut în locuitorii obișnuiți ai suburbiilor. Ei aũ, de pe la 1700 încă, o bisericuță de lemn cu zugrăvelile șterse, adusă aici de la Aiudul-de-sus sau Felaiud. Un protopop unit stă aici numai pentru că centrul e mai mare, iar nu pentru însemnătatea bisericii sau numărul credincioșilor. Cel de astăzi, pãr. Maior, știe a-și ține locul cu demnitate, dar la sosirea lui elementul cel mai turbat șovinist, elevii Colegiului, l-aũ primit cu cintece de ațitare supt ferești. De și ai noștri se înmulțesc mai mult decît străinii, aici nu vom putea birui, fără îndoială, nici-odată.

*

Întrebuințez sara pentru a merge, cale de trei șferturi de ceas, la mănăstioara din satul, curat românesc, al Mijinei.

Trăsura de piață a unui Secuiũ mă duce pe un drum care taie mai departe pe acela ce unește Cîmpeni cu Turda. Trecem întâiũ prin Felaiud, cu biserica lui nouă, de zid. Aici Românii sint de trei ori cit Ungurii; fiecare nație stînd de o parte, cu legea și datinile sale deosebite. Ai noștri nu poartă nici-odată pãlãriuța, cusuturile cu gãitane, hainele strîmte și scurte ale vecinilor lor; nici-odată nu s'a pomenit căsătorie sau măcar dragoste între unii și alții.

Drumul, mîndru și sãlbatec, se alipește cãtre Munții Apusenii. De-a lungul unei vãi sãltãrețe,

supt un deluleț cu biserica albă a neuniților, se desfășură satul în lung ca și Geoagiul, foarte multă vreme. După ce-l mîntuî în sfîrșit, lași drumul pe supt sălcii și, trecînd apa, intri în livada de pruni a mănăstirii.

La intrare se vede o mare poartă dărăpănată și ceva urme de ziduri. Biserica e de tot mică: un turnuleț de lemn într'un acoperiș înalt se ridică peste zidurile scunde și groase. În zădar scotocim prin năuntru la lumina făcliilor: nu iese la iveală alt ceva decît foî răzlețe din Cazania lui Varlaam și o icoană făcută în veacul al XVIII-lea supt un egumen care se numește, după moda sîrbească, Sofronie Pavlovici. După dărîmarea de către cătane, la porunca Guvernului, în anii 1760, bisericuța a intrat în stăpînirea Uniților, cari sînt în sat vre-o treizeci de familii. Din banul lor s'a făcut zugrăveală la catapiteazmă, după datina veche, la 1855.

II.

Mirăslăul.

Lîngă Aiud s'a îngropat mărirea lui Mihaî Viteazul, ai căruî pîrcălabî aû poruncit acum trei sute de anî și din această cetate cu zidurile rupte. În sura dimineață posomorită, plec spre locul hotărîrii nenorocite, spre Mirăslăul blestemat unde ne-a răpus viclenia și trădarea.

De la casarma honvezilor patriotici, drumul pornește în sus, pe lângă prăpastia unde Murășul revărsat obișnuiește a-și scurge apele noroioase, pe lângă ripa «Murășului mort». Aici și până în fundul zărilor, unde par că se îmbină dealurile din dreapta cu cele din stînga într'un fruntariu albastru învăscut în neguri ușoare, se întind cucuruzele Aiudenilor și ale țerănimii din satele vecine. Tot șesul e prins de movilițele de știuleți, care par niște vechi trofee mucedu.

Înnălțimile din stînga, care cad în prăvălișuri blinde, poartă păduri încă întregi; în margenea lor nu se oploșesc sate, ci numai departe peste linia culmilor zace Lopadea-Românească. La dreapta, din potrivă, sătulețe cu case albe și roșii se cucuie pe vîrfurile mai joase: Păgida întăiū, apoi Gînbașul. Între dinsele și cîmpul de cucuruz vested, Murășul curge supt sălcii, nevăzut, ascuns, ca primejdia care pîndia în aceste locuri oastea noastră.

Pe acest loc oblu din margenea Aiudului a desfășurat Mihaï-Vodă cea mai frumoasă din oștile sale în acea zi de Septembrie 1600. Aici a stat el ceasuri întregi adăstînd ciocnirea unui dușman care-l umplea de cea mai sălbatecă mînie, pentru că în rîndurile ostașilor din față erau nobilii Ardealului cari-și călcaseră jurămîntul și generalul Împăratului creștin pe care-l slujise cu credință și de la care aștepta întărirea situației sale.

Două rîpe taie drumul, una care e abia un fald în mijlocul cîmpiei, iar cealaltă ruptă adînc în țerna hrănitore. Șerpuirî de apă săracă se tîresc prin ele. Din cerul sur pică stropî rari înghețați, ca niște lacrimi de durere, uitate din acele vremuri.

În față, namila din dreapta și cea din stînga, în căderea lor înceată, lasă loc pentru o linie de copaci, bine desfășurată. În dosul lor se ascunde satul Decia. Iar la stînga, într'o îmfundătură a dealurilor se ivesc case, dintre care două mari iese în frunte: galbena școală de Stat și clădirea cochetă unde stă supt vii notarul acestor sate. Către grămăgioara de case se duc țeranî în haine strîmte și scurte, cu micî mintene albastre, și femeî frumoase, cu rochiî înfoiate. Aceștia sînt Secuî, din cari se alcătuieste jumătatea neromânească a satului. Eî îl numesc Miriszló, pe cînd aî noștri îi zic Mirăslăul, Nirăslăul. În marginea drumului și a căii ferate un stîlp de piatră din 1900, fără cruce, înlocuită printr'o măciucă cu spinî, spune în ungurește cu mult bielșug de amănunte cum a fost doborît aice grozavul «Mihály Vajda».

El însuși, Mihaî al nostru, se gîndia să puie o cruce de pomenire, în amintirea biruinții sale, în acea clipă de avînt cînd, pe de-asupra rîpei, el se răpezi asupra «cînelui de Italian» care i se părea că fuge, asupra lui Basta trădătorul.

Dar știința învățată a acestuia învinse geniul înnăscut al viteazului român. Oastea Voevodului peri supt dealuri său se pierdu în strîmtori, iar el trecu Murășul, fugar. Și astăzi numele de «șeaua» lui Mihaï arată unde a fost întăiul lui adăpost de învins.

Astfel se pierdu în muntele Apusului mărirea noastră. Două sute de ani ea rătăci ca o stafie sîngeroasă printre săracii Moți din țara culmilor. Și într'o zi tovarășa lui Mihaï mînă la marile răzbunări sălbatece pe țeranii lui Horea din 1784, pe ai lui Avram Iancu din 1848 înaintea cărora a tremurat acest Aiud unguresc, trofeul cel adevărat înfipt pe ruinele puterii noastre în Ardeal.

III.

Spre Turda.

Prin sate ungurești, secuiești și românești, unde neamurile-și staū față în față, un drum de țară duce pe la Trăscăul Ungurilor la Turda. Luăm însă trenul din valea Murășului, care strămută mai răpede de la locul înfrîngerii prin viclenie a lui Mihaï la acela al peirii lui silnice, prin trădare.

Calea ferată urmează un timp linia Murășului ce se furișează din a dreapta, în partea cu sate mai puține. Încă odată răsare monumentul alb

al celor pentru cari s'a cîștigat biruința de la Mirăslău ; de și a fost ridicat abia la 1900 de patriotica societate istorică din Alba-Iulia, care va pomeni de sigur mai târziu și cîmpiile de la Șelimbăr și Goroslău, unde aũ fost nimiciți Ungurii, el începe a se păta de stricăciune : opera șovinismului nu apare trainică în acest simbol.

Și mai departe rămîne în dreapta Murășul, care nu se ivește însă nici-odată. Sate amestecate, în care aĩ noștri se luptă cu vechi Secui cari se zic Unguri, se înfățișează tot din a stînga, cu cîte două biserici dintre care una are crucea răbdării, iar cealaltă globul calvin, ca un măr de gîlceavă. Trecem chiar prin marginea Decii, și ea un sat de două limbă și de două legi, dintre care nici-una nu se lasă învinsă, cu toate că pretutindenii trebuie să se însemne o mai răpede sporire a noastră. Pe drumul îngust de peste dealuri trec țeranii în scurteice albastre, scurte în cari recunoști numai cu greutate pe Romîni dintre Secuii acestui Scaun al Arieșului, înaintați pînă aice, ca o urmare a vechilor sate ungurești de la Murăș, mîncate de noi în cea mai mare parte pînă astăzi. Între drumeții cu traista în spinare, văd pe cîțiva cari mi-aũ ieșit în cale și pe drumul Mirăslăului : trei băietani cu fața albă, slabă, și lungile căciuli țuguiate, cari sînt iconari, ce vin tocmai de la Nicola Gherle, unde iarăși a fost mănăstire.

Precum pe Murăș în sus este un Geoagiude-sus răspunzînd celui de jos, care se află departe, tocmai în părțile Orăștiei, astfel tocmai aici un Vinț-de-sus, românesc la obîrșie (satul Vințului; cf. județul Mehedințului), răspunde celui de jos din preajma Bălgradului. Locuitorii sînt iarăși amestecați și, pe cînd o mare biserică străină iese mîndră la drum, micuțul nostru loc de închinare se dă în lături încă.

La Vereșmortul românesc, peste apă, se înalță fabrici care fumegă. Trăsuri așteaptă la gară și lîngă dîsele căruciorul cu măgarușul slab, care se vede obișnuit în aceste Ținuturi, de la Aiud încoace. Nu lipsește nici Țiganul cu pletele împărțite în șuvițe unse, și neamul lui oropsit și calic se tot întîmpină, și pe stradele evreiești ale Bălgradului, unde el e vizitiu adese ori, și la Blaj, unde puradeii se milogesc pe urma canonicilor și nu pierd nici-odată din vedere primblarea Mitropolitului, și în toate acestelalte locuri, așezate pe unde aũ fost din vechime «coșteiele», cu robi țigănești, ale Crailor și domnilor. Țiganul rătăcitor e mult mai rar decît cel așezat, trăind din strunirea cailor și din înduioșarea sufletelor bune.

Cociardul, un loc mare, își trîmbiță în forma lui ungurească însușirea de a fi patriotic secuiesc: Székely-Kocsárd. După ce l-ai trecut, drumul strătaie un Ținut de dealuri mari ro-

tunde, foarte roditoare de sigur în lutul lor moale, dar foarte golașe și destul de urite. De la «Harasztos», Hărastăș (Romîni cam jumătate), o haltă în mijlocul acestui vălmășag de culmi, trenul se întoarce lin spre altă vale, a Arieșului, acest fiu al muntelui Moților, care, crescut și înfrumusețat, se pierde în străinătate. Așa fac și atîția copii omenești ai munților, tot așa de puțin credincioși și recunoscători ca și dinșul, cari merg să îmbogățească Uugurimea de funcționari și meșteri ai orașelor, alături cu Jidaniî schimbați de nume!

IV.

Turda.

La Ghiriș e schimbare de tren : pe cînd linia cea mare se duce înnainte, către Cluj, o ramură apucă spre Turda. Fără nici-o stație la mijloc, ne oprim supt munții înnalți ai Apusului pe o cîmpie larg desfășurată care poartă în sine orașul ascuns al Ungurimii Arieșului.

Cele două-trei trăsuri cu vizitii țigani care au venit la gară, s'au și dus cu mușterii cei mai grabnici. Pe jos deci, apucăm spre Arieșul puternic, al cărui vechi pod de lemn, întunecos și negru, făcut la începutul veacului trecut, își deschide gura în față. E zi de tîrg, și din satele vecine, care sînt în cea mai mare parte curat românești, se strecoară prin acest pod o

mare mulțime gătită de țeranî în «căputuri» sau mintene vinete, de stofă de la oraș sau în haine de abă, de multe ori împodobită pe la mîncei sau pe laturi cu frumoase cusături negre și roșii; aū căciulî mari peste plete desfășurate—întocmai ca în Moldova — sau pălărioare mărunte cu vîrfurile răsfrînte ori, în sfîrșit, încă din timpul verii, mari pălării de paie cu fundul înalt și marginile de pîlnie lăsate umbros asupra feței. «Buna-ziua» ni-o spun trecînd, în această mulțime ce se înnoiește neconținut, femeî întocmai ca Moldovencele noastre, legate la cap cu șaluri și strînse în rochiî de tîrg. E o mare zarvă pretutindenî : unîi sînt beți sau se fac și se leagă de trecători, alții se țin de vorbă prin cară ; lingă gura podului, un vînzător de băuturi țipă cătră clienții săi într'o românească frîntă și hodorogită de limba lui de Ungur ; în colțuri cunoscuții se cinstesc cu acel vinars tare ale căruî urmări se simt pe aice ; un șchiop și-a dezgolit ciotul de picior, iar un orb cercetează casele pe rînd ! Se vād și priveriști neobișnuite : cîte un cojoc cusut numai în florî bătătoare la ochî, iar omul tînăr care-l poartă are pe cap, în loc de căciulă sau de pălărie, un fel de fes lat și mic, ca în Dalmația, cusut foarte bogat cu mărgelile de toate colorile.

Acești oaspeți ai tîrgului se coboară spre podul vechiū, cu vinars și calici, de pe o stradă mărgenită de căsuțe ungurești lipite strîns una

de alta. Din ea se desface la stînga un fel de bulevard, mai mult gol, pe cînd la dreapta un drum mai larg, foarte cotit, cu clădiri tot mai mari, duce spre piață, unde fierbe încă lupta vînzărilor și cumpărărilor, fără Jidanî, cari-și țin astăzi Sîmbăta, cu multă durere pentru atîta cîștig ce pierd, în folosul negustorimii ungurești.

Această piață mare, de case înnalte, în stil de Budapesta, are în fund o ciudată împărechere de zidirî. Către noi vine o biserică neagră, fără turn, bêteagă, sprijinindu-și bătrînețele pe contraforturi, cotlită de întunerecul pe care l-au lăsat veacurile : aceia e biserica romano-catolică. Iar în dosul ei vine o fantastică clădire cu fața de rozete ce poartă țumburucuri roșii în mijlocul lor, cu planuri deosebite ce se strică, amestecîndu-se și cu podoabe neobișnuite, de linii întortochiate, care par o scrisoare jidovească : aceasta e *reduta* orășenească, pentru represințații și petreceri. Biserica a fost înălțată în vechile timpuri cinstite, cînd în această piață de astăzi era cetatea Turdeî, locuită de Sașii cari-î ziceau Thorrenburg, iar *reduta* a făcut-o, în aceste zile ale noastre, cînd Turda e cetățuia puternică a naționalismului maghiar celui mai necruțător, un «genial» architect din Budapesta, de religie indiferentă, care și-a arătat vitejia în cel mai frumos stil secesionist.

De la această piață în sus, o altă stradă urcă

spre munte și spre acea «Cheie a Turzii», vestită în lume, care mușcă, într'o tăietură ce se vede de departe, linia dreaptă a dealurilor din zare, spre Munții apuseni.

În această Turdă a multor case neorînduite și a multor strade prăfoase și tinoase staă peste 10.000 de străini. Aceasta înseamnă Unguri, căci în acest oraș Evreii sînt mult mai puțin decît aiurea și din Săsimia de pe vremuri aă rămas numai cîteva familii pierdute în jurul unei biserici necercetate. Simțindu-se așa de mulți și de curați, Ungurii de aici sînt deosebit de înflăcărați, și ne mai aducem aminte de acea noapte a gloriei lor cînd voinicii din tejghele și prăvălii aă dărîmat cu pietre casa avocatului Ioan Rațiū, care îndrăznise a merge la Viena cu o deputație menită să arăte Împăratului-Rege printr'un memoriu cumpătat că supușii săi romini din Ardeal și din Ungaria n'aă viața cea mai plăcută cu puțință.

Bătrînul Rațiū s'a strămutat la Sibiiū, dar, spre marea durere a «patrioților» din Turda, el n'a luat cu dînsul și Valahimea din nobilul oraș fără apă, fără lumină, și aproape fără strade. Sînt vre-o 2.500 de Romini în Turda, vechi Turdeni de baștină saă elemente sosite mai de curînd din satele încunjurătoare. Cea mai veche biserică a lor se află la deal, către Chei, și pare a fi fost clădită încă înainte de 1700, pe rui-

nele vre-unui șopron de lemn, și mai bătrîn. Ea are străni de la 1722 și unele icoane de pe aceeași vreme. Astăzi ea slujește pentru parochia unită a Turzii-de-sus; dar credincioșii ei, mai mult meșteri, cari obișnuiau a scrie ungurește, pe darurile ce aduceau, încă de pe la 1800, s'au topit în mare parte între Unguri. Aceștia li puteau da neveste potrivite cu starea lor, pe cînd Românimea n'avea decît fetele satelor, prea jos puse pentru asemenea încuscrii. Astfel, prin femeii mai ales, ei s'au pierdut pentru neam, care, de alminterea, n'a suferit prea mult prin înstrăinarea lor.

Biserica ortodoxă, strămutată de mai în sus, unde fusese trăsniță, și noua biserică unită, făcută și înzestrată de canonicul Vasile Rațiu, din familia luptătorului național bătut cu bolovanii, se află aproape una de alta, pe strade neîngrijite ca ale unui sat și în marginea unei ripe cu malul înalt, în care se aruncă toate murdăriile. Acesta e locul pe care Primăria de meșteri unguri îl lasă să putrezească în neîngrijire. Dar din această sărăcie părăsită se ridică pe încetul oameni înaintea cărora cei din cetate trebuie să-și iea pălăria. Romînii aș în Turda vrăjmașă avocați și chiar o bancă, «Arieșana». Biserica lui Vasile Rațiu stăpînește chiar pămînt, și are clădiri în cetate.

Colonia noastră din Turda avea speranțe mari

prin anii 1860, ai absolutismului austriac. Cu gîndul la cetatea romană ce a fost colo la dreapta pe deal și ale căruia apeducte se arată departe în sus, către Chei, «inteligența» se încălzia de amintiri romane și botezase chiar «pratul lui Traian» o parte din cîmpia încunjurătoare. Tot atunci steaguri tricolore se purtau, mai mult pentru viitor decît pentru trecut, la pădurea zisă «a lui Mihaï», pentru că lingă dînsa a fost răpusă viața viteazului nostru celui mare. Tocmai spre locul unde s'a întimplat peirea lui năprasnică, atuncea cînd un nou viitor părea că va răsări pentru noi, chiar și după Mirăslău, din faptele sale, — mă îndrept acuma.

V.

Împrejurimile Turzii.

Cum ieși din oraș prin podul cel lung de lemn, cîmpia se rotunzește între Munții apusenî și dealurile de peste Arieș. E o mare întindere de bogăție lină, pe care însă acum toate roadele pămîntului s'aū vestejit și aū fost culese. Satele, amestecate, de Romîni și Ungurî, ca Mischiul, nu se văd. Satul Cristișului, din stînga, se ascunde și el între copaci. O pepinieră a Statului țipă firme mari ungurești pe marginea aceia a drumului. Pe șoseaua cea mare și nouă a Mocanilor, care prin părăți tăiați în stîncă tare duce

la șirul de sate, curat românești, Ocolişul, Sălciuma, Lupșele, Bistra, la Ofenbaia minelor de aur și la Cîmpeni, nu se mai poartă nimeni în această după-amiazi obosită a târgului. Trăsura evreiască, dusă de un Țigan, trece iute peste întinderea pustie.

Lîngă niște căsuțe grosolane, o cruce e înfiptă lîngă cale. Pe ea se cetește că un Român, un preot, tatăl avocatului Valeriu Moldovan, a cumpărat moșioara, «tabla» d'împrejur. Pentru atîta lucru e prea mult o mare cruce de piatră. Ea țintește la o altă pomenire, cu mult mai mare.

Aici acum trei sute de ani era o tabără, cu două căpetenii și două jurăminte de credință. Într'o dimineață limpede de August, într'o Duminică din anul 1601, un om care se ridicase abia, printr'un ultim avînt mare de vitejie, din cele mai cumplite nenorociri, un Domn care n'avea țară, un căpitan care n'avea altă oaste decît lefegii străini, un soț și un tată care nu mai știa dacă în depărtatul Făgăraș mai trăiesc părăsiții săi, se gîndia la o cale de întors, mîntuitoare și răzbunătoare, către depărtatele văi ale Carpaților. Tălhărește, o ceată de ostași veni să-l prindă din porunca soțului său de arme, aceluia cu care abia cîștigase o mare biruință asupra Ungurilor Ardealului, pentru Împăratul creștin. El se împotrivi, dar topoarele-l tocară. Capul fu zvîrlit pe miriștile strivite ale acestei cîmpii, și pe același giulgiu de aur aspru

pe care sîngele lui scump îl păta de purpură împărătească, i-a stat trupul, dat în vileag fri-coșilor și mișeilor. Apoi prietenii, creștinii și Romîni spălară aceste rămășițe pîngărite de cruzimea neomenoasă și păgîină a trădătorilor, le spălară, spune poporul, cu multe lacrimi, la fîntîna ce se zice pentru aceia pînă astăzi «a plîngerilor» și tot aicea înfășurară în marama albe capul, poruncitor peste soarta multor oameni, care fu așezat cu cinste în mănăstirea de odihnă a părintelui și strămoșilor lui. Aici s'a prăpădit pentru viitorul Ungurilor, dar prin armă vîndută, Vodă Mihaî al nostru, care ni-a dat Ardealul.

*

Pe cealaltă ieșire apucăm spre sară drumul Cheilor către satele de munte, cele trei Petriduri, care păstrează cărțile și icoanele încă unei mănăstiri dărîmate, în care în preajma Turzii locuia cîlugări de-aî noștri încă în ziua aceia a prohodului tăinuit pentru Craiul Mihaî cel Viteaz.

Până la o vreme, pe drumul ce se înalță, trec într'una sătenii ce vin de la tîrg. Oamenii sînt nalți, puternici; pe umerii largi, de supt căciula înaltă, cad plete negre și albe, adesea orî plete roșcate, care arată o depărtată obîrșie barbară, din timpuri care nu se mai pot desluși. Șiruri de cară încărcate cu coceni suie spre satele din fund.

La stînga, un drum lat apucă spre Sîndul care nu se vede. Mai departe Copandul, se răsfață ca o grădină, jos în valea prăpăstuită, sămănată cu colți de stîncă ce par dărîmături de clădire bătrînă.

Copandul are și el o «cheie», un părete de stîncă săpată, care sprijine la dreapta zarea. Iar de ceastălaltă parte riul din prăpastie se grăbește zgomotos spre despicătura cea mare a muntelui, spre Cheia Turzii, ruptă către Arieș. Un vînt aspru, foarte rece, vestește apropierea lungii strîmtoări de piatră, în care drumetuț abia află o potecă îngustă, cînd de o parte, cînd de alta a rîulețului întunecat, pe cînd din îngusta dungă a cerului albastru amenință primejdia viforurilor ce îngheață, a sălbatecelor ploii de munte ce năvălesc și înneacă.

Dincolo de Cheie încep acum Petridurile. Cel de jos e unguresc; el se coboară în prăpastie. Din Petridul mijlociū, pe suișul dealului se văd cîteva case coperite cu stuh, bine clădite, mai bune înnuntru decît în afară, — gospodării de oameni harnici, înzestrați cu ce li trebuie. În sfîrșit, după străbaterea în noapte a drumului pietros ce încunjură satul, sîntem la biserica nouă a Petridului-de-sus, care cuprinde icoane călugărești, cărți muntene, încă din vremea lui Brîncoveanu, și chiar un manuscris slavon de la începutul veacului al XVII-lea. Un altul s'ar găsi la satul de munte vecin, Bercheșul, unde a stat

iarăși una din acele mănăstiri multe, cu ceteți, cu caligrafi, cu zugravii și dascăli, cari dau un trecut bogat și îndelung culturii noastre din Ardeal.

VI.

Clujul.

Cu acceleratul din Pesta, bușit de Jidanii porcoși cari se fac a dormi pentru a nu-ți ceda locul unde stați tologiți, trecem în noapte Ținutul de dealuri urite și goale care duc spre riul Someșului. Ne oprim la gara cea mare a Clujului, a Capitalei Ungurilor din Ardeal. Aceasta se vede și de la gară, unde niște băiețandri cu obraji străbătuți de favorite înaintează foarte obraznic, cu cilindrele în cap, pentru cine știe ce demonstrație în legătură cu trudele «coalitiei».

*

Clujul a fost întâiu o colonie romană, vechea *Napoca*, din care n'a rămas decît vre-o piatră cu inscripții prinsă în zidurile mai nouă, — între altele la clădirile bisericii românești unite. Apoi regii unguri au ridicat un castel, și harnicii Sași, pricepuți în meșteșuguri și în negoț, se așezară în noul Klausenburg, «cetatea lui Klaus». Din trecutul lor, care a ținut vre-o trei veacuri, a rămas marea biserică gotică, sprijinită pe un turn

înnalt și puternic, curățit astăzi de bătrîneța lui neagră. Din aceleași vremuri de pașnică viață orășănească vine și cite un bastion al zidurilor de mult sfărîmate, care se ivește umilit și trist din mijlocul atîtor case nouă.

De la început, Clujul, încunjurat de sate care aū fost odinioară ungurești, dar pe care le-am războtezat pe încetul, a avut și Ungurī printre locuitorīi săi. Mediul unguresc al satelor i-a ajutat să învingă pe Sașii puținī la număr. Limba lor ajunse încă din veacul al XVI-lea aceia în care se purtau toate scrisele. În felul acesta, Ardealul, pentru care «orășean» era tot una cu Sas, ajunse să aibă o cetate a neamului și graiului unguresc.

De aceia toate stăpînirile ungurești pe rînd aū iubit-o și ales-o între toate, până la peirea lor, cînd se făcu o Crăie ungurească strînsă în Ardeal și lipsită de o reședință istorică. Crăiasa Isabela, întoarsă din Polonia, se așeză în castelul vecin al Gilăului, unde astăzi Romīniī fac peste jumătate din poporația satului. Și dinastiei nouă a Báthoreștilor i-a plăcut de Cluj, și între toți locuitorīi cetăților Ardealului Clujeniī aū iubit mai mult pe păcătosul de Sigismund Báthory. De aceia nicăiri n'a fost urită mai mult decît aici stăpînirea romănească a lui Mihaī al nostru. Prin Cluj a fost scos apoi din Ardeal Basta, generalul împărătesc, care, după ce gonise pe Sigismund, răpusese și pe Mihaī. Craiul ungar a fost chemat cu dor și primit în triumf de orășeni

ca și de boierinași, de trufașa ciocoime sălbatecă din împrejurimi.

În veacul al XVII-lea, Clujul n'a fost cruțat de nenorocirile dese și mari care s'aŭ abătut asupra Ardealului. Cînd ele se mîntuiră prin «pacea austriacă», orașul era foarte scăzut și sărăcit. Caracterul unguresc care-l ajutase în timpuri, îl păgubi pe urmă, căci soarele strălucia acuma pentru Sașii de neamul Împăratului. Spre Sibiiu mergea viața cea nouă, și, pe cînd se desfășura acolo toată pompa administrativă și militară, orașul din marginea Someșului își dormia ticna lui de amorțire, din care nici nu nădăjduia poate să se ridice.

Nicăiri n'a zbuclit decî cu mai multă ură sălbatecă revoluția unguerească de la 1848. Aici o plebe mai ticăloasă și decît a Turdeii a prigonit, lovit și spînzurat pe cine era împotriva unirii Ardealului cu Ungaria. Episcopul blăjean Leményi a tremurat într'una din căsuțele acestui lăcaș de patimi. Aici s'a ținut mai târziu, cînd Curtea se plecă înaintea voinții îndărătnice a Ungurilor, acea dietă care cu entusiasm a iscălit moartea Ardealului, contopit de acum înainte cu vechea *Hungaria*, văpsită roșu, alb și verde supt firma nouă de «Magyarország».

De atunci Clujul, neputînd fi o capitală, a fost centrul vieții de Stat din aceste părți. An cu an a crescut prin năvala funcționarilor și a

tuturor celor ce trăiesc din lefile lor, numărul locuitorilor, cari erau, firește, din rîndurile poporului ales sau din ale neofiților cumpărați și alintați de dînsul. An cu an s'aũ ridicat în țara unde sãtenii atîtor locuri trăiesc încă viața barbară a celor mai depãrtate și nenorocite timpuri medievale, uriașe clãdiri de babilonicã mîndrie și de megalomanie americanã. Cu sudoarea de sînge a țerãnimii asuprite s'aũ prins pãnã sus, sus, în nourii nebuniei, pietrele de la tribunale, de la școlile mari și mici: gimnasii, preparandie de fete, de la atitea alte palate ale oficiilor publice și așezãmintelor. Societatea pentru rãspîndirea culturii maghiare în Ardeal, Emke, și-a trîntit trei rînduri cu nesfirșit de multe ferești, pe una din cele mai nouã și mai frumoase strade. O Universitate, un «Museu Ardelean» s'aũ îmbrãcat în mari clãdiri fãrã gust, prin care mișunã studentimea cea mai încrezută, mai zgomotoasã și mai sfãdalnicã, lucrînd cu gîtlejurile, cu piatra și pumnul la îndeplinirea idealelor naționale. Acel grandios palat american, care scînteie de luminã electricã, e centrul religiei erezice a Unitarilor din Ardeal, ce nu are mai mult de cît vre-o șeptezeci de mii de credincioși, dar și-a putut clãdi, cu ajutoare din Anglia și din America, o reședință cum n'o are nici-una din religiile țerii, cum n'o are un arhiepiscop al Parisului. Se lucreazã tocmai, în acest oraș care nu cuprinde nici cinzeci de mii de

locuitori, la un teatru de proporții mărețe, pe fațada căruia se văd sus cară de bronz trase de cai cari aparțin fără îndoială cultului mosaic, așa sînt de șireți și de leșinați. În sfîrșit, în piață, care a păstrat mai mult decît alte părți caracterul de vechime și de sărăcie, un mîndru Mateiaș Craiū, — casa Corvinului se arată alături — călărește între credincioși cu coifuri barbore și avînturi obraznice, în cari ai recunoaște numai cu greu pe vitejii de rasă românească cari au fost Bartolomeiū Drágffy, din neamul întemeietorului Moldovei, și Pavel Kinizsy, din viță de cnez bănățean.

La toată această înălțare a Clujului alături de funcționari au lucrat Jidani, cellalt sprijin al vieții maghiare nouă. Din vre-o cîteva sute de Evrei ce stăteau, acum douăzeci de ani, ascunși prin colțuri, astăzi sînt mai multe mi, și pe toate stradele cele mari ei iese la iveală cu favoritele lor aristocratice, cu burțile lor învingătoare, cu frumoasele firme care pomenesc numele galițiene de Herscovits, de Kohn, de Goldenberg, supt care se ascund modest atîtea inimă patriotice. Cele șese, șapte gazete, de un șovinism sublim, care iese aici, hrînind spiritul național între calfele de prăvălie și Ovrei tineri de pe la Universitate, sînt scrise cu condei de Iudă.

Cînd mergi în vre-o Duminică sau sărbătoare pe stradele largi, astăzi foarte bine pavate, ale Clujului, te încunjură o mulțime de universitari

cu cilindre și lungi havane, menite să-ți spuie ce zestre sufletească zace în ei, o mulțime de flăcăi unguți cu cizme mari și de fetișcane și femei cu rochii și pieptănături care strălucesc de panglică lungi roșii, și cu cizmulițe de aceiași culoare aprinsă. Cite un hleab de trăsură duce vre-un funcționar în paradă, iar pe lângă el fulgeră un echipaj cu haiducul înflorit pe capră, ducând un gentleman maghiaro-engles înfășurat în șapcă, în cojoc, bernevică și cizme roșii-portocalii, alese ca să-ți vestească de departe cu ce desăvârșire a tipului omenesc ai a face.

Ai crede, după aceasta, că într'o astfel de metropolă de funcționari, de Evrei și de boierinași cusuți în piele portocalie nu mai e loc și pentru acel neam oropsit al Valahilor, a cărui limbă chiar e privită aici ca o insultă și o provocare pentru grandioasele urechi ale națiunii dominante.

Dar nu e așa.

Pe lângă Clujul acesta care poștește în prăvălii jidovește, care bate din pintenă nemeșește, care-și fumegă fumurile funcționărește și-și zbiară zbieretele studențește, mai este unul pe care-l afli și către gară, cu toate silințele de a goni din vileag căsuțele joase și puțurile cu cumpănă, și către munte, și în toate laturile și marginile celuiilalt. Aici stă Romînimea oropsită, trăind din economia cîmpului, din mînatul cailor, din

cărăușie, din slugărit, și chiar din mici meșteșuguri. De toți, sînt pînă la 7.500 de oameni.

Odată ei aveau mulți fruntași pe cari-i cruța sau îi sprijinia chiar absolutismul. În cetatea însăși se putuseră ridica două biserici pentru cele două legi : cea neunită datează încă de prin anii 1790, cînd negustorii greci din Companie căpătară în sfîrșit voia de a clădi un lăcaș de închinare în mijlocul orașului, poate și prin influența aceluși Român, om foarte capabil, care a fost pe atunci scriitor de gramatică și de cărțile pentru economie, corector de cărți bisericești, vestit doctor de ochi și profesor de această ramură a medicinei la vechea Universitate a Clujului : Ioan Molnar de Müllersheim. Vlădica Bob a dăruit Uniților o bisericuță care datează de prin anii 1800 și care, așezată chiar lîngă piață, se ascunde prudent în fundul unei curți mari. Prin anii 1850-60 erau mulți Romîni printre funcționari, și un vînt de credință sufla printre ei ; inteligența aceasta aflase, și razime în trecut, puind în Gilău Scaunul pretinsului duce românesc Gelu, din timpul năvălirii ungurești. După înălțarea însă a steagului constituției ungurești, toate acestea s'aū risipit în vînt.

Totuși Clujul are doi protopopi. Unul din ei, pâr. Elie Dăianu, scoate și o foaie, însuflețită de spiritul tînăr, «Răvașul», care-și are procesele de presă, dar și-a păstrat pînă acum fereștile neatînse. E vorba chiar a se înălța o mare bi-

serică unită din banii dăruți de harnicul bătrîn Havași Oășanu. Se făgăduiește pe atunci și o școală, în locul nevrednicei găinării cu o singură sală în care se căznesc cîțiva copii de săraci, lingă odăi închiriate Jidanilor, pe cînd cei mai mulți școlari merg la multele școli primare ale Statului. Este și o Bancă a noastră, în care însă din nenorocire a izbucnit acum în urmă cele mai urîte dihonii. Între avocații din Cluj e și unul din ginerii lui Ioan Rațiū și d. Amos Frîncu, care conduce una din secțiile Asociației. Pentru ca această «inteligentă» românească să-și poată îndeplini în adevăr misiunea, așa de grea, într'un loc așa de primejdut, ar trebui ca ea să se ție strîns unită, într'o bună disciplină frățească, și să se ferească ca de foc de orice gilcevi personale sau profesionale.

VII.

Imprejurimile Clujului.

Printre Ungurii cu cizme și Unguroaicele cu panglici roșii vezi pe stradele Clujului, în număr cu mult mai mare, sătenii de-ai noștri din multele sate românești ale împrejurimii. Bărbații, oameni nalți, voinici, cu fața înfloritoare, poartă pălării și căciuli ca pe la Turda și aceleași mintene albastre; peste dinsele ei își aruncă iarna strălucite mantii lungi și largi de abă cusută cu

șnururi negre și verzii său, mai obișnuit, sumane de un sur șters, de pe care se desfac, la cusături și pe mîneci, floricele cusute din peteci roșii și verzi. Femeile poartă polcuțe, rochiile scurte și barișuri de tîrg. Din vechi timpuri ei stau neamestecați în satele muntelui său ale cîmpiei, ori înfruntă pe Unguri în acelea pe care le împart cu dinșii.

Am văzut trei din aceste sate.

Unul se chiamă Someșfalău, fiindcă se află chiar lingă apa Someșului, în marginea Clujului, de care nu se deosebește decît prin tină și sărăcie. Odată erau aice Unguri, și un Român unгурit din neamul Micul, Mycola, care-și are și mormintele aici, a zidit pentru cultul catolic o frumoasă zidire gotică, prin meșteri clujeni. Apoi neamul «domnilor» s'a stîns cu un băiat de optsprezece ani, a cărui piatră de pomenire, cu stema țapului, răsturnată în semn de stîngere, se vede pe zidurile bisericii. Credincioșii ei se îpuținară, și astăzi un singur dascăl păzește mormintele. Uniții noștri au căpătat de la stăpînul cel nou al moșiei voia de a sluji după ritul grecesc într'o capelă laterală. Calvinii au în capul satului o bisericuță cu turnul de lemn, și tocmai așa avem și noi o biserică neunită, unde ascult, între țerani gătîți de serbătoare, slujba de Duminecă. Din inscripțiile de pe pietrele din micul cimitir de aici deslușesc răpede că la acest sătucel de pe So-

meș veniaū odată sicriele negustorilor «greci» din Cluj, cărora nu li era încă îngăduit să-și aibă biserica lor.

*

Cum ieși din oraș pe cealaltă parte, se înalță un deal blînd, dar îndelung de suit. Între mari bolovanî rotunzi cari se scot din lutul său, urcă drumul «mocănesc» ce duce la satele din sus. Pe el se căznesc cîteva căruțe care aduc cumpărături din oraș, și una din femeile în haine ungurești care le mîină, z bucnește de-odată într'o lungă doină tristă, pe cînd vîntul aspru al culmilor te izbește în față și-ți furișează suflări de frig.

În vîrf e satul Feleacului, acum risipit în vileagul vremilor rele, cu biete sale coperișuri de stuh și cu șubrezi părăi de bîrne, pe cînd măi de demult pădurea-l ocrotia și-l feria din toate părțile. Locuitorii, numai Romîni, cari se țineaū de Cluj, aveaū sarcina de a păzi codrul, în mijlocul căruia se așezaseră.

Spre acest adăpost a venit din cetate, pe vremea regelui Matiaș un Grec pribeag, cu știință de Scripturi, care se zicea Vlădică. Oamenii se bucurară de venirea unui păstor sufletec așa de deosebit prin învățatura și sfințenia lui. Din toate părțile veniră la episcop doritorii de a fi preoți, cari primiaū de la dînsul și cunoștința cîntărilor, a slujbei, a scrisului chiar, și binecuvîntarea arhierească. Din banii cîștigați

de dînsul ca împărțitor de hirotonie, Vlădica-și făcu aici pe deal, în pădure, o biserică de piatră care se păstrează și până acum.

N'are turn. În fațada triumphiulară se deschide o ușă cu arcuri sfărîmate; alta, mai frumos împodobită cu linii întretăiate, se deschide în coastă, și, după datina ce se vede și la bisericile moldovenești din acest timp, pe acolo se făcea intrarea. Sus se taie nervuri de boltă. Altarul, pentagonal, e mare, cu aceleași linii arcuite de-asupra. Cele șese ferești gotice se află toate pe laturea dreaptă, din cotro nu se poate răpezi vîntul, orînduire care se vede și aiurea în vechile biserici.

Vlădicia Grecului s'a urmat mult timp cu a preoților din sat, iar astăzi aceștia nu sînt nimic mai mult decît atîta.

*

Apusul se face în ceî mai grozavi nourî negri, ce se clădesc în neobișnuite chipuri de iad pe care le străbat raze galbene ca o țîșnire de focuri din pucioasa osîndiților. E încă ziuă, dar o ceață de îngrozire se lasă asupra pajiștii și lanurilor dealului singuratec. Jos Clujul dușman tremură în lumină.

Îl mai străbat ca să văd Mănășturul. Aici era mănăstirea vestită, de unde, prin ungurește, îi vine numele, deposit uriaș de archive și casă de știință înzestrată cu dreptul de notariat. Și astăzi se mai văd colo pe deal frumoasele

ziduri gotice, care se repară. Dar satul, o prelungire modestă a Clujului, e cu totul românesc.

În noapte vin încet lucrătorii ruteni de departe, murdari, tăcuți, călcînd greu ca niște vite obosite. Apoi flăcăii, fetele noastre sosesc de la horă, înroșiți la față, fiindu-se pe după gît, zbierînd, ca azi dimineață, la Someșfalău, injurături ungurești sau lălăind cîntece străine. În satul de drumul mare sînt treizeci de cîrciume și mulți Jidani. Acestea — sînt urmările.

CARTEA A XIII-A.
PE VALEA SOMEȘULUI.

I.

De la Cluj la Gherla. Gherla.

De la Cluj linia ferată apucă pe Someșul-Mic în jos. Rîul nu se vede, ci de toate părțile se ridică numai urîtele dealuri goale.

Trenul se oprește pe rînd la Apahida, un sat de Munteni, aproape numai Romîni, la cele două sate românești vecine Bonțida și Valașutul, pe care le-am smuls în bună parte de la Unguri, și la Iclodul-Mare, unde s'aũ grămădit între creștinii de amîndouă limbile și o sumedenie de Evrei galițieni, cari sînt lăcustele acestui pămînt din nordul Ardealului.

Toate aceste sate se tupilează în adîncituri de vale; nimic nu le scoate la iveală. Curțile de «Domni» care răsar înnaintea lor, cu aleile și coperișurile lor roșii, n'aũ nici vechime, nici frumuseță.

Un cîmp de tragere la țintă, prin care se poartă husari în haine roșii, căsuțe de sat mare și după ele o gară în care se îmbulzesc burtoși cu fe-

țele negricioase, ce par unse cu untdelemn, Armeni de cea mai vădită și mai adevărată specie. Aceasta e Gherla.

La început a fost de sigur numai un sat de al nostru. Pe vremea luptelor pentru alcătuirea Ardealului în veacul al XVI-lea, «fratele Gheorghe», episcopul-tesaurariu și tiranul reginei Isabela, a clădit aici împotriva Moldovenilor o «cetate nouă a Someșului», un Szamos-Ujvár, din clădirile încăpătoare ale căreia s'a făcut astăzi vestita închisoare, strașnica «gherlă», ai căreia «ghiorlași» se pomenesc și în vorba moldovenească de peste munte.

În veacul al XVIII-lea, Guvernul austriac l-a fericit, ca și pe Ibașfalăul Tîrnavelor, dar în și mai mare măsură decît pe acela, cu o colonizare a Armenilor veniți din Moldova. Ca și acolo, ei și-au înălțat o mare biserică în mijlocul pieței, și tot așa ea a trecut la ritul latin, pe cînd gimnasiul de lîngă dînsa ajungea o simplă școală de Stat.

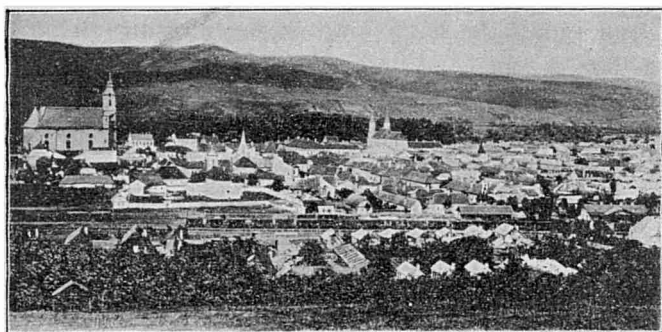
Casele Armenilor și ale Ungurilor din orașel se înșiră în strade drepte, dar neîngrijite. Din loc în loc se deschid piețe pentru tîrgurile de săptămîină. Piața cea mare înfățișează una lîngă alta marea biserică armenească, cu o urîță fațadă umflată și cu un interior bogat în capèle, dintre care una păstrează o Coborîre de pe cruce de Rubens, și sumeața clădire a gimnasiului.

De jur împrejur, prăvălii cu firme armenestî, ungurestî și evreiestî.

Pe aceiași piață însă, mai poți descoperi, dacă ai fost înștiințat d'innainte, o clădire cu două rînduri, cu niște atenanse proaste și murdare, care e reședința unui episcop românesc. În acele atenanse se află o capelă care înfățișează scînduri nemăturate, cărți de slujbă unse, pereți goi și un fotoliu roșu, rupt pe alocurea, innaintea unui pulpit de rugăciune verde, prăfuit cît se poate. Aceia e în limbagiu oficial «catedrala» episcopului.

Mai departe, într'o casă cu arcade se țin cursurile unui seminarium a cărui limbă de propunere e cea latină. Cîteva odăi cu chirie adăpostesc o biată preparandie pentru învățătorii din diecesă. Iar în capătul tîrgușorului, lingă porțile păzite de temniceri ale castelului, își înalță turnulețul cu sfială o biată bisericuță de la sfîrșitul veacului al XVIII-lea care e biserică parochială, unde slujește un protopop. Mulțămită numai jertfelor făcute de credincioși, în număr de peste o mie de suflete, față de vre-o 3.500 de străini, se lucrează harnic la o nouă biserică în stil bizantin «curat», tot așa de potrivită ca și aceia pe care a înălțat-o la Sibiiu Mitropolia ortodoxă. Nu trebuie să se uite o tipografie, mai mult fără lucru, și o librărie românească, menită să vîndă școlarilor romîni cărțile ungurestî de care au nevoie.

În fruntea acestor așezăminte diecesane stă un om care se poate intitula episcop, comite roman, asistent al Scaunului pontifical, prelat domestic, consilier intim al Împăratului, cavaler al ordinului Francisc-Iosif. Escelența Sa domnul Ioan Szabó, care-și scrie numele în ortografia sufletului său, se simte bine, după douăzeci și șese de ani de păstorire, în acea casă cu două

Gherla.

rînduri, cu acea «catedrală» care pute, cu acea arhivă care mucezește, cu acea biserică parohială veche, care se dărîmă, cu acea biserică parohială nouă pe care o fac alții, cu aceste școli, dintre care una are casă cu chirie, iar cealaltă limbă cu chirie. Clerul său nu-l vede mai niciodată, iar credincioșii nu pomenesc să-l fi putut saluta vre-odată la vre-o serbătoare sau la vre-o sfințire de biserică. Până și ședințele consisto-

riului se țin fără prețioasă prezență trupească a arhierelui. În schimb, d. Ioan Szabó e cel mai plăcut episcop românesc pe care și-l poate dori orî-ce guvern din Pesta. Urmașul la Gherla al lui Ioan Alexi cel învățat, al lui Ioan Vancea cel energic, al lui Mihail Pavel cel blind și miostiv e acest bătrîn sumbru și singuratec, fără inimă pentru diecesa sa și pentru neamul său.

II.

Împrejurimile Gherlei.

De jur împrejurul Gherlei sînt numai sate cu numele ungurești care cuprind numai Romîni. Pe dealul din fața castelului se înșiră astfel Mintiul Gherlei, Petrihaza, Salatiul, de cealaltă parte mergî la Fizeș, unde sînt mai mulți Unguri, și la Dicîa ungurească. Românește sună numai Țopul, peste deal, și Nicula, între două din înălțimile rotunzite ce se urmează din a dreaptă.

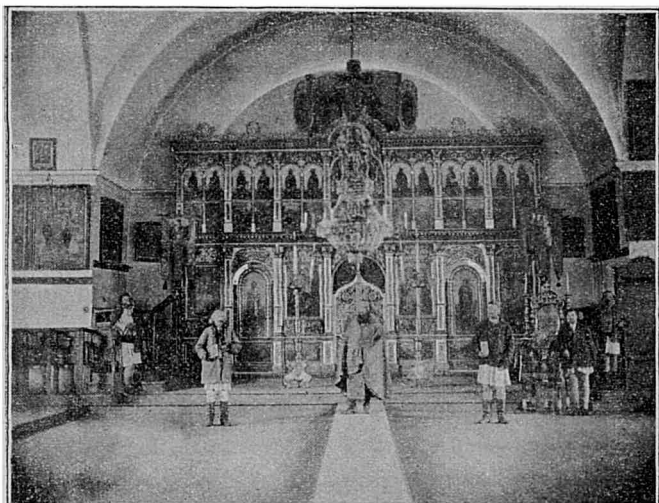
Aicî la Nicula, ca și la Benediucul stăpînit de președintele Emkei maghiarisatoare, comitele Kornis, de viță dreaptă românească (Corniș), e una din mănăstirile vechilor timpuri. Plec spre dînsa în trăsura, mînată de un Romîn, a Armeanului Covrig, care se scrie Govrik și e maghiarisat ca toată prăsila asiatică din localitate.

În Gherla a fost tirg astăzi, și pe drumul de țară trec în cară și căruțe sătenii români și unguri, cari aū aproape același port cînd se îmbracă în mintene albastre. Dar ai noștri își mai toarnă pe cap cîte un căciuloiu mare rotund sau își aruncă pe umeri sumane cu flori roșii și verzi, ca pe la Cluj, orî altele lungi, negre, asemenea ca ale țeranilor din Moldova. Și vorba lor, cu *ci* în loc de *fi*, cu *o* în loc de *a*, cu atîtea cuvinte dialectale, precum *omăt*, *curechiu*, care se zic așa pe tot cursul Someșului, apropie această țerănime de cea moldovenească.

Satul Nicula se deapănă mult timp cu casele sale de datină veche, înnălbînd supt stuhul mai bine sau mai rău clădit. Locuitorii fac cucuruze și fin, dar uniî aū păstrat de la călugării de odinioară meșteșugul de a zugrăvi icoane, pe care le vînd apoi prin toate colțurile Ardealului, cu un preț mic, care e însă prea mare pentru strașnica lor uriciune. Acest meșteșug se vede și în podoaba săpată și colorată a porților, mult mai rară în Ardeal decît la noi.

Biserica parohială e înnoită, și aceiași soartă a avut-o și mănăstirea. Cea veche, de lemn, a rămas, ce e dreptul, dar despoiată de icoanele sale de rit grecesc și împodobită în schimb cu tablouri catolice de prăvălie, mîzgălite și sfișiate. În ea se mai slujește încă la hramurile cele mari, însă anume pentru aceste hramuri de Sintă-Mărie care adună supt corturi o mare mul-

țime răvărsată din toate unghiurile Ardealului, s'a zidit, într'un stil apusean, noua și marea mănăstire din față, acum vre-o douăzeci de ani. Ea păstrează unele cărți mai vechi și mai ales

Biserică de sat ardeleană: pe din lăuntru.

icoana făcătoare de minuni a Maicii Domnului prin care e vestită Nicula, precum dovedește și marele număr de mulțămite în argint, ochi, picioare, mîni, care se înșiră într'un cadru mare la catapiteazmă.

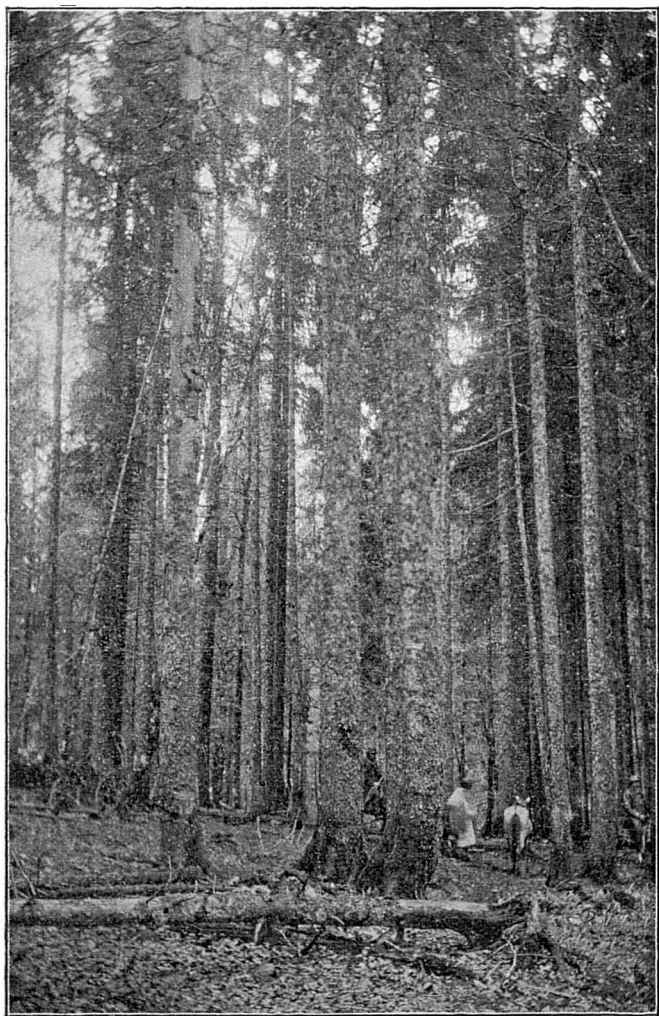
III.

Spre Dej. Dejul.

După amiază aceiași trăsură ne duce la Dej. Trece pe lângă cimitirul «robilor», adică al osîndiților din cetate, vestit prin mormîntul celui mai mare hoț al națiunii ungurești, Rozsa Sándor, apoi pe lângă gropile fără cruci, neîngrădite, ale Țigănimii. Limpede, ogîndind ca un lac albastru unei rări zile senine, Someșul-Mic lunecă ușor pe supt sălcii către întîlnirea lui cu Someșul-Mare, ce vine de la Năsăud și Rodna. Satele se văd numai pe linia de dealuri din dreapta, desfășurîndu-și căsuțele țeranilor noștri și curțile boierești.

În această parte de către Carpații Moldovei s'aū mai păstrat pădurile, și, după ce drumul spre Ocna Dejului se rupe înnainte, pe lângă linia ferată, apucăm, împreună cu cîteva cară de cărbunari mînjiți, plini de funingine și de rachiū, pe o potecă de pădure încurcată. După dînsa apare Dejul.

E un oraș cu mult mai bun decît Gherla. Are clădiri mai mari și mai strînse, oteluri pretențioase, cu chelneri cari nu vin, cu chelnerițe care se ceartă, cu musică și ce se mai cuvine pentru ofițerii honvezilor. Nu lipsește nici chiar un teatru. În piața largă se ridică turnul înnalt

Pădure din Carpații nordici ai Ardealului.

al unei vechi biserici calvine, care represintă trecutul.

Presentul e represintat de vre-o 5.000 de Unguri, foarte patrioți, cari votează cu cea mai mare statornicie pentru Kossuthiști, și de vre-o mie de Evrei, cari aũ în mînilor tot negoțul: între ei descopăr cu bucurie cele d'intăiũ tipuri adevărat galițiene, trei tineri palizi cu perciunii tremurători, cari se primblă visători pe d'innaintea marelui gimnasiu unguresc.

Bisericile noastre se întîmpină chiar la intrarea de spre Gherla a orășelului. Amîndouă sînt mari și curate; nici-una din ele nu e mai veche decît 1800. Uniții sînt cu mult mai mulți: la un loc avem pînă la 2700 de suflete. Sînt cîțiva avocați romîni, cari se arată deosebit de primitori față de mine, și o bancă românească, *Someșana*, face afaceri bune.

IV.

La biserica Vadului.

În cale, am văzut pe un deal înnalt, lîngă depărtata culme cu trei vîrfuri a Țibleșului, colțul de piatră al cetății Ciceului. După dealul din dreapta se ascundeau ruinele cetății Ungurașului. Peste acele culmi plutesc iarăși fantasmele eroice ale trecutului nostru, Ștefan-cel-Mare și Petru Rareș, Domni deplină și netăgăduiți ai

acestuî întreg colţ de Ardeal. Pentru satele din domeniul întins al cetăţilor lor, ei au clădit la Vad şi o biserică mare de piatră pentru episcopul românesc al stăpînirilor de peste munţi, şi spre acea biserică mă îndrept.

Din cerul senin, pe care mai plutesc numai uşoare scame albe, cîteva raze din urmă auresc dealurile de peste Someşul unit. Pe un drum umbrit de seară, supt alte dealuri, cu vii, cu păduri de stejari mai întăiū, apoi sterpe şi golaşe, coborîm cursul rîului. Apa, mai largă chiar decît a Murăşului, şi totuşi foarte adîncă la maluri, se asemănă în linişte şi transparenţă cu a unui lac de munte: icoanele negre ale sălciilor zac încremenite într'însa.

Vizitiul român al stăpînului evreū mîna iute pe drumul pietros de de-asupra apei. Trecem prin sătişorul de case mai mult ungureşi al viilor Dejului. Oraşul s'a pierdut cu totul în vale. Acolo unde-l ştiu că este, două dealuri rupte asupra apei sînt al cimitirelor şi al tirului oş-tirii. Mai departe unde sînt căsuţe albe, e satul Urişor.

Locuitorii de acolo sînt în mare parte Romîni, ciţiva Unguri, şi vre-o *trei sute* de Evrei, dintre acei cari n'au mai putut să încapă în oraş. Ei fac meşteşugul de crîşmari, de mijlocitori pentru tot ce dă munca ţeranului. Tot aşa e şi la Căscău, mai departe, şi tocmai văd un roşcat de aceştia care s'a trîntit pe marginea şanţului şi-şi

face socotelile asupra unor panere cu ouă. Apropierea Maramureșului, decî a Galiției, cu *satele* de Evrei, se simte. Peste apă se tot înșiră sate de unde am gonit pe Ungurii cari făceau la început legătura cu Secuimea: Cășceiul, Căpîlnea, Căscăul acela cu Jidani, Gilgăul. În cale însă avem numai un singur sat, cu casele puține și rele: Cetanul.

În noaptea presărată cu diamantul clar al stelelor trecem pe la Baștea, un șir de căsuțe răzlețite pe locul unde a fost de sigur o veche cetățuie, și peste vre-un șfert de ceas se perindează fereștile luminate ale Vadului și crîșma plină de țeranî îngrămădiți pe laviți. Încă un sat foarte sărac pentru împrejurările de aici, gonit de «domnî» de la ogoare și îngrămădit în acest deal sterp. Abia se poate hrăni un preot, și poate că nici nu se va da un urmaș bătrînului de optzeci și trei de ani, încremenit de vîrstă în casa parohială.

Tocmai pe vîrful unei culmî biserica lui Ștefan-cel-Mare înnalță ziduri de o putere neobișnuită într'un cimitir presărat de piatra înnegrită a locuinții de episcop din vremea cînd era aici, spune o țerancă, «loc de Scaun». Coperemîntul e căzut, bolta de de-asupra naosului s'a prăbușit, și oamenii aū întins de-asupra un cer de cărămidă și un coperemînt nou, de șindrila. În locul turnului căzut ei aū făcut altul, de lemn, de-asupra unui pridvor grosolan, în zidul căruia aflu și o

Ștefan-cel-Mare.

piatră romană. Dar din biserica veche a rămas tot ce era de căpetenie.

O ușă foarte mare, cu cadrul de arce sfărîmate, duce în tinda largă, în înălțimile căreia se mai văd capetele nervurilor sfărîmate. Un cadru pătrat cu linii împleticite împodobește poarta ce duce în naos. Aici absidele stranelor se rotunjesc după datina răsăriteană, moldovenească. Iar altarul, despărțit printr'o catepe-teazmă de zid și clădit pentagonal, are și osatura lui gotică în bolta de sus. Tinda deschide numai la dreapta o fereastă gotică mare, frumos înflorită; la naos sînt două mai înguste, cu marginile pătrate, una de-o parte, două de cealaltă. Iar în altar, pe lîngă marea deschizătură cu flori gotice din dreapta, mai este în fund, ca la Feleac, și o ferestuică pe care o străbate o ramură scurtă de piatră săpată. De sigur un măreț monument al puterii și culturii noastre pe acest pămînt ardelenesc supus jumătate de veac, în vremurile noastre eroice, Domnilor Moldovei!

Sătenii nu știu, altfel, nimic despre acest stăpîn și părinte al strămoșilor. Auzindu-mă vorbind de dînsul, cocișul, om de la oraș, cu carte, mă întrebă cu iertăciune, dacă acest Ștefan-cel-Mare și Sfînt n'a fost Szent-István Király însuși, Sfîntul Ștefan Craiul al Ungurilor!

Trecem acum Someșul larg pe un pod umblător, lîngă o moară ce vîjje. Podarul, pe care

n'am cu ce-l plăti fiindcă nu poate schimba, se lasă liniștit în cinstea noastră. Căruța lui piere răpede în urmă, și în recea strălucire a stelelor multe luăm drumul de întors cel bun, dar lung, pe la Căscăul Jidanilor, unde lumini de pradă scînteie după perdelele roșii pe care le iubește acest neam.

V.

Cetatea Ciceului.

Marțea e zi de tîrg, de «mărturie», cum se zice aici, la Dej. Pe malul Someșului e o mare îngrămădeală de cară, sătenii din împrejurimi, purtînd sumanul sur, cu podoabe albastru-deschis la mîneci, la gît și pe margini, femeii în polcuțe și fuste saū, cele de la munte, în cartrințe înguste, roșii, colindă stradele și cutreeră piața. Pretutindenii, Jidovimea se frămîntă, cu halaturile și perciunii în vînt, într'un mare freamăt de lăcomie. Astăzi mai mult decît oricînd ei sînt stăpîinii în acest Dej unde aū toate cîrcumele, toate brutăriile, toate măcelăriile, unde ei sînt croitorii și cizmarii și orice alta decît doar preoții de la bisericile atîtor confesii. Preocupăția lor predomnește asupra oricărei ramuri a vieții.

Dincolo de podul peste rîu, trăsura cunosătorului faptelor lui Szent-István Király se în-

fundă în această vale de lângă Someșul Mic, care vine în șerpuiră mară, ascunse, de la izvoarele lui depărtate.

Satul Cujdrioara, de Romîni și Unguri, cei d'întăiu în creșterea lor obișnuită, înșiră mult timp casele lui locuite de oameni cu stare. Pe dealul din dreapta, către care duc cărări și drumuri, se desfășură Mănăștiurul, mai numai românesc astăzi, dar numit după vre-o mănăstire, poate de legea noastră, care s'a dărîmat, apoi Sîn-Marghita, trecută și ea aproape în stăpînirea noastră, Arpașteul, în numele căruia, cum îl spun ei: Arpastó, Ungurii cărturari vreaú să recunoască expresia plină de înțeles: «lac de orz», și la capăt, Măluțul. Aici noi am biruit pe toată linia.

În cale ni stă Mihăiești, unul din satele domeniului acelei cetăți Ciceul pe care o căutăm. În el stau urmașii unui Mihail, răsplătit cu pămînt pentru cine știe ce fapte, precum la Giurgești și Negrițești mai încolo, supt cetate, se află până astăzi urmașii unui Giurgiu sau Mihai cari s'aú deosebit prin slujbe, uitate azi, pentru Domnia moldovenească a lui Ștefan-Vodă și Petru Rareș.

Drumul cel drept la Ciceu merge la stînga, prin cea mai lungă uliță a Mihăieștilor, pe lângă valea mărgenită cu sălcii. Este o biserică, undeva, dar cea calvină, însemnată cu o biată măciucuță strîmbă de tinichea albă, îi atrage de la

început privirile. Are o poartă de intrare, astăzi astupată, în fațada sprijinită pe stâlpi, apoi o ușă laterală, în dreapta, cu arce sfărîmate, și în sfîrșit ferești gotice. De și cărțile latinești, păstrate într'o firidă, dovedesc că bisericuța fără turn a fost catolică de pe la 1610 până departe în veacul al XVIII-lea, felul de lucru și de împărțire ar așeza-o în vremea Domnilor moldoveni, cari ar fi făcut aici în mic ceia ce au făcut în mare la Vad, Scaunul de episcopie.

Femeile de la biserică, foarte murdare, în brațe cu copii golași, cari țipă strașnic, încep a vorbi ungurește, apoi se dau la brazdă și se rostesc foarte bine în limba noastră. Un biet om în zdrențe ni iese înaintea. Întrebat dacă e Român, spune că nu, e Ungur (cu oarecare mîndrie).

— Și Ungur ești de mult ?

— De mult, că nu m'am schimbat nicî-odată.

— Popă aveți ?

— Nu.

-- De ce nu vă duceți la biserica românească ?

— Mi-i că m'or da afară.

Ungurește știe mult mai puțin decît românește, ca și în alte colonii nouă, precum e și cea din jos, de la Ludoșul Murășului, de Secuî veniți să ne maghiariseze și cari se romanisează. Cu toată școala de Stat, tinerii nu știu de loc ungurește. În curînd orice urmă de tradiție istorică se va fi pierdut aice. Aceasta s'ar fi întîmplat și mai de demult, dacă n'ar fi stăpînit în acest

comitat strașnicul Bánffy și dacă spiritul administrației lui n'ar dăinui încă și până acuma. Dar mersul firesc al lucrurilor e așa de puternic, încît se întîmplă că omul Cîrmuirii, venit pentru a întări spiritul național între Ungurii de-aceia cari nu mai știu ungurește, pleacă desnădăjduit, cu minile înălțate spre cer, neputîndu-se înțelege cu cei de neamul lui.

Tot prin valea aceasta îngustă cu drumul rău mergem înaintea până la Lelești. Și acesta e unul din vechile sate ale Domnilor Moldovei, purcezînd de la vre-o danie de pămînt. Acum vre-o șeptezeci de ani, «domnul» unguresc apăsa însă cu sarcini prea grele, și o parte dintre ai noștri și-au luat decî lumea în cap. În locul lor aũ fost aduși decî Rutenii din Maramureș. Și astăzi îți răsar, la porți, la ferești, în largile cerdace de lemn de la cîte o casă cu două rînduri, prelungile fețe albe cu ochii limpezi de lumină ai Slavilor domoli și supuși. Cine însă ar vorbi rusește cu cei mai tineri, ar vorbi degeaba, fiindcă afară de bătrîni cei mai bătrîni ceilalți locuitori se sfiesc a vorbi limba părinților și străbunilor lor. Se întîmplă ca la întrebarea rusească copiii să răspundă românește. Odată mai era o despărțire între cele două neamuri prin amintirea că unii veniseră de prin alte locuri pentru a lua pînea celorlalți: Românii ziceau Rușilor, în batjocură, «veniți», și

«adunați», și de năcaz aceștia aduseseră odată, naiv și fără să mai întrebe pe nimeni, un popă al lor deosebit, din Muncaciū, care a trebuit să plece. De atunci e numai un preot, numai o lege, și căsătoriile între unii și alții pregătesc o singură viață românească. Și în alte două sate ca acestea, Rușii maramureșeni s'au pierdut în același fel, dîndu-ni oameni muncitori, blînzi și frumoși.

De la Mihăiești merge drumul la Ciceu, a cărui stîncă ascuțită, lîngă o movilă rotundă de pietre se deosebește de departe, din mijlocul înălțimilor învălurate pe care le acopăr pădurile. Am un tovarăș de drum, pe avocatul Cherecheș din Dej, iar drept călăuză ni slujește un biet orbeț din Lelești, care știe binișor drumurile pe care nu le vede decît sucîndu-și ochiul în cap, în chipul cel mai ciudat.

La marginea satului, poienițe verzii pe care sînt risipite oile unei turme sărace; un cioban năcăjit, tăcut, cum sînt mai toți sătenii din aceste părți, abia-și dă osteneală să înterească dulăul care se aruncă la noi. Un deal țepiș se urcă din greu. După aceasta, de-a lungul culmii, e numai, timp de aproape un ceas, o lungă potecă de pădure. Frunze moarte, așternute în straturi dese, amorțesc pașii; până și țarcele guralive aū tăcut în desisuri, de unde vin numai foșniri și sunete nelămurite. Stejarii tineri s'au

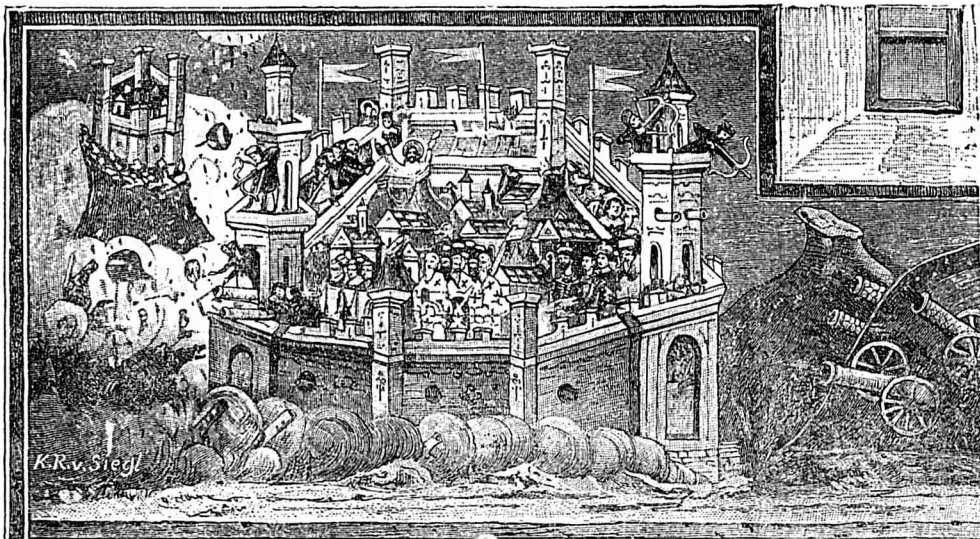
înveșmîntat în galbenul bolnav, în roșul de sînge al toamnei care despoaie. Din cerul care și-a strîns răpede norii într'un greoiu veșmînt cenușiu, cad picături rare, mici, reci.

Un luminiș deschis pe neașteptate, pe cînd mai departe atîrnă pe costișe alte zdrențe de aur și de purpură, arată stîncă lui Ștefan și lui Rareș. O floare de piatră roșietică răsare din mijlocul unor dărîmături cenușii de mari bolovanî sălbateci, cari se risipesc învîlmășiți până foarte departe, prin mărăcinî, prin scursori de ape, până la poiana unde pasc vitele albe și până la drumul galben care întortochiat aleargă către satul Corabia-Ciceului. Pe culme sus un bastion sur face una cu piatra pe care nu se sprijină atîta, pe cît o urmează mai departe, prins cu legături de vechi ciment ca oțelul. Copaci mărunți se frîng sus între lespezile dislocate.

Stai și te uiți, și abia-ți vine să crezi că la acea înălțime și în acea strașnică singurătate s'a putut ținea pază, că acolo s'a purtat lupte și că în acel loc, așa de mic și de pustiū, s'a putut desfășura un act duios dintr'o mare tragedie. Aici la Ciceul dăruit de Matiaș Craiul lui Ștefan-cel-Mare a venit să se oploșească în acel an 1538, care a văzut pe marele Sultan Soliman răpezindu-se asupra Moldovei, Doamna Elena a lui Petru-Vodă, cu fiii ei nevrîstnici, cu cîțiva credincioși și ostași. Aici a plîns fîca mîndră a Despoților sîrbi lacrimi amare cu gîn-

dul la soțul ce se luptă cu moartea. Apoi, când el găsi cărarea de fugă, Rareș însuși alergă lângă ai săi, și în lungi zile de așteptare dureroasă a privit Voevodul pribeag, de pe înălțimea stîncii sale, la marile păduri de stejari bătrîni care ascundeaŭ satele, la liniile întreite, împătrite ale dealurilor trase în zare și la depărtatele culmî carpatine, dincolo de care-î stătea Domnia, moștenirea, țara. Aici aŭ sosit Ungurii ca să-l vînză și de aici a fugit el la Constantinopol pentru a-și meșteșugi de la Turci iertarea și aducerea în Scaun.

Pe atunci un drum șerpuitor ducea până sus, pe lângă o fîntînă din care se mai văd și acuma părți sfărîmate. Pe acolo puteaŭ merge călăreții, rădvanele, tunurile chiar. Dar în timpuri mai rele, pe la 1550, cetatea a fost dărîmată de stăpînitorii Ardealului, cari nu poftiaŭ să mai vadă în cuib din munții lor un astfel de vultur. Ce nu s'a stricat atunci, a perit în zilele noastre prin munca țeranilor cari desfac pietre de moară pe care le încarcă și le vînd până foarte departe în Ardeal. Ei aŭ scobit și sfîrtecat tot «muntele Țiței», tot acest Ciceu cu numele întipărit de Ungurii. Bastionul însuși, săpat supt picioare, era să cadă, și din peștera adîncă, deschisă drept supt dînsul, privesc și eu la priveliștea vechiului Voevod și simt cum se trezește în inima mea durerea lui, cînd, ca și aceluia, îmi

www.dacoromanica.ro
Luptă veche, după o zugrăveală de biserică.

cîntă de jalea neamului frunzele dese ale codrului de stejari.

Ne întoarcem prin Corabia, mare sat de case revărsate, cu ulicioarele înnăsprite de prundiș și înflorite cu bolovanii. Proprietarul Tarnița, un bun și harnic Român, e și stăpînul exploatării de piatră din muntele Ciceului. Aflu la el, între cărți ungurești, de istorie, poesiile lui Eminescu și «Parasiții» lui Delavrancea.

Biserica din satul de supt Cetate e cu totul nouă și nu cuprinde măcar rămășițe din aceia pe care a înlocuit-o. Preotul tînăr e însurat cu o Unguroaică, care a trecut însă la legea și la limba noastră. Asemenea însoțiri sînt foarte rare în clerul nostru ardelean.

Trăsura d-lui Tarnița, mînată cu cel mai bun meșteșug de un băietan de șeisprezece ani, care nu arată să aibă mai mult de treisprezece, face minuni de echilibristică prin cel mai frumos drum prăpăstuit, între frunzișuri pătate de toamnă, ca să ne ducă înapoi la Lelești, unde ajungem cu ploaie tare.

*

La întors ne abatem pentru a vedea tirgușorul Răteagului, după care s'a numit «Reteganul» acel Ioan Pop, învățător al satului, care a strîns una din cele mai frumoase comori de cîntece și povești care s'a găsit în minele cuiva dintre

Romîni. Felinare rari răsar în noapte; casele și-aū aprins mai toate luminile în ferești.

La dreapta cum intri, mi se arată casa lui Reteganul, unde staū acuma, mai mult în sărăcie, ai săi. În piață, pe lîngă o biserică a catolicilor, se văd multe cîrciume, și înaintea lor băciuiesc sătenî încălziți de vinars, pe cînd alți, înăuntru, izbesc cărțile de masă. În Reteag sint Romîni, dar și mulți Evrei, dintre cari cei mai tineri pîndesc și acuma pe trecători și se uită obraznic la dînșii. Un michiduț perciunat de aceștia-mî vorbește o românească fără greș, — ca mai toți Jidaniî din Ardeal, de alminterea, cari aū în perfecție și accentul dialectal țărănesc. O sinagogă răsare dintre casele mai încăpătoare, cu fereștile mai largi, care adăpostesc pe acești distrugători înceți, dar siguri ai bunelor neamuri creștine.

CARTEA A XIV-A.
ȚINUTUL BISTRITEI.

I.

De la Dej la Beclean.

Trenul duce spre Bistrița prin valea Someșului Mare, care scînteie une ori în marginea drumului. În sus nu se văd sate, pe cînd la dreapta ele se desfășură pe muchea lungului șir de dealuri. Recunosc casele Cujdrioarei întinse, grămădirea de coperișuri a Răteagului, unde castelul de stăpînire ungurească, părăsit în toată noutatea lui de nobili cari l-au clădit, iese la iveală dintre copacii parcului. Mai încolo, e o stație scurtă la Cristurul Ciceului. Satul Urii-de-sus, ce se ivește în același șir, poartă pînă astăzi stema Moldovei, mîndrul bour înstelat, pe piatra zidurilor sale. Căci de aici înnainte străbătem numai locurile de luptă și stăpînire ale vechilor Voevozi din Suceava, șuvița de Ardeal smulsă de dinșii și alipită la munții noștri.

Ne oprim la Beclean. Numele tirgului vine de la familia Bethlen, care și-a avut din vechi

Scaunul aice. Castelul, care nu e înnoit și prefăcut, se întîmpină cum intri, cu frumosul său parc vechi. Locuiește acolo comitesa văduvă Bethlen, o fică a ramurii maghiarisate dintre Mocionești.

Plouă și tot drumul e numai de băltoace (aici se zice *tină* la noroiul cel cleios, pe cînd cel suptire se numește *glod*). Prin stropii lor ne poartă un birjar cu perciuni, caftan și pălărie pleoștită: acest Evreu vorbește limba noastră foarte bine, cu accent țerănesc puternic și plăcut. Își mîină iute caii, se întrece în tot felul de îndatoriri și la urmă cere, și capătă, un florin pentru cîteva învîrtituri de roată. De ai lui sînt foarte mulți și în acest tîrgușor, înzestrat cu o sinagogă mare.

Ceîlalți locuitori sînt funcționari unguri, cari se țin la o parte, foarte desprețuitori, și un mare număr de Romîni. Ai noștri sînt plugari, «economî», dar tot Romîn e și medicul de cerc, un frate al răposatului scriitor de romane Tit Chitul: acest dregător al Statului dușman e foarte respectuos de datoriile sale și, la rugămîntea mea de a-mî împrumuta trăsura lui închisă, răspunde hotărît că are o asemenea trăsură, dar o are — pentru dînsul.

În Beclean stă și un protopop romîn, de legea unită. Biserica lui are înfățișarea veche, dar în cărțile ei nu e nimic mai depărtat decît sfîrșitul veacului al XVIII-lea. Odată a fost însă pe locul

ei vre-o biserică de lemn, căci rostul românesc în Beclean e foarte vechi, cu tot numele străin, nobiliar al localității.

După multe străduințe am norocul să găsesc o trăsură cu «cobără» sau cu coperiș, care mă va duce la Năsăud. Până la plecare, mă adăpostesc în casa învățătorului pensionat Simion Moldovan, care vrea să mă primească.

II.

De la Beclean la Năsăud.

Calea pornește printre dealuri înalte, golașe. Apa Șieului, pe care o atingem după o cotitură, curge, într'o largă trîmbă gălbuie, către Someș, liniștită, fără maluri, fără straja obișnuită a răchișilor. Caii trec printr'insa fără greutate.

Pe cellalt mal, străbatem satul Cociu, locuit de Romîni. Tot numai Romîni sînt și în adunătura de case, cu înalte acoperișuri de lemn negru, care urmează : ai noștri îi zic Mogoșul-Mort, un nume care ar părea ciudat, dacă nu și-ar găsi lămurirea în acela de Magasmart, al Ungurilor, care înseamnă ceva cu înțeles : «Malul-Înnalt». Ceia ce dovedește că și de aici am scos cîndva pe întâii locuitori, de neam străin. Mai departe e Gireag, (Vireag) care poate să-și fi primit numele dintru început de la ai noștri.

Înaintea Someșului, ne oprim la marele sat

al Nimigei Ungurești. Aici sînt patru feluri de locuitori: Secui vechi, Romîni, Unguri noi, colonisați de mai puțin timp, și mulți Evrei, (două sute față de o mie de creștini!) Cele patru nații s'ar fi înțelegînd foarte bine, după spusa unui locuitor, care mă asigură că toți de o potrivă sînt «oameni buni». În deosebirea limbilor, s'a impus ca mijloc de înțelegere firesc limba noastră, pe care orice sătean o vorbește cu ușurință, și chiar cu plăcere. Ai noștri nu știu de loc ungurește, cu toate că sînt mai puținî de 400 față de 700. Dar un flăcău de Ungur care ajută la trăsura nu se poate deosebi decît după față, port și cunoașterea acelei limbî a Statului dintre vecinii și prietenii săi romîni. Aceștia simt lucrul, și unul mi-o spune cu oarecare mîndrie: «Aici pe Ungur nu-l poți cunoaște după grai». Coloniștii cei noi nu se împotrivesc mai mult decît cei vechi curentului învingător.

Peste apa foarte lată a Someșului care curge liniștit printre ramuri de sălcii, întortochindu-se leneș, e întins un pod de lemn, ale cărui scînduri de brad putrede sînt pline de gropi. Trăsura trebuie dusă cu o deosebită îngrijire. Se vor pune în loc scînduri de stejar, dar antreprenorul evreu nu se prea grăbește, pe cînd caii sătenilor întîrziați își frîng picioarele prin găuri.

A înnoptat acuma cu totul. «Jumătatea de ceas»

până la Năsăud, de care ni se vorbise la pod, se întinde până la un ceas, până la două ceasuri în ploaie și întunec, pe cînd vîntul rece azvîrle valuri de aier umed. La dreapta, lîngă păduri, sînt presărate luminile celeilalte Nimige, a Romînilor, numai a lor (500 la număr), și — a vre-o sută cinzeci de Jidani. Casele din Mocod se înșiră pe laturile drumului. Mai este încă drum până la Salva, de la care nu se vede biserica destul de veche, mi se spune, ca una ce ar fi avut o inscripție slavonă, stricată astăzi. Și un sat și cellalt sînt grănițerești, precum de grăniceri se ține și Năsăudul.

Un mare pod vechi, ca acela din Turda, cu multe grinzi răsunătoare și cu un coperiș încurcat și greoi, trece riul Salva, care și el se varsă în Someș. Dincolo de această trecătoare, se descopăr însfirșit luminile Năsăudului¹, care se vedea de departe printr'o ușoară geană roșie.

III.

Năsăudul.

Un drum lat desparte căsuțe care răsar din noroiu și din bălți îmbielșugate. După cîtva timp roatele șună apoi pe prund, și clădiri mai măricele se zăresc în noapte. Iată și o foarte

¹ Accentul cade pe al doilea *ă*.

mare piață pătrată pe care se desfac în fund turllele unei biserici impunătoare. Lîngă dînsa e o clădire cu două rînduri, care samănă a școală. Să fie acesta gimnasiul care dă o însemnătate tîrgușorului românesc de pe Someș? Nu, e numai «școala de Stat» străină.

În piață caut un han, acela de care se ține trăsura care m'a adus. Dar odăile sînt date la inginerii cari fac studii pentru drumul de fier, ce va înnainta pînă aici de hatîrul pădurilor care vor fi tăiate în curînd. La al doilea han am tot așa de puțin noroc: aici se repară, și cele două odăițe sînt iarăși date la ingineri. Un profesor, la care alerg deznădăjduit și amorțit de frig, n'are unde primi. Naufragații sînt primiți în sfîrșit în odaia de oaspeți a gimnasiului.

Acesta e cel mai frumos din cite le aŭ Romîniî de peste munți. Clădit în 1888 după planuri cumînți și cumpătate, care nu sînt lipsite de frumuseță, el cuprinde săli de clasă, de desemn, de musică, de bibliotecă, de museu, de experiențe și odăi pentru direcție. E bine împrejmuit și are și o grădiniță în față. Întreținerea e cît se poate de bună. Biblioteca nu duce lipsă decît de cărțile românești mai nouă.

Gimnasiul spațios ca și luminoasa biserică, ce înlocuiește o alta arsă prin 1840, s'aŭ făcut din banii celor patruzeci și patru de comune grănițarești. Pe la jumătatea veacului al XVIII-lea, supt Maria-Teresia, generalul Buccow, coman-

dant al Ardealului, a dat paza hotarului unor regimente de săteni, mai mult Romîni, cari, exercitîndu-se la arme și ținîndu-se totdeauna gata

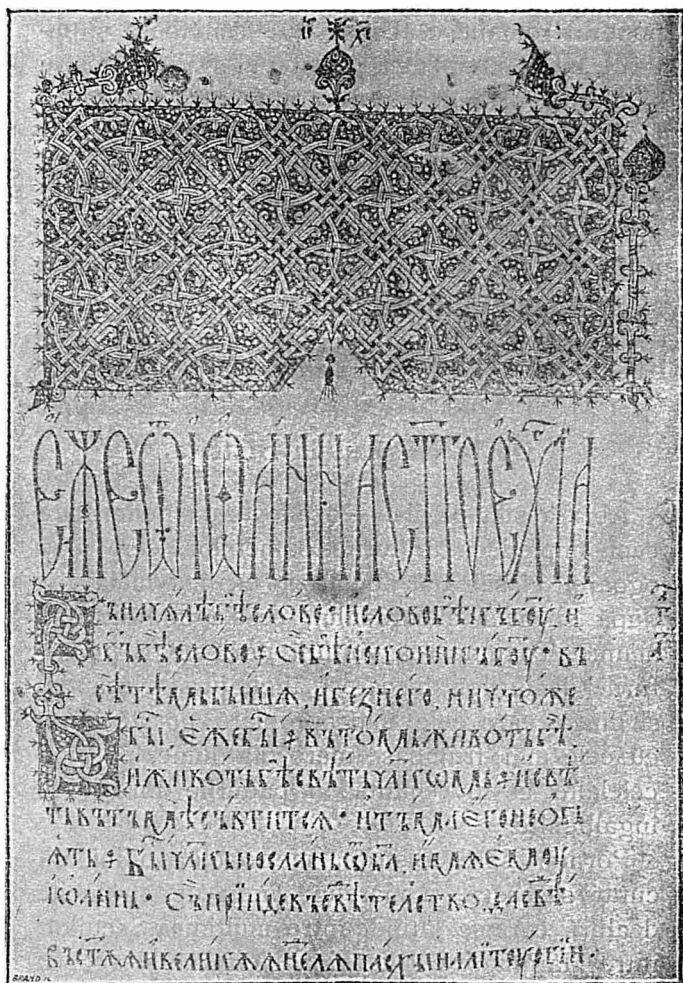
Port din Ținutul Bistriței.

de luptă, nu-și părăsiau pentru aceasta grija cîmpului. Instituția a fost desființată după 1800, și din ea n'au rămas la Năsăud decît steagul ciuruit de gloanțe și cîte o tablă amintitoare,

în biserica nouă. Dar averea grănicerilor s'a păstrat, și vechea răsplată a vitejiei țăranilor noștri slujește astăzi la înălțarea de asemenea biserică și la susținerea unei școli ca aceasta, în care învață în mare parte urmași de-aî oștenilor Împărătesei.

Statul unguresc a căutat neapărat să se amestece în mînuirea acestor fonduri, pe care le controlează în întrebuițarea și administrarea lor. Dăunăzi, el a căutat să stoarcă burse, stipendii pentru puii de Armeni, de Unguri, cari se nasc prin comunele grănicerești, de la Zirneștii Birsei până la acest capăt al Năsăudului. Asupra gimnasiului el pîndește cu un ochi rău și lacom. Pentru a întîmpina primejdia de nimicire, profesorii s'aù învoit a pune firmă ungurească școlii lor, a bate în cuie chipul lui Berzeviczy, a tipări în două limbă anuariul lor în care se pomenesc cu sfințenie visitele «magnificului» domn inspector regesc. Fie ca aceste concesiî să ajungă și în viitor! Asupra moralului și simțirii școlarilor ele n'aù nici-o înriurire.

E tîrg la Năsăud, și pe largile ulițe tinoase trec sătenii cu pălăria mare și cizmele lungi, femeile cu catrințe portocalii sau trandafirii, de multe ori foarte frumoase. E o rasă de oameni tare, cu liniile alese și cu deșteptăciune în față. Din neamul lor, dintre urmașii popilor din Hîrdău, de-asupra Năsăudului, a răsărit pentru tot

Foaie dintr'un manuscript moldovenesc din veacul al XV-lea.

poporul românesc acea natură sănătoasă și puternică de mare poet, de meșter al graiului nostru și al tuturor felurilor de cîntec care e George Coșbuc, mlădiță a trunchiului grăniceresc. La Năsăud toți îl privesc până acum ca pe un frate, și printre vechile manuscrise ardelenene și maramureșene se păstrează, tot cu atîta îngrijire, cele d'întăiu caiete de școală ale copilului merit să stea în fruntea literaturii noastre.

IV.

De la Năsăud la Bistrița.

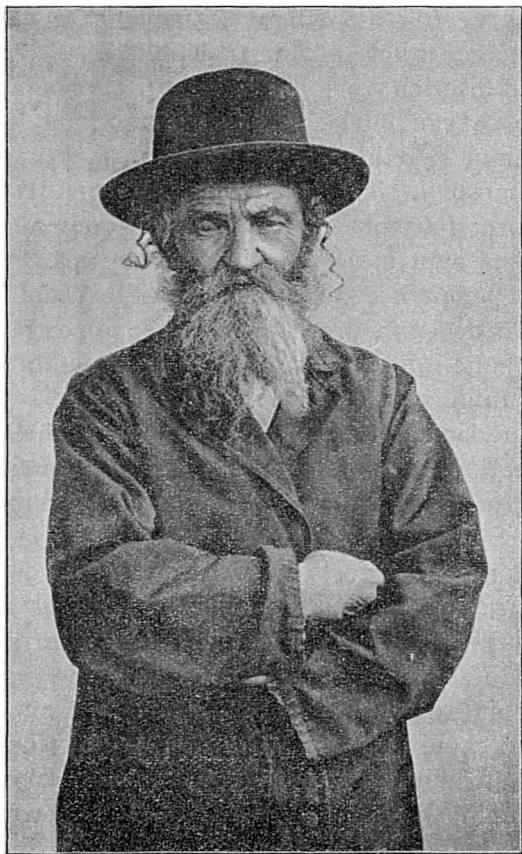
Abia a stat ploaia, — o' adevărată nenorocire căci împiedecă arăturile oamenilor, cari n'au ogoare, ci samănă, cum zic ei, în «mălăiște» după strînsul cucuruzului, ce s'a mîntuit abia acuma. Toamna rea vîntură norii negri pe vîrfurile dealurilor de care e încunjurat Năsăudul și dintre care cele mai apropiate poartă livezi cu cele mai frumoase mere din lume, pe cînd celelalte se înveșmîntă în pădurile înroșite și îngălbenite.

Pornim spre Bistrița, metropola, odinioară curat săsească, a marelui Ținut de strălucite dealuri, care se întinde între mulțimea Secuilor, între Maramureș, Bucovina Nemților și vechea noastră Moldovă.

La ieșirea dintre căsuțele rar sămănate ale Năsăudului trei sate se văd supt marile dealuri pătate de frig. La stînga e grămăgioara albă a Liușcăi, cu totul românești, la stînga se zărește turnul bisericii românești de la Răbrișoara, iar unde se văd cîteva locuințe între pomii, e Întradamul Evreilor.

Someșul e aici de o măreață lărgime, dar fără mișcare și frumuseță, cărîndu-și neconținut ape galbene supt crengile copacilor de apă. Podul care-l acopere e încă una din acele vechi hardughii de lemn prin care caii trec la pas făcînd să răsune adîncimile coperișului țuguiat, în care zace întunerecul.

Întradamul evreesc e mai mult o mahală de peste Someș a Năsăudului, care, dacă ar fi fost în stare să se întindă, l-ar fi unit de mult cu sine. Sînt tot case țerănești, făcute ca la noi, din birne pe care le acopere o țesătură de șindrila groasă care se îndeplinește cu lut și se văruiește. Vezi prispe, cerdace, coperișuri ascuțite, de șindrila neagră. Dar pe strade nu te întîmpină copilașii zburdînd, la ferești nu descoperi capul cercetător al codanei, nici un sătean în haine albe nu deretică prin jurul casei în dimineața friguroasă. Nu sînt nici coșare, nici clăi de fin, nici grămezi de coceni în curțile mici, pustii, unde nu zburătăcește nici-o cobaie. Porcii greoi nu scurmă nicăiri prin guoaie. Dar la fiecare ferestuică este cîte ceva :

Un țeran» din Întradam.

la una, sticla de rachiū, la alta, unelte de casă, iar la cele mai proaste măcar cîte un borcănaș cu cofeturi văpsite. Prin tină, calcă solemn copii serioși, cu lungi perciuni de gravitate, cari te privesc cu ochii de cercetare ai unor vînători de oameni din naștere. Vre-o douăzeci de Romîni se ascund cu totul în dosul celor vre-o trei sute de «țeranî» cu perciuni.

În locul turnului alb al bisericii, Întradamul, care va fi avînd undeva o șură pentru slujba Vechiului Testament, înfățișează cu mîndrie o școală primară de Stat. Acolo se dă tinerelor vlăstare ale Jidovimii singurul lucru care li lipsește încă pentru a înjuga pe toate celelalte neamuri: patriotismul maghiar.

Noi avem mai departe, în strîmtoarea de dealuri care unește cursul Someșului cu al lungului rîu Bistrița, sātuceanul Prislopului, micuț și sărac (nici zece Evrei). De la dînsul înnainte se intră în Săsime, care ne petrece apoi pînă la cetatea înnălțată și apărată de dînsa.

Cepanul, cel d'întăiū sat, are zidiri frumoase, înșirate la linie, cu părății împodobiți, purtînd sentințe în versuri, oale cu flori, roate cu raze făcute din tencuială și văpsite. E o pustietate desăvîrșită; bărbații s'aū dus la tîrgul Năsăudului, femeile, care se tem de frig mult mai mult decît ale noastre, nu cutează a ieși din

marile cămări încălzite ¹. În Dumitra-Mare, ce urmează peste puțin ², gospodăriile sînt mai risipite : ele înfățișează clădiri trainice de mari bolovanî din munte, dați cu var saũ acoperiți numai cu tencuială. Pe o înălțime se vede turnul negru și o biserică gotică, reparată și înălbită de curînd. Satul, mai risipit decît cellalt și cu mult mai îngrijit decît cele din părțile Brașovului, Sibiiului, ale Tîrnavelor, are mai multă viață. La fîntînă, la cîrciumă, pe drumurile care sînt numai o apă murdară, bătăcăiesc Sașii cu cizme mari și pălării late, cu mintenele albastre strînse pe trup ; femeile poartă pe cap legături de tulpane cu flori ; ele se înveșmîntă în stofe de tîrg — căci și aici Săsoaica nu știe și nu vrea să țese ca Romînca și chiar ca Unguroaica de pe unele locuri care a învățat de la ale noastre acest meșteșug ; rochia scurtă peste cizme poartă pe dînsa un șorț în colorî vii, dar fără gust. Tot oameni mari, puternici, mîndri, cari nu salută saũ duc abia un deget la pălărie, — într'un cuvînt «domnoși», cum se zice pe aici.

Ei staũ mai bine decît frații lor de la Miazăzi, cu cari de alminterea nu se pot înțelege în același dialect săsesc, ci trebuie să vorbească între ei românește. Față de Romîni ei aũ paza cea mai aspră și nu-î lasă să pătrundă în aceste două

1. Aici vom fi 100 la 800 de Sași.

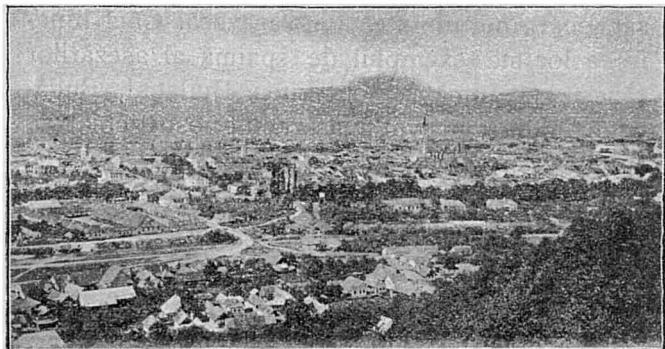
2. Aici 120 la 2.500.

marî și bogate sate ale lor ; abia dacă sînt cîțiva păstorî de vite, dar în poienile pădurii am văzut și cîte un Sas păzindu-le, cu toată nobleța neamului. Prin alte locuri din Ținut, prevederea fricoasă merge așa de departe, încît familia săsească nu-și ține sluga de Romîn doi ani de zile, terminul după care el se poate așeza în sat, spărgînd unitatea lui săsească. Căci înaintea lor stă exemplul de spaimă al așezărilor săsești pe jumătate cucerite : Budacul, Budăcelul, unde am avut însă rostul nostru chiar de la început, întru cîțva Jelna, și întru toate Ragla, alt loc cu vechiul nume românesc, și chiar satele de pe lîngă oraș, care se țin de parochia noastră de aicea : Penticul săsesc, Aldroful (Altdorf), Iadul, Dumitrița, care toate sînt menite să se adauge, împreună cu alte cîteva, la vechiul teritoriū românesc al satelor de «Valahî» supuși, Bistriței : Bîrgăiele¹. dintre care într'unul, care se chiamă «rusec» pînă astăzi, am contopit pe Ruteni, Șoimușul și cele de lîngă Năsăud, pînă în muntele maramureșean și în Rodna.

De la panglica nesfirșită a Dumitrei-Marî, începe unul din cele mai grele dealuri ale Ținutului, pe care se urcă o cale îndrăzneată printre

¹. Bîrgăul-Bistriței, B.-Tiha, B.-Murășeni, B.-Joseni, B.-Mijloceni, B.-Suseni, B.-Prund.

stejarii deși cari se umezesc de neguri și printre tufișurile unde cîteva fire de măcieș și de porumbrele se zbîrcesc încă de frig. De pe culme se vede în urmă toată desfășurarea albastră a dealurilor până la cele care sînt departe peste dunga nevăzută a Someșului. Jos, Dumitra se

Bistrița.

vede numai cît o tufă de românițe albe, iar din Cegan se mai zărește gîtul alb al bisericii străine. În față se mai ridică o movilă rotundă cu plete roșii de pădure bolnavă și din căsuța care se desface de-asupra-î s'ar fi văzînd și mai departe, până către Clujul depărtat.

Cînd ai mîntuit coborișul pustiū, Bistrița întreagă ți se desfășură în toată limpeziciunea, înșirînd în marginea drumului mare, între multele dealuri care se învâlurează din toate părțile, casele mari albe, coperemintele roșii ale căsăr-

milor din capăt, turnul de pază al vechii biserici din piață. Pe șoseaua care se înfășură într'o lungă rotunjire, vin căruțe și trăsură care duc pe drumul Năsăudului Saște roșcate și Sași cu fața spină. Diligența trece încărcată cu pachete pătrate și cu pachete colțurate, care tremură la suirea dealului.

V.

B i s t r i ț a.

Cînd ai atins orașul, treci prin suburbia de sus, unde se mai simte încă vîntul nemilos care colindă valea aceasta deschisă prin Birgăie, către Bucovina. Pe lîngă biserica românească, mare și cu turnul mic, de lemn, intri în strada Lemnului, unde Galițienii cu perciuni negri și Galițienii cu perciuni roșii calcă pe gînduri în cite un duo negustoresc pe lîngă mîndra casă de rugăciuni a neamului lor. Partea unde negustorii sași se luptă încă biruitoři cu năvălirea Rosenzweigelor bucovineni și maramureșeni începe apoi, într'o lungă desfășurare curată. Din piață străjuiește asupra viitorului săsesc marea biserică veche, cu horbote de piatră în jurul turnului de poruncă. Mai departe, cite o poartă arată încă vechi steme săpate în piatră, și prăvălii mai mărunte se oploșesc, ca mai de mult, supt arcade de zid. Bistrița nu e însă nici pe

departe o Sighișoară, căci n'a păstrat din zidurile sale decît ce se mai vede în marginea rîului, printre copacii bătrîni ai unei frumoase primblări, și din trecut nu-ți vorbește nici un alt martur decît biserica de pe care tocmai se rădea, în călătoria mea din urmă, spoiala neagră a veacurilor, care amintește mai mult decît pătează.

Din piața bisericii, lîngă care stă gimnasiul săsesc, unul din cele mai bune în tot Ardealul, o stradă duce înnainte, printre casele gospodărești, cu obloane verzi. Alta apucă la dreapta și scoate pe lîngă o biserică, destul de mare, a catolicilor, și pe lîngă Palatul Poștei, la gară. Pretutindenî, rîulețul gîlgiie în jghiaburi de lemn, pe marginea stradei și dimineața, sara, slujnicele romînce și secuience bat rufele glumind cu cătanele ieșite la primblare. Toate porțile mari, săsești, din care se răspîndesc vara duhori mucece, sînt la căderea nopții adăposturi de dragoste poporană.

Sașii numesc acest oraș, întemeiat numai și numai pentru negoțul cu Moldova vecină, Bistritz. Numele e împrumutat de la noi, și noi îl dădeam, cum îl dăduseră tovarășii noștri, vechii Slavî, rîului acestuia cu undele vioaie care se grăbește spre Șieș, prin care apoi se varsă în Someș. Între țeranii noștri s'aũ așezat orășenii veniți de departe, și birăii satelor românești din

Ținut saŭ «vidic» se țineaŭ de acel jude al Bistriței, care era pentru toate «birăul cel mare».

În cetate însă noi intram numai pentru a duce scrisorile și veștile din Moldova, pentru a căra mărfurile, pentru a sluji prin casele domnilor și stăpînilor. Așa a fost până în deceniile din urmă chiar.

Dar alți Romîni își aflară, pe aici alte rosturi, cu mult mai mari. Într'un timp cînd Bistrița avea acuma un trecut în care năvălirea Tatarilor încresta o dungă de sînge, Bogdan Voevodul maramureșean întemeie țara neatîrnată a Moldovei. Un șir lung din urmașii săi a trăit în bună pace cu Bistrița, și Ștefan-cel-Mare încă, de și stăpîn pe Someșul Dejului, n'a supărat nici odată pe bunii săi vecini și prieteni. Altfel a făcut Petru Rareș, care căuta să întemeieze stăpînirea românească din aceste părți și căruia Bistrița îi era decî un zăgaz și o primejdie. Îi era de folos apoi, pentru planurile sale mărețe, bogăția acestei cetăți de meșteri pricepuți și de negustori harnici. Astfel el căpătă de la Craiul Ioan Zapolya, apoi de la vrăjmașul acestuia, Craiul Ferdinand de Austria, veniturile Bistriței și zălogirea cetății, și multă vreme Sașii mîndri se împotrivesc crîncen la cererile Voevodului care nu trimetea numai amenințări zădarnice, ci venia însuși cu oastea lui vitează, gata spre foc și omor. La urmă, voia Moldoveanului birui, și pîrcălabii lui stătură și în cetatea Bistriței, până ce

moartea lui sfărîmă viitorul creațiunii moldovenești în Ardeal. De atunci Bistrița rămase liberă până în zilele lui Mihaî Viteazul. Dar viața de negoț a Moldovei apucase alte căi, și din această schimbare mai ales s'a tras lunga decadență a Bistriței.

Astăzi asupra Sașilor oboșiți năpădesc, an de an, Evreii lacomi ai Galiției. Dar un element de viață a pătruns pe lângă dînșii în timpurile din urmă, un element creștin și cinstit, care înțelege și respectă trecutul. Pe la 1870, Romîni n'aveau de loc «intelligență» în Bistrița, și credincioșii țeranî se închinau la bisericuța de lemn din capătul tîrgului. Dar neconținut a crescut apoi bogăția, însemnătatea, numărul suburbiilor din Măieriște și din Stupini, cari trăiesc din lucrul cîmpului și din pomărit, al celor din «Hrube», unde cărămidarii gătesc cel mai bun material de clădire, și din Podeni, unde, din iobagî (căci aceasta înseamnă «podeni», podani) s'aŭ ales zidari neîntrecuți. Bisericuța a fost strămutată în satul, de luptă cu Sașii, al Lechinței, iar în loc s'a căpătat de la catolicî biserica de astăzi, unde slujește un protopop unit. O «intelligență» românească, deosebit de rîvnitoare și cu iubire de popor, s'a întemeiat în cetate. Fotografii cel mai bun, unul din tipografi sînt Romîni. Romîni aŭ mai mulți avocați și un medic. Din această Bistrița de cucerire, unde avem astăzi 4.000 din 11.000 de locuitori,

aă plecat și acte culturale. Un timp, s'aă ti-părit aici reviste romănești, dintre care «Revista Bistriței» (reapărută de curînd) se înfățișează foarte frumos; avocatul Onișor a dat în colecția Șaraga o culegere de poeții populare din părțile Bistriței. Se țin dese adunări pentru luminarea poporului, și despărțimîntul Asociației, condus de avocatul Gavrilă Tripon, a organizat și o expoziție țerănească la Șoimuș, care a ieșit minunat. Sătenii sînt îndreptați spre cultura poamelor, care în aceste părți de dealuri li poate da buna stare și tot ce vine dintr'însa.

La căderea serii înnaintez cu d. Tripon, printre dealuri și peste ape mărite de ploaie, prin Jelna spre Ragla. Aici Romîniă aă o biserică nouă foarte frumoasă, și asupra satului întreg s'aă revărsat binefacerile unui fiu al său care, după ce a înnaintat în oaste până la gradul de căpitan, s'aă întors în mijlocul țerănimii sale, pentru a o îndrepta și conduce. Toată Romînimea din Ținut încunjură de iubire pentru aceste fapte de bunătate și iubire de neam pe septuagenarul căpitan Mărgineanu.

Biserica romănească din Bistrița a fost cum-părată acum zece ani, cu sprijinul Rusiei, de la catolicii cari o avuseră până atunci. A fost legată odinioară cu una din mănăstirile străvechi ale orașului, și se păstrează încă toate încăperile

călugărilor, unde astăzi se joacă cei șese copii ai capelanului nostru. De dînsa se ține un loc foarte întins, așezat în cea mai bună parte a orașului. Clădirea însăși e de toată frumuseța, încăpătoare și luminoasă: în curînd ea va fi prefăcută după nevoile slujbei noastre, înlăturîndu-se organele și sfinții ciopliți și văpsiți.

Cărțile de slujbă vin în cea mai mare parte de la vechea biserică de lemn strămutată astăzi la Lechința. Ea se afla în Măieriște și se chema biserică Măirenilor. Într'însa s'aũ vãrsat și cărțile altei biseriçuțe, de mult dãrîmatã, care se afla la «Hrube», pentru cãrãmidari. Pe unele pagini se cetesc însemnãri duioase despre jertfele fãcute de «sãracii» Mãirenii cari aũ cumpãrat cãrțile. Într'un loc popa One de pe la 1780 încheie cu aceastã rugãciune în versuri :

«De-acum pãnã în vecie
Mila Domnului sã fie,
Sã ieșim din sãrãcie.»

Și cu mila Domnului sãrãcia a încetat. În vre-o treizeci de ani, Romîniia aũ zidit patruzeci de case de piatrã în cetate, și ei aũ astãzi a cincea parte din hotar. Pare cã Bistrița începe a ajunge romãneascã. Sașii ni se fac prietenii, fiindcã nu se poate altfel, și puțini ar vorbi astãzi ca acel primar de acum cițiva ani care se jura cã supt administrația lui toaca romãneascã nu va fi lãsatã sã-i sune la urechi un cîntec de peire.

Toaca românească sună însă acum în auzul tuturor, iar în casa aceluși om, vîndută la mezat, locuiește avocatul Onișor.

VI.

Spre Maramureș.

Cea d'întăiū zăpadă — să-î zicem, pe moldovenește, «omăt», cum i se zice și aici — e vînturată de furtună în aierul sălbatec. Un timp puțin potrivit, de sigur, pentru a merge la Rodna și a trece apoi prin strîmtorile de munte către Maramureș. Dar vremea grăbește, și lucrul început odată trebuie dus la capăt. Pentru un asemenea drum am de alminterea cojocul cu care răzbește prin toiul iernii țerănimea noastră : căpitanul din Ragla are un frate, și mai bătrîn decît el, care zace, și, prin urmare, după părerea tuturor, nu mai are nevoie de cojoacele acestei lumii. De acolo-mi vine decî cel d'întăiū cojoc pe care-l îmbrac.

D. Onișor mă întovărășește până în Maramureș, și ni-am luat ca vizitiū tot pe sfătosul Arsintie de asară, care prețuiește zece «zloți» osteneala lui până la Rodna.

Prin creștăturile munților s'a grămădit zăpada, care-î vrîstează cu alb. Fulgii cad strînși, răpeziți de vînt. Pe la deschizăturile văilor ce duc în

muntele înalt, viforul își bate joc de cojoace, blăni, bunde și țoale și, scuturându-ne de toate învelișurile, ne înveșmintă în cămașa aspră a gerului. Dar apoi, în pădurea roșie și palidă, smăltată de florile albe ale omătului, în văile strânse, lângă cursul ocrotit al râurilor e pace umedă supt cerul întunecat, din care fulgii cad cuminte, mîngîios, fără tristeță, ca solii blînzi ai morții naturii.

Valea bătută de vînt duce întăiū la Altdorf, căruia ai noștri îi zic Aldrof sau, mai scurt, Aldru. Ei încep a pătrunde în rîndurile caselor săsești, ce se înșiră dese. Mai departe e Iadul. Numele trebuie să-î fie românesc, dar acest «iad» nu samănă de loc cu iadul fioros care așteaptă pe vinovații lumii acesteia. Iadul Sașilor și Romînilor din părțile Bistriței are case de piatră, clădite ca acelea din Dumitra, el are lumină electrică, în legătură cu o fabrică, și... două biserici. Cea săsească nu se deosebește atita prin arhitectura saū mărimea ei, cît prin faptul că pastorul e unul din fruntașii politici ai Sașilor. Mica noastră biserică se ridică sfios în margine, unde locuiesc și cei mai mulți din credincioșii ei. E iarăși un lucru de bîrne, adus din altă comună, care a putut clădi din piatră.

Urmează o învălmășire de munți ninși peste cari trece viforul în toată puterea lui sălbatecă. Muntele Heniul, care oploșește la picioarele lui

un sat românesc, întrece culmile celedalte și e mai cărunț de ninsoare decît dînșii.

Și mai în sus, la urcușul lung pe coasta Strîmbeii, se deschide pădurea. Coborîm tot printre copacii ei cu frunzele pătate pe care le împovărează florile omătului. Două izvoare de munte, foarte crescute, se răpăd din creștet, iar jos, la poalele înălțimii, apa albăstrie a Văii Strîmbeii, care le unește, se aruncă în șivoiul, foarte iute și mînios acuma, al Văii Ilvei.

Satul se desfășură de cealaltă parte a rîulețului peste care e clădit obișnuitul pod de lemn cu acoperiș. Ilva saŭ Ilua, care e cea Mică, pe cînd o alta, Ilva Mare, se ascunde la dreapta prin faldurii muntelui, arată căsuțe văpsite albastru supt mari țuguiuri de șindilă neagră.

Încă o apă, cu apucăturile mai liniștite și sigure decît ale puvoaielor de pănă acuma, însă curgînd ca și ele între malurii goale, pe care nu le căptușesc nici sălciile obișnuite. Alt pod își cască gura de întunerec. Aici e iarăși Someșul. Pe lîngă cursul lui cel lat înaintăm în sus, pe cînd din greoiul cer mort se lasă în unde răpezi noaptea, din care răsar numai movilele de pietriș, coperemintele, crengile albe de ninsoare.

Pe o asemenea vreme drumul nu e însă singuratec. Trec cară încărcate cu scîndurile lungi ce se lucrează la ferăstraiele muntelui. Apoi sătenii călări, bărbați și neveste, înaintează în-

cetinel, tăcuți : se mai poate deosebi de aproape sumanul alb al Someșanului din sus, cel negru al celui de către cîmpie, catrința roșie a femeilor. Turme de oi, cîrduri de vite se îmbulzesc, mînate din urmă de păstori cari aū alergat să le scape de urgia viscolului. Altele vin de la tîrgul de țară al Rodnei, care s'a ținut astăzi, în ziua de «Vinerea Mare» sau «Sf. Paraschiva».

Vedem și cîțiva ciobani cu pălăria mică în margeni și asprele cojoace mițoase, cu lina în afară. Întrebați, ei spun că vin din Maramureș, din «Maramorăș». Se duc îndărăt de la Rodna spre casă, dar nu pe la Rotunda, calea cea dreaptă și scurtă, unde se tem de omătul îngrămădit a două ninsori, care tot crește, ci pe la Năsăud și Romuli, pe la Telciu. Aū o vorbă tare, foarte accentuată, cu apăsări îndelungate asupra silabelor. Pentru întăia oară aud acest graiū curat și aspru, cu prelungirile cîntătoare, pentru întăia oară întîmpin locuitorii sălbătăciți ai Ținuturilor ce se pierd. Sînt atît de aproape de Ardeal, de Bucovina, și totuși ei par să vie din altă lume, veche și barbară.

În noapte atingem Singiordzul, sat românesc fără amestec. E și unul din cele mai frumoase ale Romînilor de oriunde. Se vād aproape numai case solide și luminoase, cu cîte trei-patru odăi, cu fereștile largi, în dosul cărora ard lămpile. Curtea largă e împrejmută cu zaplazuri

de scindurii. Singiordzeni, cari aũ și o frumoasă biserică nouă, sînt oameni bogați; ei se țin mai mult din creșterea vitelor. Unul dintre aĩ lor a trecut în România, unde a fost un bun director de școală normală și un ajutător harnic al ministrului Haret. Solomon Halița voia să deie satului său o casă a culturii pe care o cumpărase pentru aceasta; e clădirea cea frumoasă de acolo din marginea drumului, unde e așezată o Bancă de-a noastră.

Lîngă Singiordz sînt vestitele ape minerale, care adună multă lume în timpul veri. Apa ca și locul unde ea se strînge se chiamă *borcut*, «fîntîna de vin». În Moldova, această apă de borvis se aducea și se desfăcea în sticle mari, cu pãreții suptiri și gîtul strîns. Orice ar cuprinde într'însele, ele se chiamă astăzi tot «burcuturi».

Satul următor se chiamă Maieri. Erau odată Maieri Rodnei celei vechi, care se întindea mult mai departe. Acuma e o grămăgioară de căsuțe avînd în frunte cîrciuma, unde se petrece mult, bine și foarte zgomotos, pentru că, lămurește Arsintie, crîșmarul e și el Român și lumea vine bucuroasă la dînsul.

Peste o apă rãpezită, — ca o lună roșie, tremurătoare se ridică în virful unor înnalte coșuri negre, pe cînd împrejur sînt sãmănate multe lumini de case. Din acest loc pleacă acele cară cu scindurii care, trecînd neconținut, strică dru-

murile. Aici e fierăstrăul cel mare de la Anieș, numit după «valea» ce trece pe lângă dînsul. Aș crede că Arieșul Moților nu e și el altceva decît un Anieș, căruia i s'a aplicat rotacisarea obișnuită odinioară în tot cuprinsul Munților Apusenî.

VII.

R o d n a .

Peste alte bucăți de pădure se vede la stînga o nouă și mai mare grămădire de luminî. Acolo e Rodna, al căruî vechiû nume slavon e rostit însă de Romîni Rogna. Îndată ești pe ulița îngustă dintre marile case de tîrgușor, de «opid», însușire pe care singură Rodna a păstrat-o după legea din 1886, nimicitoare a tîrgurilor.

Această așezare de munte, în preajma Maramureșului, e de sigur una din cele mai vechi în Ardeal. Aici veniseră Sașii pe la anul 1200, pentru minele de aur și de argint. Un oraș întreg se grămădi în jurul bogăției pămîntului.

Dar Tatarii trecură ca o revărsare de foc și nici-odată orașul Rodnei n'ajunse ceia ce fusese la început. Până târziu însă, s'a lucrat, după vechile datine, la minele ei, și astăzi încă o colonie de străini, bunî pentru școala de Stat, lucrează lângă izvorul băilor, la cîțiva kilometri de orașelul decăzut, pentru scoaterea argintului, plumbului și platinei.

Și pentru Domniî Moldovei aũ pisat aici șteampurile piatra încãrcatã cu metale. Petru Rareș și-a trimes cãmãrașii aice pentru a scotoci, pregãti și trimete la Curte bogãția. Domniî noștri aũ pierdut însã Rodna.

Dar o aũ astãzi Rominiî de aice, cãci nici-un Sas nu se mai aflã în Rodna, și elementul strãin nu cuprinde decit vre-un Armean saũ Jidan, vre-un funcționar, și muncitorii de la mine. Avem vre-o 3.000 de locuitori în Rodna. Ei aũ bisericã, un avocat, o Bancã, mai cercetată decit cea ungureascã, și o școalã. Ungurii aduși aice pe vremuri sînt astãzi mai degrabã Rominiî, cãci numai cei tineri știũ atita ungureascã, citã se poate învăța în cițiva ani de zburdãlnicie la școala de Stat.

Rodna a avut din timpuri foarte vechi o bisericuțã de lemn. În locul ei s'a fãcut o alta, de piatrã, în anii 1780, și anume atunci aũ cãpãtat Rominiî o parte din ruinele vechiului lãcaș de închinare spart de focul pe care l-aũ aprins acum șapte sute de ani Tatarii. Unde a fost altarul catolic al Sașilor stãpini, se slujește acum în limba romãneascã, pe cînd partea de la intrare, cu ușa mare sãpatã în piatrã și turnul sfãrîmat, înnalțã încã înaintea ei uriașe clãdãrii de bolovanî pe care vremea nu le-a putut desface cu totul. Aceastã bisericã a Rominiilor a fost fãcutã toatã din banul țeranilor, și se mai pãstreazã «uricul»

care arată cu ce a ajutat fiecare, cu cîți florinți vonași, șuștacî și galbeni, la alcătuirea, înzestrarea și împodobirea ei.

Azi e încă bilciu în tîrg, și ulițile sînt mărgenite cu bărătcî de lemn, care ocupă și toată piața. Ele cuprind curèle, cingători aduse de Mărginenii Sibiiului, fel de fel de mărunțișuri și saci cu bucate. Pentru hrană, este cîrciuma lui «Todor-baci», Armeanul la care sîntem și noi în gazdă, și mai sînt Sașii cari vînd fructe. Cumpărătorii, cari se îmbulzesc în tina galbenă și în tina neagră până de-asupra opincilor, sînt Bistrițeni cu sumanele albe, Bucovineni cari se acopăr cu postavuri întunecate din care se desfac ciucuri roșii și albaștri. Bucovinencele se înfășură într'o singură fotă, pe cînd femeile din aceste părți poartă la spate frumoase catrințe roșii și înainte li atîrnă un șorț verde, mărgenit jos cu o dungă înflorită.

CARTEA A XV-A.
MARAMUREȘUL.

I.

De la Rodna la Vișău.

Badea Arsintie nu se poate duce în Maramureș: nu știe drumul și are cai slabi; doi «ferșteri» (pădurari) îi dau, pe lângă aceasta, șese zloți ca să-i ducă la Bistrița pe drumurile ninse. Dacă nu vom găsi însă pe altul care să primească a merge peste munte, vom fi siliți a strica socoteala «ferșterilor», și a merge tot noi cu același Arsintie până în Bistrița, înapoi.

Sara nu adusese nici-o hotărîre, căci puținii birjari rodneni erau duși prin deosebite locuri. Mă gîndiam să intru în Maramureș cu trenul, pe cealaltă cale, care încunjură prin tot Nordul Ardealului și scoate tocmai prin Sătmar în valea Tisei. De sigur un drum nefiresc, lipsit de interes și de legătură cu călătoria de până acum.

Dar dimineața aduce o veste bună. Arsintie, cuprins de muștrări de cuget și de dorința de a duce cu șese zloți pe cei doi «ferșteri», îmi

aduce un vizitiu pentru Maramureș. E un om nalt și tare, cu tipul rutenesc, care poartă numele străin de Ianiuc, Ștefan Ianiuc. Stă în Maieri de mai mulți ani de zile, a venit din Vatra Moldoviței, din Bucovina, e căsătorit cu o Ruscă din Colomea, cu care vorbește rusește, cumpără, vinde și mînă caii, n'are copii și cutreieră zi și noapte drumurile. Zice că știe foarte bine pe cele din Maramureș, pe care le străbate adesea, de și se dovedește pe urmă că de 15-20 de ani n'a mers mai departe decît popasul Șesurilor. În sfîrșit, ne va duce în două zile, cu siguranță și pe răspundere, dacă i se vor da o sută de coroane. «O sută în capăt, nici măcar nouăzeci și nouă.»

Deci vom călători cu badea Ianiuc. E un fel de hotărîre eroică, fiindcă din toate părțile ni vin înștiințări prietenești că drumul e lung, că zăpada e înaltă până la genunchi, că gerul stăpînește pe culmea Rotundeii și că e o adevărată nebunie să alegem această cale, pe care nu vom ajunge la capăt.

De și fusese vorba să plecăm la amiazi, trăsură sosește din Maieri abia la unu. Ianiuc a închiriat cu 10 zloți, zice el, caleașca «grăfoaiei». Dar să spunem întâi cine e acea *grăfoaie*, a cărei viață vine dintr'un roman care e unic.

Un comite Zichy a fost episcop în Ungaria. Fratele lui a perit pe urma revoluționarilor un-

guri de la 1848, pentru legături cu Imperialii. El însuși a prins scîrbă de țara care i-a făcut această durere. El a plecat și s'a ascuns în acest colț de Ardeal, în Maierî. Aici bătrînul a cunoscut o frumoasă fată de țeran care se chema Ileana. A dat-o la școală, a adus-o înapoi împodobită cu frumoase învățături, și a făcut-o comitesă Zichy, «grăfoaie», «Măria Sa». Comitele a murit, lăsîndu-i casa, locul din jurul ei sau «grădina», o moșioară și o rentă în sarcina rudelor din Ungaria. Ileana e acum și ea bătrîna, umblă în rochiile vechi, de altă modă, călătorește în trăsuri hodorogite și se luptă pentru rentă cu acele rude din Ungaria. Se simte totuși Romîncă, și are legături cu săteniî din satul ei, cari-i zic și după moartea comitelui, binefăcătorul lor, tot «Măria Sa».

Aceasta e «grăfoaia» în trăsura căreia călătorim, în după-amiaza călduță care presară fire de ninsoare rară.

Pe drumul îngust dintre casele albe cu obloane, ieșim în valea căptușită cu păduri brumate ce duce la Rodna Nouă, căreia ai noștri îi zic Șanțul. E un frumos sat cu casele mari, dese, și cu două biserici, dintre care cea nouă, încă neisprăvită, n'are, din nenorocire, tipul românesc, ci înfățișează către drum trei turnuri grosolane. Locuitorii își trag bogăția din «marhă», din vite adecă, răsîndite prin toate pășunile

din împrejurimi. Cu câștigul lor, foarte însemnat, ei își clădesc mari case de piatră, care au și câte două rînduri, și, în locul porților de lemn de altă dată, ei fac «grădinilor» lor intrări înalte de piatră. Văd și unele clădiri de lemn foarte cochete și destul de trainice. Ca și toate cele din acest colț, satul e cu totul românesc.

Mai încolo, e o singură așezare, de câteva case ca acele din oraș. Pe locul zis «pe Mării» s'a început lucrul tăierii codrilor, și pentru aceasta au fost aduși lucrătorii străini cari alcătuiesc această colonie. Un notar zelos voise să-i zică pe vremuri «colonia lui Darányi», după fostul ministru de agricultură, dar numele cel vechiu a avut norocul să rămîie.

Tot mai departe urmează valea strînsă între înalții păreți de pădure. Lîngă dinsa aleargă Someșul, ale căruia ape se zbat între pietre, se încurcă spumegînd, luptă în alergări pripite. Podoaba galbenă și roșie a fagilor a încetat acum, și sîntem în țara molidului și bradului. Pe marginea drumului nins, crengile negre, cu frunze care nu se vestejesc de iarnă, întind prinosul alb al zăpezii proaspete. Țurțuri mulți, lungi, albi, galbeni, atîrnă de pe trunchiuri și de pe vîrfurile stîncii. Din cerul sur care se coboară prin neguri asupra zărilor, pe cînd ici colo se năzare câte o geană de lumină, ștearsă, cad liniștit fulgii rari, mărunți.

Au încetat acuma drumeții, «drumarii» cari se duc de la un sat la altul, «tîrgarii» ce se întorc de la Rodna. Altă viață nu e în pustiul palid decît prăvălirea răsunătoare a izvoarelor care se aruncă în Someș: Valea Suhardului, care duce la ferma-model din Perșa, pe lângă o îngustă linie ferată de transporturi, Valea Aninului, Tătarca, puternică și năprasnică precum îi e și numele, Valea Gagii, Valea Zmeului, Valea Catrifoiiului. De la «haitul» unde apa se strînge pentru a fi aruncată apoi la vale în curente largi care să ducă pînă departe lemnele, nu mai este în sus îngusta șuviță a Someșului, ci ele, apele de munte, cu alergările nebune, îl pregătesc numai, în sălbatecele lor îmbrățișări.

De la podul pe Catrifoiiu, drumul suie și mai mult, încunjurînd, printre brazii încărcăți de omăt, Rotunda, muntele cu virful îmblinzit, care, de și nu atinge înălțimea Ineului, vecinul ei, e mult mai vestită decît dînsul, pentru această cale ce-l înfășură, ducînd spre Iacobenii Bucovinei ca și spre Borșa Maramureșului.

Tot urcăm, în silința grea a cailor, cari lunecă pe zăpadă. Sara se lasă ca o coborîre a neguri și o îndesire răpede a ei. N'avem alți tovarăși decît doi Sași din Dumitra, cari-și duc zarzavaturile la Cîrlibaba, drumeți liniștiți, fără grabă. Casarma jandarmilor adăpostește lângă dînsa

cîteva cară cu coviltire. Mai departe atingem virful pleșuv al muntelui, însemnat printr'o îngrăditură goală în mijlocul pajiștei înzăpădite. Apoi coborișul se face iute până la podul Bistriții, de jos, din vale.

Apa care trece aici cu un mare zgomot fișii-tor, ce se aude până departe în pacea nopții, se chiamă *Bistrița aurie*. Venită din acești munți ea curge, supt Rotunda și urmarea ei, Prelucile, către Bucovina, unde contopindu-se cu altă Bistriță, apucă drumul spre Moldova noastră de munte, a cărei viață și podoabă de căpetenie este până la vărsarea-î în Siretiu, în marginea Bacăului. Acesta e riul care a călăuzit spre Baia, spre țara pe care el era să o întemeieze ca Domnie, pe Voevodul Bogdan, pribeagul maramureșan, vînătorul de zimbri al poveștii. Aceasta e măreața cale pustie pe care a trecut unul din întemeietorii vieții noastre istorice.

Ianiuc și-a cioplit în codru o cracă, în virful căreia a prins lămpașul cu păcură, și acum o torță roșie răspîndește lumina ei crudă asupra drumului alb și păretelui din dreapta, unde se perindează brazii uriași. Singurătatea e și aici desăvîrșită. De la căsuța de lingă podul Bistriței nu mai sînt decît focuri ce ard părăsite, drumeți pletoși ce trec cîte unul-doi de la lucrul pădurii, cîte o casă de adăpost pentru dinșii. Poposim într'un tărziu la cătunul de Jidanî al Șesurilor: ne primește, până se hrănesc caii,

una din locuințele lor, și aici avem cea d'întăiu priveliște maramureșană.

Casa e făcută din bîrne, acoperită cu șindilă și văruiată. Sînt trei odăi, prin ferestruicele căroră bate vîntul ca afară, în ciuda sobușoarelor de fier. Trei, patru Evrei cu pălăria pe cap, cu caftanul lung și perciuni se primblă cu minile în buzunar, sporovăind nemțește, în dialectul lor. O matronă grasă veghează lingă un leagăn curat. Cițiva țeranî cu plete beaș și se ceartă cu Jidanul cel mare, pentru datorii și sarcini. Toți Evreii vorbesc binișor românește. În noaptea cu ninsoare, izvoarele freamătă furios.

Așteptăm trei ceasuri în capăt până se gătesc caii de drumul, lung și foarte greu, peste cel de al doilea munte: Prislopul. Până atunci primim de mai multe ori în odăița unde ni s'a făcut focul, visita celor cu caftane și pălăriile pe cap, și ascultăm dezbaterea datoriilor. Matrona o încheie țipînd: «Ori faci slujba, ori dai banii». Omul iese cîrtind, și în odaia de alături — cîrciumă fără rafturi și fără marfă de vînzare — nu mai rămîn decît doi bieți Borzenî sălbateci, cu trupul pipernicit și lungile plete negre revărsate de supt căciula înaltă. Îi ține de vorbă o fată frumușică, rumănă, cu catrință portocalie și suman cafeniū, care a venit aici de lingă «Sigheciū» (Sighet), cu alți lucrători din satul ei și a rămas pe vară, până la Sîmedru, cu cincisprezece zloți.

Din cînd în cînd, matrona vine la noi și scurge rachiū dintr'un polobocel păstrat cu grijă, singura marfă a cîrciumii.

Pornim abia la ceasurile zece, pe noaptea cu fulgii deși. Iarăși lumina roșie a lămpașului se primblă pe brazii ninși, pe stinca umedă, pe cînd în vale măi răsună o bucată de vreme plîsoarea tare, neogoită a Bistriței de aur, care mîna spre altă țară. Cei doi Borșeni piperniciți s'au luat după lumina noastră, dar caii lor slabi rămîn răpede în urmă. Și vuietul apei se stinge cînd ne apropiem de manina întunecoasă a Prislopului. Aici sîntem cu totul singuri, singura viață cale de mulți kilometri. E atîta pustietate și întunerecul e așa de des, așa de veșnică pare căderea omătului, încît în adevăr îți vine a spune, ca bietul Ianiuc înghețat și umezit, și ieșind din mocneala lui numai ca să blesteme, că aici e «al doilea lume», țermul de peste riul negru al morții.

Totuși cei trei cai ai Rusneacului merg înainte prin așa o vreme protivnică pe urcușul învîrtit, dar lung și greu, al muntelui. Peste cîteva ceasuri de înfășurare a păreților lui, sîntem tocmai sus, dar nu se vede nici lumina de nădejde a căsărmii de jandarmărie și a făgădăului, unde, la un asemenea ceas, toți dorm.

Coborîrea se face răpede prin mijlocul ace-

leiași străji de brazî albî și negri. Șoseaua maramureșeană se simte îndată, largă și tare. Mergem în marginea muntelui înalt, pe cînd la dreapta alt șir de înălțimi se urmează. Prin mijloc, trece, viind de spre Prislop, apa Vișăului, care ni îngîină drumul.

Sînt două ceasuri de noapte cînd ajungem la Borșa. În ungurește i se zice și «baie»; pentru o veche exploatare de metale. Din Ardeal ni se spunea că e un tîrgușor, unde se poate căpăta tot ceia ce trebuie călătorului. De fapt însă, e numai un șir de rari case de lemn care se urmează de-a lungul șoselei și la fereștile cărora mai scînteie cîte o lumină întirziată. Vom merge decî până la Vișăul-de-sus, care ar fi, după spusese vizitiului, un fel de Bistriță.

Peste puțin se răspîndește o lumină slabă, și aceia ca dintr'altă lume, prevestind o zi de toamnă noroasă. Din ce în ce se vede mai bine păretele înalt al munților tărcați de neauă, care lunecă spre vale în aplecări line, pe cînd în față dealurile de lut cu verdeața uscată se sapă în scorburî urîte. Apa Vișăului trece liniștită, cu valurile-î cenușii în care se sucește rare ori cîte un nod de spumă.

II.

De la Vișău la Sighet.

Tîrgul Vișăului sau Vișeului începe prin obișnuitul șir al caselor de lemn care deosebește orice așezare maramureșeană. Printre ele și cu mult înaintea lor trec, în aceste ceasuri d'întăiu ale dimineții neguroase, Jidaniî negri, galbeni și roșii, cu pălăriuți de catifea, surtuce scurte și cizme mari înglodate. Merg pripit, cu minile rășchirate, și în treacăt ochesc trăsura noastră, vînd o pradă.

Urmează pe o stradă de lapoviță case cu cîte un rînd și două, purtînd toate numai firme evreiești, între care deosebesc cele foarte multe ale unei familii de Pollaci. O stradă mai îngustă se desface, avînd ca locuitori tot numai Evreii. Am înțeles acuma ce e Vișăul-de-sus, cel asemenea cu Bistrița: e un loc de pîndă al Evreimii.

Ianiuc își aduce aminte că acum douăzeci de ani era aici un «vendegläu (vendéglö, han) împărătesc» și tot întreabă despre dînsul pe Jidaniî ce se strecoară unul după altul prin dimineața sură. Firește că așa ceva nu mai este în ființă acuma, dar un Ovreiaș cu fața cuminte, tandafiric, între doi lungi perciuni negri, ne va duce la cel mai bun «otel» din Vișău. Ținînd în mină cu scumpătate un săculeț de catifea albastră însemnat cu litere ebraice, ca și atîtea

firme din acest Canaan, el ne duce spre o biată căsuță din ulița mare. Acolo ne primesc însă, cu aceeași asigurare, o jupăneasă grasă, două fetițe speriate, pe cînd stăpînul casei, soțul acelei jupănese, își tușește încă în pat tusa de dimineață. Familia ni pune la dispoziție o odaie de

Cetățenii din Vișău.

oaspeți cu două paturi înalte, cu o biblie ebraică legată în roșu și cu două tablouri care înfățișează cerbi, flori și alte comediî cusute la gherghef. Aici nu se prea poate dormi, pe așternuturile înghețate.

Până una alta, căutăm biserica românească. Evreica, mîndră de orașul ei, care se bucură de un așa de mare «Verkehr» (circulație), de

vine la dînsul «toată lumea», ni-a spus că în Vișăul-de-sus e o biserică «creștinească», una «valahă» și una evreiască.

Căutînd biserica «valahă», găsesc pe cea «creștinească», așezată în mijlocul orașului. Un preot în odăjdii oficiază după ritul catolic, pe cînd o mare mulțime de Nemți din Zips, de *Zipseri*, cu bunele fețe mustăcioase și de gospodine cu tulpane lungi pe cap întovărășesc prin cîntece sunetele orgăi.

Unul din Romîniî cari așteaptă pe stradă printre Jidanî bărboși, într'o tovărășie frățească, e gata să ni arate acum biserica noastră. Înnotăm prin strada mare, prin strada mică și apucăm la dreapta între căsuțele Romînilor. Ar părea puținî după ce se vede aici, dar parohia, răs-pîndită pe patruzeci de kilometri, numără până la 2.700 de suflete, care se socot la Vișăul cu 7.000 de străini. Și vre-o optzeci de familii rutene, care știu și românește, se țin de această parochie greco-catolică.

Marea biserică trandafirie a fost reparată prin anii 1840, dar e mai veche. Pe la 1770 i se zicea «biserica cea nouă» pentru a o deosebi de alta, de lemn, care fusese înainte de dînsa locul de închinare al Romînilor din Vișău.

Un preot ras, ca mai toți cei din Maramureș, face slujba înaintea unor credincioși prea puținî la număr cînd mă gîndesc la cîți Zipseri ascultau serviciul de la biserica romano-catolică. Oamenii,

ca «zilerul» care ne-a adus aici, își caută de nevoi și în dimineața Duminicii său, cînd n'au altă treabă, staū de vorbă cu frații Jidani. În această asistență se vād apoī multe fețe gălbăgioase, slabe; cîte un strimb, ba chiar un idiot și un pitic, ascuns lîngă strană. În această degenerare a rasei de vulturi care a dat pe întemeietorul Moldovei, trebuie să se deosebească corcirea cu Rușii și mai ales multa băutură la care ispitesc cîrciumele fără de număr ale Evreilor. Căci femeile, care poartă întocmai îmbrăcămîntea de pe la Rodna, sînt frumoase, albe, rumene, cu ochii limpezi și mîngîioși.

Vād în tot răgazul portul bărbaților. Plete lungi unse, desfăcute în șuvițe suptiri, se lasă pe umeri. Un suman scurt, de culoare sură, e tivit pe margini cu verde. Bernevicii albi, de o lărgime urită, sînt răsfrînți jos sau lasă să se vadă capătul lor scărmanat. Toți aū opinci și țîn în mîna cîte o pălăriuță de pîslă neagră, foarte îngustă, care mai are une ori împrejur o panglicuță roșie.

Slujba are părți neașteptate. Corul *cîntă* sus Tatăl nostru, fiecare luîndu-și cîte o parte¹. Credincioșii mormăie împreună, ca la catolici, cuvintele rugăciunii. Împărțirea de nafură lipsește. Nu e nici-o predică.

¹ Această ciudățenie mi-a fost dat s'o aud, la întoarcerea chiar în București, la luxoasa biserică a Doamnei Balașa, slujind un arhiereu!

Preotul tânăr, cu fața rasă, știe destul de rău românește și multe din cuvintele ce spune, nu se înțeleg. Și din cor răsună accente străine. Pe sus se cetesc cuvinte latinești. Pe panglicele cununilor de morți atârstate pe pereți strălucesc cuvinte ungurești. Uite colo, coșcogea Szent-István-Király mîzgîlit pe un cearșaf mare, — în chip de «tablou religios». Și vine un timp cînd din atîtea lucruri deșănțate și triste se desface o jele ce nu se poate învinge și-mi strînge inima, ca și cum mi-ar veni să plîng. E aceasta o biserică românească, se face aici o slujbă răsăriteană, sînt acești oameni urmașii vulturului din 1360, e Român acest preot ras, Romîni sînt acești cantori cari suie și coboară pe arii ciudate cuvinte românești stilcite, e un Vlădică român acel «episcopul nostru Ioan» pomenit la daruri și care e netrebnicul de Szabó din Gherla? Și, dacă nu, de ce această parodie, această minciună, această încurcătură a lucrurilor și oamenilor?

Pe cînd privesc acel mare «tabloû» al Sfîntului Ștefan care, în genunchi, se roagă Precistei din nouri pentru mîntuirea Ungariei, preotul iese din altar și, în loc de predică, pe care de sigur n'ar putea-o ținea, rostește care e serbătoarea cea mai apropiată și urmează apoi astfel : «Vă rog să trimeteți copiii la școală ; d. protopretore, d. solgabirău, mi-a spus să vă arăt că nu va cruța pe

nimene cu gloabă ; decî să-î trimeteți, orî la școala greco-catolică, orî *la școala de Stat*».

Școala greco-catolică e pe aceeași uliță cu biserica ; fără firmă și numai pe un turnuleț deasupra coperișului cu crucea. Este acolo un învățător care nu e de față și pe care părintele zice că nu-l cunoaște. Oamenii de prin cătunele și locuințele lor răzlețe nu-și trimet copiii lor la nici-o școală : unii abia vor fi călcat prin oraș și nu vor fi intrat în biserică nici-odată de la botez încoace ! Din 2.700 de oameni nu sînt o sută cari să știe ceti.

Tînărul preot e din Sălagiü, fiü de Unguroaică. Românește a învățat la seminariul latin al lui Szabó. A luat ca soție o fată de protopop crescută ungurește. De rușine însă zice că vorbește românește în casă. N'are însă un rînd scris în limba noastră printre scumpele publicații ungurești. Dumnezeuul tatălui său, al credincioșilor săi, al neamului nostru să-l ierte dacă poate !

Maî sînt aici doi advocați romîni pe cari nu-î văd și cari n'aü de unde mă ști, căci nici-un alt ziar românesc nu vine decît al cantorului, țeranul Ioan Pop, care a primit *Tribuna* din Arad și e abonat acuma la *Poporul Romîn* din Budapesta. A fost aici și un jude de Romîn, Plop, și bogatul solgabirău Simion Pop, care stăpînește între altele și o casă mîndră, cea d'întăiü în tot orașul, ce poate fi alta decît Romîn ?

Toți sînt membri ai casinei ungurești și nu ceteșc nimic în limba lor. Nimic din ceia ce privește poporul lor nu li ajunge decît în graiul dușmanilor !

Bancă românească nu e, dar aș sucursale jidovești două bănci maghiare. Poporul care ascultă în biserică așa de bucuros vorba noastră bună românească, poporul care ne petrece până departe și ne roagă a stăruii pentru ca să capete de la București o Biblie, poporul acesta, așa de cucernic în sărutarea mîinii preotului care n'are ochi pentru dînsul, e cu totul lipsit de ajutătorii, de sfătuitoari, de sprijin. În toate el e lăsat în seama jidanilor, cari-l aș astăzi ca pe un copil slab de minte, ca pe un supus dobitoc de muncă !

Prînzim la marele nostru «otel». În «restaurant» apare stăpînul : un cucernic bătrîn cu tichie pe cap, aplecîndu-și spre salutare trupul strîns în caftan. E gata să ni dea orice mîncare. Numai porc nu, o nu, spune el revoltat. O îmbucătură costă cît un prînz întreg aiurea. Tot ce mai luăm pe drum e scump și prost.

Plecăm la amiazi supt ochii Jidanilor cari se adună și privesc lung supt cobora care ne ascunde. *Ei* ar fi vrut să ne ducă, și trimeși de-ai lor s'aș înfățișat la badea Ianiuc ca să-l încredințeze că, pentru un bacșiș de-al lor, el are datoria de a ne lăsa în drum.

Prin ploaia care urmează aici ninsorii din munte, mergem înnainte pe valea râului cu apele cenușii, line. Îndată sîntem în al doilea Vișău, cel de mijloc. Dumineca a scos pe toată lumea din casele de lemn. Sînt grupe de trei feluri, care ne privesc cu aceeași ochi de batjocură și de ură ; sătenii, cari au băut prea mult, frumoasele femei și fete în catrințe roșii care au băut se pare și ele, și Jidănimea multă, multă, cît și ceilalți locuitori, Jidănimea cîrciumarilor, precupeților, mijlocitorilor care spurcă acest colț de munte. Sinagoga lor iese mîndră în drum.

Și la Vișăul-de-jos e tot așa, aceeași înfrățire neghioabă între exploatator și exploatat, aceeași prietenie batjocoritoare în ochii femeilor frumoase. Și de amîndouă părțile cele mai strălucite povîrnișuri de munte, albe de sfințenia zăpezii proaspete.

Drumul tot e numai al Evreilor. Afară de căruța unui Borșan care ducea două femei din sat la Sighet spre înfățișare ca martore la «soroace», nu i-am văzut decît pe ei. Cîte unul calcă singuratec, cu gîndul la afaceri, altul stă de vorbă cu un Romîn, cutare băieței cu perciunii filfiind aduc pe un cioban mișos, al căruî cal poartă o povară de pînzături. Mai departe, iată un Jidan care mîna din urmă o vacă, iată un Jidanaș călare, iată cărauși cari, cu balabusta lîngă dînșii.

Dar totuși o adîncă ură stăpînită s'a adunat

în aceste suflete copilărești lăsate pradă barbariei celei mai desăvârșite. Ochiul se opresc crunți asupra jăfuitorului străin. Și, fiindcă mergem cu trăsura, fiindcă facem călătoria într'ozile de Duminecă, fiindcă eu am barbă în țara popilor rași și port cojoc acolo unde «domniul» nu se coboară până la această haină a sărăciei, fiindcă d. Onișor are ochelari, cădem și noi supt atingerea batjocurilor. În Leordina, sat mare cu școală românească, ce-și zice ungurește, fricos, numai «greco-catolică», în Petrova vecină, n'am fost cruțați. O păstoriță călare ne-a amenințat cu bățul, o nevestă a strigat după noi «de, bală». Când am întrebat de biserică, femeile au chicotit de rîs, strigînd: «i-auzi ce zice?». «Ni, săracii», auzirăm aiurea pe urma noastră, sau: «ăștia vin de la Bocovina». Până și copilașii ieșeau luînd în rîs și blestemînd pe urma Jidanului cu cojoc și Jidanului cu ochelari. Huțuli de la Valea Tisei se întreceau cu Romîni de până aici, și unul ieși înaintea d-lui Onișor poftindu-l injurios să-i cumpere o gîscă.

Nu părăsim cursul Vișăului care înaintea larg în valea de munți ce se strînge de la o vreme ca în pasul Rodnei. Sus se mai văd încă brazii ninși, de supt dînșii curge pădurea fagilor roșii, iar în vale sălciile verzi se apleacă asupra rîului. Bolovanii negri se desfac din măruntaiele muntelui, care, tăiat de drum, în-

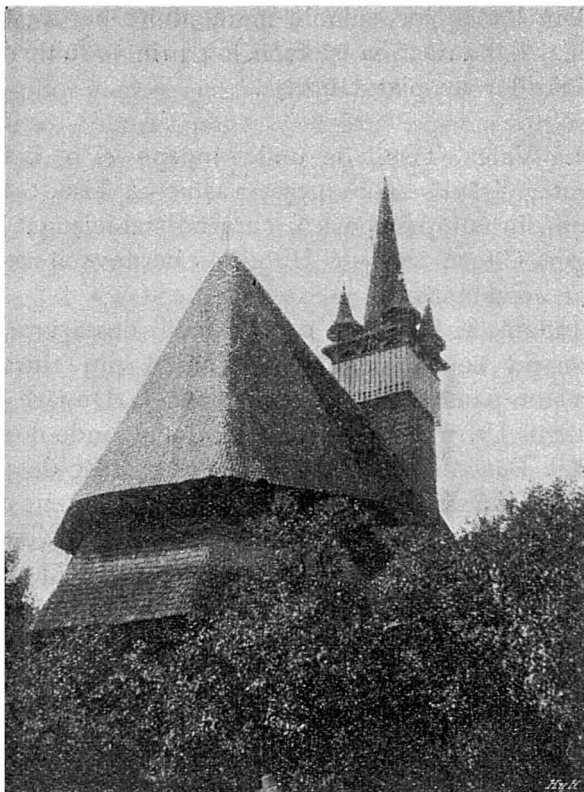
tinde fețe întunecate, viorii. Prin cîte o creștură a pietrei năruite de sus, zăpada a prins vîrci strălucitor de albe.

Din loc în loc, culmile mari, albite par a tăia calea, dar iarăși ea își face loc prin îndoiturile clădăriilor de piatră uriașă.

La Valea Tisei, de unde începe și o linie ferată, Vișăul se contopește pașnic cu Tisa, care vine din munți, albastră, curgînd îmbielșugat și sigur. Cîteva case de Huțuli cu bernevecii roșii sînt aciuete aici.

Îndată apa capătă o strălucită desfășurare, cum nu se mai vede la nici-unul din rîurile acestor pămînturi carpatine, pînă la Dunăre și Nistru. Un mare pod o trece în locul unde două sate : Bășcoiul și Crăciuneștii, se privesc de pe cele două maluri. Ambele sînt sate rutenești, cu tot numele lor : ai noștri s'a pierdut decî cu totul în mulțimea năvălitorilor de limbă rusească. Dar nici aceștia nu mai înseamnă astăzi nimic. Căci peste dînșii s'a așternut Jidovimea. Casele mari cu cîte două caturi, casele mărunte cu cerdac de lemn, căsuțele strîmbe cu perdele roșii, — toate sînt ale lor. Din treacăt vezi, supt lampa atîrnată, femeile îmbrobodite, bărbații cu pălăria în cap, cari, aplecați asupra mesei de lemn alb, socotesc și pun la cale. În marginea drumului, crucifixurile de lemn grosolane, crucifixurile de metal luate de la oraș

ținjesc a pustietate ca și marile biserici albe,
care par nouă.

Biserică maramureșeană.

Rutenesc și jidovesc e și Verișmartul, care
vine înaintea Sighetului. Rutenii vorbesc de

altminterea, ca și Evreii, ungurește, și Statul li face totdeauna darul unei frumoase școli de maghiarisare.

III.

S i g h e t u l .

Din Sighet se văd acuma case de suburbie, foarte curate, pe care le luminează becuri electrice prinse de pîrghiile telegrafului. Cîte o cătană face dragoste cu slujnicuța lui. Mai departe însă, fără lumină electrică, Jidovimea se primblă saș stă în grupe, în fața caselor mari în care sînt prăvălii. Lîngă stradele de tot largi, de oraș nou, se văd două biserici creștine, de batjocură într'un asemenea loc. Piața se deschide într'un uriaș pătrat de clădiri foarte impunătoare. Orî în ce colț, doi trei Evrei pîndesc. Îi întîmpin și la poarta, prin gangurile otelului nemțesc unde ne coborîm. În restaurant servește însă un chelner evreu, deosebit de obraznic, și studenți ai Facultății de drept de aice orî calfe de prăvălie unguri încep a urla prelung, la beție, sălbatece cînturî de dragoste, care-ți taie, ca și felurile ce ți se aduc, orice poftă de mîncare. După ninsoare, țurțurî și senin, acum plouă pe tina groasă a capitalei de comitat, a centrului maramureșean.

*

Văzut dimineața, Sighetul are și oarecare mișcare de creștini : funcționari, gospodine care merg la târg, soldați. Dar în toate părțile foiesc aceiași Evrei cari pîndesc la ușile tuturor prăvăliilor. În orașul de vre-o 20.000 de locuitori ei vor fi fiind, de sigur, a treia parte. Strada mare

Stradă laterală din Sighet.

e toată a lor, tot așa o alta, paralelă cu dinsa, în care nu te poți întoarce de atîta Jidovime care miroase și scormonește ciștigul, fie cît de păcătos. Toți cei cari în sate și-au strîns cîteva sute de florini cu vînzarea de chibrituri și tabac, vin de se curăță întru cîtva aice, păstrînd însă toate datinile de îmbrăcăminte și limbă, toată iubirea pentru murdărie, tot desprețul pentru

ceia ce face viața cinstită și plăcută pe care le are Evreul de rînd. Ceî mai norociți trec apoi pe la Oradea-Mare și Seghedin, unde-și taie perciunii și îmbracă hainele nehabotnice. Fiii lor, doctori în drept, oameni de condei pot ajunge apoi să stăpînească Ungaria, ai cărei fii

Piața din Sighet.

credincioși se zic din buze fără a putea fi din inimă, cît îi robește o lege de intoleranță și ură.

Azi e tocmai tîrgul slugilor, și harmalaia puturoasă e și mai mare. Iată ce se înțelege prin acest tîrg. Fete de Evrei sărace caută slujbă primblîndu-se, și cine vrea slujnice, vine în gloată de le tocmește. Creștinele, Romînce, Rusoaice, nu umblă după această pîne puțină, care se ciștigă cu greu. Se mai adaugă apoi pentru a le

înlătura de la o asemenea îndeletnicire ura pe care o are țeranul de aici față de Evreū, pe care-l numește «Jid» și căruia nu-î zice, oricît ar ajunge de bogat în negustorie, decît «măi Ițic» sau «mă Leibă»

În cafenea un Evreū roșcat, chel, cu ochelari, a strîns toată presa pe mesuța lui. Acolo vine

O altă vedere a pieței din Sighet.

de se așează, fără a-î vorbi, alt Jidan, roșcat și el, care se uită chiondoriș, foarte obraznic. Și iată că sosește acum un habotnic care intră încet, ne ochește, se învîrte în jurul nostru, așteptînd cine știe ce întrebare sau propunere, de care să se poată agăța și apoi, cu durere față de muțenia «goilor» străini, se duce.

Una din bisericile ce răsar din Jidănime e a Rușilor. Romîniî aū întemeiat-o însă, precum se crede că tot a lor va fi fost și marea biserică

gotică a calvinilor, care-și are altarul la răsărit. Goniți din cea d'întăiu zidire, Romîni și-au făcut o alta, în ulița vecină. Lîngă dînsa e adăpostită o școluță pentru copiii de meșteri romîni din Sighet, cari uită limba lor și nu-și pot crește copiii într'însa. În casa cea mare de alături, cu prăvălii evreiești dedesupt, locuiește parochul, care e și vicariul unit al Maramureșului.

Odată resida acolo un biet om fricos, cu numele străin. Acuma acest loc primejdios, care cere multă muncă și o înaltă conștiință îndrăzneată de romanitate, e ocupat de părintele Tit Budu. Născut dintr'un neam de vechi sătenî liberi, vicariul de astăzi a învățat întăiu în școli ungurești, de și era fecior de preot. Împărtășind sentimentele de liberalism înfocat ale colegilor săi unguri, el merse chiar pănă la granița Galіției, într'o tînără ceată războinică, pentru a trece într'ajutorul revoluționarilor polonî din Rusia. A fost oprit însă de poliție, scos din școală și adus astfel să meargă la școala românească a Beiușului. Aici și-a învățat înapoi, aproape de la început, limba. A ajuns preot și a stat mult timp în cancelarii și în parochii de sate din Maramureșul său. Astăzi, cînd e căpetenia celorlalți preoți, celor cincizeci de parohî din acest comitat, el e în stare să impuie prin statura sa de uriaș, prin frumuseța bătrîneței sale și prin manierele sale sigure și hotărîte. A

scris în românește despre subiecte bisericești și istorice, și scrie fără sfială și până astăzi în această țară de slăbiciune și de frică.

De la acest bătrîn puternic și harnic se așteaptă mult pentru trezirea conștiinței naționale adormite aici. El ar trebui să încerce, cu acest scop, a da o viață nouă acelei Asociații maramureșene care nu ajută nici cît cea ardeleană, cu care nu înțelege să se contopească, interesele culturale ale neamului nostru.

Între acești Jidovi mulți și răpareți, între Unguri, cari aū atîtea școli elementare, o școală de fete cu internat, o preparandie de învățători și chiar o Academie de drept cu caracterul calvinesc, Romîni sînt aruncați la margine, în depărtare, sărăcie și necunoștință, așa încît limba lor nu se aude pe ulițele cele mari decît din gura țeranilor ce sosesc din împrejurimi. Parohienii pâr. Budu ating numărul de 3.000, dar ei sînt răspîndiți până departe dincolo de raza orașului, prin văile ascunse și până colo la culmile ninse, de unde vin să-și aducă morții peste apa Tisei la cimitirul românesc al Sighetului. În *oraș* — căci de fapt acesta e singurul nume pe care ai noștri îl dau Sighetului — sînt cinci advocați romîni și vre-o patruzeci de studenți, ce-și aū internatul lor deosebit, la Academia de drept. Ei cu toții vorbesc românește în casă, de și cu amestec unguresc, și cutează chiar a se înțelege pe strade în această limbă prigonită.

Dar sînt de sigur prea puțini pentru a face ceva care să poată fi luat în samă.

Trăsura unui Rus care vorbește ungurește mă duce spre mănăstirea Sfintului Mihail din Perî, întemeiată de neamul lui Dragoș care s'a coborît în Moldova înaintea Voevodului Bogdan. Astăzi vestita ctitorie a celor mai încărcăți de cinste și de daruri regale dintre Romîni Maramureșului e mai puțin chiar decît o ruină, dar nu e fără interes pentru un Romîn să vadă măcar locul unde a stat o clădire așa de însemnată în viața poporului său.

La capătul Sighetului se trece Tisa, a cărei apă, strînsă la un loc într'un singur curent adînc, primește scînteii de aur de la soarele slab care, după multe zile de lipsă, se îndură a lumina, în luptă cu norii albi. Dincolo de apă e un Înradam maramureșean, asemenea, de altfel, cu Vișaiile de ieri. Toată marginea drumului o țin Jidaniî din satul Slatina, cu căsuțele lor păcătoase, din care se desface curata și frumoasa locuință a notarului celui nou, care e și el Evreu, cum încep a se alege ici și colo în Maramureș. Mai la o parte, spre un deluleț bogat în copaci, unde se află și ruinele unei cetăți romane, sînt vechile așezări ale țeranilor romîni. Pentru dînșii a făcut o mare biserică albă strîngătorul pentru binefaceri între episcopii romîni, Mihail Pavel. Murind după o lungă

păstorire la Oradea-Mare, el a fost înmormîntat în satul acesta.

De aici se deschide un loc fără nici-un fel de roadă și de lucru a pămîntului, un pustiū veșted, sămănat cu gropi de năruire. Cîteva case mari se ridică în locuri mai ferite și sigure; prin celelalte, clădirile șubrede sînt frînte de prăbușirea umedă. Ziduri de fabrică și coșuri răsar în deosebite locuri.

Aceasta e Slatina-baie sau Handalul, cu biserică latină și școală de Stat. Pămîntul tot e găunoșat de acel lucru al minelor de sare ce ține de sute de ani. Tisa a răsbătut prin gropile cele vechi, și astfel pe încetul ea gătește sfirșitul acestui izvor de bogăție, și tot odată și a pămîntului în care el se află ascuns.

Maî departe e «Scalda» Vlădicăi Pavel, un stabiliment de băi de sare foarte bine înzestrat, care nu face însă nici pe departe cît a costat pe întemeietorul său.

În dreapta și în stînga, dar maî ales în stînga, șirurile de dealuri albăstrii se întrec din înălțime până la creștetele albe. Unul din ele se mîntuie printr'o mare movilă blindă care e Ră-tundul. Într'acolo sînt tot sate românești: Sarasăul, Șipința, unde se păstrează încă, întrebuițată în odăjdii, șeaua unei căpetenii a Tatarilor din 1714, cari, într'o ultimă năvălire, călăuzită de Mihaï-Vodă Racoviță al Moldovei, pustiiră valea Izei, plină de Romîni, alergară după jaf

și după robii și până în aceste părți și fură striviți la întors de Borșeni, cari ar fi avut în frunte pe protopopul lor.

În dreapta, unde se văd bisericile albe, vechi, sînt cele trei Apșe: de sus, de mijloc și de jos

Binecuvîntarea prinoaselor în Maramureș.

(împărțire obișnuită în Maramureș), de la care a pornit apa veselă ce se zice Apșoara. De acolo vine neamul Mihályi, care a dat Bisericii unite pe Mitropolitul ei de astăzi, Escelența Sa Victor Mihályi de Apșa. Tot în acele părți, dar departe, e și locul de naștere al acestui arhieru, satul Iodului.

De la Perî, pe care Unguriî, cari nu se află însă în acest sat, îl numesc Körtvelyes, vin să-tenî singuratecî în portul care e al Romînilor, și iată și un car unde, între mulți flăcăi gătiți, șede fără sfială o mireasă purtînd pe cap cununa de flori luate de la tîrg și, pe lîngă dînsa, *mununa* țesută din mărgele. În satul însuși, intrăm îndată. Vedem case de birne, mai mult văruiate, prin înrîurirea orașului vecin, curți care poartă coșere împletite, movile de strujeni și fin așezat frumos între patru pari supt un co-periș țuguiat de șindilă. Femei în portul nostru directică prin curte.

Unele din ele, oacheșe, aū însă fața ciolănoasă, cu bot ieșit înnainte: altele, foarte bălane, arată un sînge străin. Dacă vorbești românește femeilor, nu vei fi înțeles, de sigur; nici copiii nu știu o boabă din limba noastră. Mulți bătrîni daū din umeri cînd o aud. Ceva românește rup numai bărbații în vrîstă, iar cei ce aū fost cătane în regimente de Romîni o vorbesc chiar destul de bine.

Satul e astăzi cu totul rusesc. În biserica nouă și frumoasă lîngă care e și o școală încăpătoare, nu se află nici cărți românești, ci numai de acelea care *samănă* numai cu datinile noastre, cum samănă locuința și portul. Ele sînt tipărite la Lemberg, după îndemnul cel d'întăiū al aceluî fiū de Voevod romîn, al aceluî «Voevodici» Petru Moghilă, care a trezit din morți

Mitropolia Chievului și a făcut astfel cu puțință cultura ruteană de astăzi; cite una din cele nouă vine de la Ungvár. Aici și-a strămutat reședința episcopul rutean unit al Muncaciului. Aici își ține el canonicii și preparandia de învățători. De aici lucrează el, nu pentru înnaintarea celor 170.000 de Ruteni, cari întrec cu mult pe ai noștri, abia vre-o 70.000, ci pentru contopirea lor cu nația ungurească stăpînitoare. La Sighet se predică în biserica lor odată rusește, odată ungurește. Așa e și pe aiurea. Poporul întreg știe ungurește. El nu desfășură nici-o activitate politică. În congregația comitatului, el trimete tot funcționari și funcționăriș unguri. Cărți rusești, ziare din Galiția saă de la Muscali nu se aduc decît foarte rar și pe ascuns. «Cu Rutenii s'a încheiat», îmi spunea un bun cunoscător al împrejurărilor.

Despărțiți de Romîni printr'o ierarhie bisericească deosebită, lipsiți de orice legătură cu dînșii în trecut, Rutenii n'aă față de vecinii lor situația celor din Bucovina. Pe noi nu ne uresc și nu ne-ar fi încălcînd, căci nu-î mînă la aceasta, ca acolo, o inteligență fanatică, aplecată spre Rusia saă încălzită de visul unei Ucraine a viitorului pentru Rușii Mici. Prin căsătorii mixte, prin vre-o așezare între Ruteni se pierd maă mult ai noștri, și prin aceleași mijloace ei și cîștigă, aiurea. Numărul nostru spo-rește de alminterea Aici în Perî Romîni s'aă

pierdut de mult între Rușii veniți în număr mare. Cărțile bisericești au o singură însemnare românească, și aceia abia înțeleasă. Pe la 1690 încă, însemnările sînt slave, și anume ru-tenești.

Pe acea vreme mănăstirea Dragoșeștilor din al XIV-lea veac, unde atîta vreme au stat Vlădicii romîni ai Maramureșului pînă la Iosif Stoica din 1693, pînă la bătrînul orb și pribeag Dosofteiș din 1730, nu mai avea însemnătatea ei veche. Spre dînsa ne duc cîtiva Ruși săraci, ieșiți din căscioarele fără lumină.

Sus, între niște pomî, la capătul unui urcuș prin lutul de făcut oale, cleios și lunecos, se mai văd niște grămezi de pietre, pe care sătenii le-au răscolit căutînd galbenii de aur ai vechilor călugări. Un crucifix înalt, pus în vremuri nouă, arată unde a stat altarul. Prin prejur, se arată locul fîntîinii și rămășițele sărace ale chiliilor. Clădirile au fost făcute trainic din cărămizi tot așa de bune aproape ca și cele romane, din piatră moale și din ciment ca fierul. Din podoabe și scrisori a mai rămas numai o bucată de stîlp văpsită galben și verde, care poartă tot în văpseală litere cirilice aplecate, ce pomenesc un sfînt. Ea e zidită între murdăriile de lîngă casa unui sătean.

Rusul cu locul ar fi bucuros să-l vîndă bine, vicariului nostru, ca să se facă iarăși mănăstire.

— Și nu te temi, îi zic, că o mănăstire românească v'ar face Romîni?

— Ce temem! Orî Romîn orî Rus, este tot una, tot o cruce.

De pe culmea de deal se cuprinde cu ochiul una din cele mai frumoase priveliști. Jos curge Tisa, care se rupe în suviți argintii ce se leagă iarăși mai departe. Iar peste dînsa, peste marea pajiște verde, unde pasc bivoli, se văd bisericile Cîmpulungului.

Acest orășel de odinioară e decăzut astăzi. Are, firește, mulți Evreî și mai mulți Ruși și ceva Ungurî. În' tot comitatul, Ungurîi, vre-o 8.000, pe lîngă peste 50.000 de Jidanî, n'aũ însemnătate decît aici și la Ceteu (Tecsö). Hustul, de la Sighet la Răsărit, și Muncaciul, de la Apus, cu vechiul castel unde a fost închis la 1821 Alexandru Ipsilanti, precum la 1585 fusese închis la Hust Petru Cercel, sînt numai rusești, ca toate așezările din munte pînă în Galiția, pe care le ține pe toate calicia goală a Rusnelor.

*

Spre sară, cu același cojoc care a pus în mișcare pe toți Evreii Sighetului, ce cred că a sosit vre unul dintre ai lor din Polonia, plec pe linia Cîmpulungului, spre Sarasău.

Tisa curge în dreapta, răsfățată, rășchirîndu-se în brațuri moarte și aruncînd din mijlocul ei

ostroave de buruiene. Șoseaua întreagă, până la înalta linie ferată, e la voia ei, și ea se folosește dese ori de aceste drepturi.

Din stînga vine apa albastră a Izei, care udă tot sate românești. Lină și veselă, oglîndind senin în unde, ea se varsă în Tisa la podul din față, dar multă vreme încă apele-î albastre nu se pot contopi cu multele ape galbene ale rîului ce o înghite.

Dincolo de pod, era mai de de mult un popas pentru negustorii și căraușii ce veniau de la Seghedin. O *ceardă*, o cîrciumă fusese așezată ca să-î încălzească și să-î răcorească. Ea a fost bună de prăsilă, și astăzi un întreg sat numai și numai jidovesc putrezește în mocirlă și în dărîmături, purtînd acel vechiū nume de Cearda.

Sarasăul vecin e însă românesc în toate. Moșia e a familiilor Mihályi și Jurca. Frumoasa grădină de pe deal, cu 500 de meri, e a d-lui Petru Mihályi, fratele Mitropolitului. Sătenii, oameni prietenoși, cînd nu se întrec la *palinca* (rachiul) Jidanului, sînt și ei foști nemeși, și se țin mult. Biserica e veche, și legenda o pune între cele trei clădiri de piatră făcute de o Doamnă din Moldova care-și mai aducea aminte de Maramureșul obîrșiei sale.

Mergem la dînsa cu un țeran care a fost la Petroșeni cu lemnele și a trecut și în țară, spre Tîrgu-Jiiului și Cîmpulung, în locuri de care-și aduce aminte cu drag. Preotul pe care-l vedem

o clipă, — om harnic de altfel, mi se spune, — nu poate veni, căci are la petrecere domni unguri. Un cantor foarte bătrîn descuie. Înlăuntru, biserica nu are nici-un preț, pe cînd pe din afară ea impune prin grosimea păreților de zid cu fereștile mici și interesează prin forma în cincî muchi a altarului, mai jos. În față s'a adaus, ca la bisericile de lemn, un fel de cerdac închis, care aruncă în sus un vîrf de turnuleț suptire. La plecare, săteniî strigă: «Trăiască domnul preotul», pentru d. vicariu, precum în Sighet, unul îmi strigase mie, cu toată bucuria inimii lui: «Trăiască popa nostru».

*

Sara găsec la alt frate al Mitropolitului din Blaj, d. Ioan Mihályi, care a tipărit o culegere de «Diploame maramureșene» nu numai cea mai bună primire, dar și o prea frumoasă culegere de monede antice, de diplome medievale și de scrisori și zapise românești din acest Maramureș, care a păstrat numai așa de puține.

IV.

De la Sighet la cellalt hotar.

A doua zi plec, peste muntele de ieșire, peste innaltul Gutin saũ Gutiũ, către Baia Mare. Până la Hărniceî mă va duce bunul mieũ găzduitor

Femei din Maramureș.

păr. Budu, iar de acolo înainte voiă rămînea în sama Rusului Gyury.

Întăiū merg la biserică, unde, cu toate că e o zi oarecare din săptămîină, slujba se face cu o rînduială și o cuviință deosebită, care se lămurește de alminterea și prin desăvirșita știință de tipic a vicariului, un specialist și un scriitor în această ramură. Clădită în stilul gotic mai cunoscut pe aice, biserica e înaltă și luminoasă, foarte friguroasă însă prin piatra din care e alcătuită. O catapiteazmă provisorie desparte altarul, și naosul acoperit cu lemn își așteaptă încă bolțile. Parochul e asistat de doi capelanî, dintre cari unul e și catechet la școlile Statului, unde-l silește a catechisa ungurește și arbitrariul ministerial și necunoștința nenorocită a copiilor, Romîni fără limbă românească. La slujba frumoasă mai este de față numai doamna vicariului, bătrînul curator și o țerancă în sarică sau *gubă* cu lina în afară. Dascălul-învățător cîntă foarte bine. Cărțile, căpătate de la Blaj, sînt din ale lui Bob.

Ieșim din oraș pe lîngă cîmpul unde fac exercițiu rezerviștii. În față, pe lîngă rîul Izei, se deschide un drum foarte bun, pe care-l cercează însă până sus în munte mai numai Evreii. Trăsurile stricate sînt tîrite cu greu de cîte un biet cal cu păcate, pe care Jidanul îl îndeamnă cu chiote și-l lovește în coaste și'n cap. Mai încolo înaintează un car cu boi — pe aici însă cărau-

șia se face mai mult cu caii — pe care-l mină alt Jidan, care în mersul încetinel al dobitoacelor blinde cugetă la un gheșeft nou, tremurînd din perciuni. În spatele turmei de oi flișchiie din biciușcă o pîrghie de Evreū slabă și nepieptănată, — păstor care duce la tăietoare. Nu e nimic mai rar decît să vezi pe ai noștri singuri călătorind saū minînd.

Între frumoase dealuri line curge Iza, albastră, care se păstrează curată pînă la vărsarea ei. Șesul ei e lat, și cu ajutorul gunoierii se fac pe dînsul sămănături sărace de grîne și de porumb. Soarele străbate un cer fără nori și lucrează harnic la topirea depărtatelor pîlcuri de ninsoare. Să fie în sfîrșit mult dorita vară a Sîmmedrului, cînd firea întreagă mai răsufală odată slobod, pe priporul morții?

La satul Vadului Iza primește în sine riul Marei, și în acesta se varsă mai sus încă o apă, a Cosăului, de-alungul căreia se înșiră altă vale. Pe Iza în sus satele românești se îmfundă în munte, copleșite de Jidovime, aproape ca în părțile Vișăului; Sătcelul stă la poalele muntelui, românesc și el cu toate cărțile rusești ce s'aū găsit în biserica lui, avînd și însemnări în această limbă. Pe riul cel mic, e un alt rînd de așezări, locuite de ai noștri. Noi însă apucăm drumul cel mai scurt spre Gutin, care urmează scurgerea răpezită a Marei.

E, de la izvorul ei până la vărsare, o apă de viață, de vioiciune și de frumuseță. Valurile verzi se zdrumecă de bolovanii muntelui, fișind cîntece de îndemn și de biruință; ele se frîng în roto-coale spumegătoare și aleargă în șivoaie verzi, late, pe șesul unde-și află sfîrșitul. Se pare că odată i se zicea Maramurăș, nume care a fost prescurtat pe urmă, cum se face adesea, în forma nouă de Mara. Aî noștri aũ cunoscut întaiũ această parte de țară în legătură cu Ardealul, în ea aũ locuit ei la început, bucurîndu-se de ogoarele mai largi și de pămîntul mai bun, și numai pe urmă ei aũ innaintat până în sălbătăcia muntelui, pe care aũ împoporat-o mai târziu Rușii Galiției. Astfel s'a numit Maramurăș acest Ținut de multe culmi și de puține văi, care a fost odată o țară, ce a pus temelie la o altă țară și care nu e astăzi decît unul din atîtea comitate ale Ungariei.

*

Ce se poate vedea la Vad decît Jidănimea din margine, cu hătrîniĩ ei fără frumuseță, cu bărbații fără voinicie, cu femeile fără sfială, cu copiii palizi, slabi, triști, gînditori, fără copilărie? Românii s'aũ tras și aice în sus. Dacă ar fi părăsit satul, cum aũ făcut la Borșa, unde aũ innaintat cu mai mulți kilometri spre munte, Jidovimea s'ar fi luat ca și acolo după dînșii, setoasă de singele rasei osîndite.

Urmează Berbești, satul lui Berbu, pe care mania ungurească de a unguri l-a prefăcut în Bârdfalva. Și aicea e aceeași poveste tristă ca și la Vad.

Doi cneji, Budul și Giula, au căpătat, pentru vitejia pe care o pomenește legenda, locul pe care s'au așezat neamurile lor, al Budeștilor și al Giuleștilor. Cel d'intăi sat e la stînga, ascuns: în biserica lui se păstrează coiful și zalea vestitului haiduc Pinteza Viteazul.

Prin Giulești trecem, și de la început se vede o deosebire față de celelalte sate. Aici Jidovimea nu iese așa de mult la iveală, cu toate că ea se adăpostește în cîteva cîrciume de la capăt. Sătenii i-au «scos» din sat; au strîns mîna de la mîna, cu multă trudă, bani scumpi, «crăițari sărutați», cum am auzit spuindu-se, și au luat din mîna Evreului, pe banii ce a vrut el, holdele și stăpînirea de case. Nu se mai vede ca în alte părți Jidovul mergînd pe urma plugului mînat de țeranî și făcînd socotelile lui de negustor. Ici și colo a mai rămas numai o cîrciumă, și astfel în acest sat ca nealtele în Maramureș, se vede aproape numai viața noastră.

Giulești se zic pe ungurește — cu toate că, iarăși, pui de Ungur n'a locuit vre-o dată aici — Gyulafalva. Unde vezi scris pe stația căii ferate înguste ce duce de la Sighet spre ocnele din acestelalte părți: Feherfalva, să știi că nu e

alta decît străvechiul sătucean românesc al Fie-reștilor. O etimologie ungurească: «grămadă de sare», s'a căutat pentru acel sat al Șugătagului, lingă care se află minele de sare amintite mai sus: în Ugocea însă *șugătag* e «poiană».

Șugătagul-sat are o biserică, a cărei vechime s'ar urca, după o inscripție mai tîrzie, până în veacul al XVII-lea. El se deosebește însă mai mult prin îngrijirea ce aŭ locuitorii pentru creșterea și altoirea pomilor, cari înlocuiesc aici ca mijloc de traiu grînele, ce nu se pot face. Evreii sînt puțini.

Aceste două sate, și cîteva încă, aŭ dovedit prin faptă ce pot Maramureșeniî cînd numai își daŭ puțină osteneală să și voiască. Cu toată exploatarea și sărăcia, Romîniî de aici nu sînt de loc printre cei din urmă. Sînt curați și mîndri. Legăturile cu Moldova domnească li-a dat o conștiință de nobleță care nu se află aiurea. Până astăzi, ei își zic une ori «boierî dumneavoastră» și copiii aici n'aŭ altă calificare decît aceia de *cocon*, *coconaș*, *cocoană*, *coconiță*; vechea vorbă *jupîn* n'a degenerat ca în Moldova, unde cu ea se chiamă Evreii, ci înseamnă încă «domn», și mulți se fălesc cu «jupănia» lor. Priceperea pentru frumuseță se vede în meșteșugul săpării porților de lemn și în caracterul deosebit al crucifixelor: cele tăiate în tablă aŭ la picioarele Mintuitorului două femeî care plîng, și am văzut unul foarte

frumos, săpat din lemn de un ocnaș, osîndit, din decenii acum depărtate.

Oamenii ar face și mai mult dacă s'ar găsi cine să-i îndemne și să li fie călăuza cea adevărată și fără interes. Unde e preotul bun sau unde se află măcar prin vecinătate un preot deosebit de bun, satul capătă îndată altă înfățișare. Aici se vede înrîurirea păr. Budu, care a fost, mulți ani de zile, preot al Șugătagului. Prin alte părți însă preoții, cu gîndul la Papa și la raderea bărbii mai mult decît la chemarea lor omenească și românească pe acest pămînt, s'ar fi adăugînd, mi se spune, la toți aceia cari ieau mult din munca săracilor. Unii sătenii s'aû îndreptat decî spre Biserica neunită, care apăru ca o concurentă doritoare de cîștig și oferind decî condiții mai bune: în cutare sat nenorocit care se zbate în ghiara cotropitoare a Jidovului se mai ivește decî, pentru a slăbi încă mai mult pe oameni, hărțuiala nenorocită a doi preoți nevrednici. Clerul unit stă gata de luptă, și jandarmii Statului s'aû amestecat une ori pentru ca să apere confesiunea veche împotriva aceleia care năvălește acuma asupra sufletelor.

Printre aceleași mici ogoare smulse de la pădurea de stejari și *lăzuite* unele dintre ele abia dăunază, înnaintăm, dincolo de întinderea liniei ferate a gării, pînă la Hărnicești. Ungurii îi zic «Herniceses» fiindcă n'aû cum îi zice altfel :

numele romănesc, singurul adevărat și serios, vine, nu de la hărnicia locuitorilor, cari nu trăiesc fără Jidovi, ci de la un Harnicul oarecare, strămoș cu adevărat harnic, pe vremea căruia nu se pomeniaū încă Jidanī în Maramureș.

*

Aici mă despart de părintele Budu, care-și îndoiaie statura de uriaș pentru a intra pe porțița școluței sărace pe care merge să o cerceteze. Rămîn cu Gyury Rusul, care făgăduiește că va vorbi în limba mea ca să ne putem înțelege.

Cea d'intăiū observație a lui califică de «hireș» — ce veche vorbă românească, prinsă în acest Maramureș, ținut la o parte de schimbările, vechi și nouă, ale limbii! —, dată nu știū căruī lucru ce întîmpinăm și care i s'a părut frumos. Dar încolo n'am mare folos de vorbă de la bietul cociș jidovesc, năcăjit și obosit, stors și amărit, și care, pe lîngă aceasta, nu cunoaște mai de loc împrejurimile, dînd numai ici și colo cîte un nume unguresc care nu-mī folosește la nimic.

Alte două sate cu numele curat romănesc, sate numite după strămoșul din vremea Cnezilor și Voevozilor, ne întîmpină în calea spre păretele de păduri și stînci al Gutinului, prin valea, tot mai îngustă, a Marei. Sînt Deseștii și Crăceștii, micī așezări de case de lemn, pe care Statul găsește de cuviință a le numi, într'un

naționalism maghiar care a tămînjit cu colorile sale toți stâlpii chilometrici pînă sus pe culmi: Deses și Krácsfalva.

După ce am trecut de ele, nu se mai vede decît drumul întortochiat, care suie pe Gutin. Puțini drumeți se urcă pe dînsul spre izvoarele Marei. Cărbunarii înnegriți pe față, dar purtînd cite o căciuliță albă, rotundă, de tip maramureșean, Ungurii trufași, notarii de sate, supraveghetori de «băi» sau mici proprietari, cari mîna căruța lor ușoară cu calul cochet; sătenii de peste munte, «țeranii», cum își zic ei, îmbrăcați în abă albă, încununați cu plete înfoiate, oameni de ispravă cari s'aũ «răscumpărat» de Jidanii, ca și Giuleștii, și-și bat joc de Maramureșul împovărat de parasiții lacomi. Într'o poiană se odihnește, cu doi Maramureșeni în gube mițoase, un străin cu căciula pătrată și cojocul înflorit; a venit, cine știe cu ce treabă de că-răuș, tocmai de unde am sosit și eũ zilele trecute, de la «Rogna-de-sus», adecă de la Șanț. E cel d'întăiũ om ce nu se miră de cojocul mieũ, ce s'a dovedit cea mai bună pavază împotriva frigului, vîntului, a umezelii, ploilor și ninsorii, cea mai potrivită haină de toamnă și de iarnă.

Cărarea de munte, fără stîlpi tricolori și pîrghii de telegraf și telefon, cărare îngustă și de tot singuratecă, e tot mai mult cotropită de neauă.

Căderea ei a fost așa de îmbielșugată, de «bugătă», cum se spune aici, încît în toate părțile atîrnă crengi rupte, vechi trunchiuri prăvălite sau copaci nalți și suptiri cari s'aũ aplecat asupra drumului făcînd un arc de triumf viforului. Gerul de astă-noapte a întărit zăpada, a pus o cojiță de ghiață peste bălți și a împodobit cu turturi, dintre cari unii sînt uriași, toate unghiurile de stîncă unde zace umbra veșnică. La căderea pripită a frigului, frunzele roșii și frunzele galbene, împodobite pentru moarte, aũ căzut în veștejiciune, și priveliștea strălucită a dispărut răpede, lăsînd în loc o singură maramă ruginie a muntelui. Soarele neobișnuit de cald, care te orbește lovindu-te în față, desprinde pe încetul grămezile de omăt ce împovărează crăcile, și pe marginea drumului ca și în adîncuri se aude necontentit, în loc de orice zgomot viũ, zdu-păitul umed al zăpezei ce cade. Frunzele, scuturate, se desfac și ele ca un roiũ de fluturi morți, și giulgiul alb e pătat pretutindenĩ de pe-tele veștede ca de niște stropi vechi de sînge.

Răpede, cînd ajungem la culmea de trecere, lîngă gheburile și șeaua Gutinului, negurile călătoare se răsfiră asupra albastrului. Spre Apus norii scînteie de raze, pe cînd la Răsărit marginea e tivită cu un verde dulce, umbrit și duios.

Coborîrea ține îndelung printre fragii și ste-

jarii deși, cari, desfoiați la creștet, se înfășură mai jos în zdrențe uscate, pe cînd verdeața se mai păstrează spre poale. Stîncă se vede une ori în risipiri înalte, negre.

Aici e și mai pustiū decît pe laturea cealaltă: un ceas, două, nimeni nu adîncește dîrile tăiate prin zăpadă de puținii drumeți ce aū trecut. Dar iată între trunchiuri, la o parte de cărare, un mare freamăt de frunze: vite roșii trec lup-tîndu-se cu suișul. Aștept în urma lor un cioban cu guba albă, căci vremea hoților a trecut de mult în aceste părți. Dar nu: pe astfel de locuri și la o astfel de vreme, doi Jidanî bārboși, stren-țoși scutură din biciuște, mîinindu-și prada spre tîrgurile Maramureșului lor. Întimplarea a făcut să întilnesc la granița țerii pe aceia cari sînt astăzi stăpîinii ei. O Dragoșe, Bogdane, Voevozi cu stema zimbrului, căpeteniî ale vitejilor mun-telui, întemeietori de mănăstiri și biserici, des-călecători de țeri cucerite, ați putut fi voi cîndva pe aceste locuri blestemate între cele mai bles-temate, unde avîntul spre ban al neamului cu sufletul mai josnic nu cruță nici măcar pe cres-tele munților zăpada cea mai albă!

CARTEA A XVI-A.
BAIA-MARE ȘI CHIOARUL.

I.

Spre Baia-Mare.

De vale începe o șosea la care se lucrează, așa încît ești aruncat pe alocurea în drumuri de bolovanî și tină, unde ți se zdrumecă sufletul. Ici și colo, se văd pietre galbene, lăculețe roșii, prelingerî de apă cu colorile ciudate. Lungî coperișuri de lemn, coșuri înalte, zbuclniri de fum se întilnesc pe amîndouă laturile drumului. E acum pămîntul răscolit de mulțimile fără lumină ale oamenilor de toate neamurile cari scotocesc în adîncul țărînei metalele scumpe. Am ajuns din țara ciobanilor în aceia pe care o sapă și o locuiesc *băiașii*.

Lîngă apa Săsariului, care, adunîndu-se în munte, saltă furioasă din bolovan în bolovan, se înșiră acuna un rînd de case, care întrec cu mult pe cele din Maramureș, cu care-mî deprinsesem ochii. La drum se văd doi, trei ochi de ferestre supt trunghiul înalt al unui pod de

lemn, care poartă sus un fel de căciuliță de șindrilă ieșită înaintea. Crucea înseamnă care sînt locuințele Romînilor în acest adăpost al minerilor. Ea nu e prea rară.

Drumul, foarte bun acuma, mai neted decît

Priveliște de iarnă din părțile ungurene de lângă Ardeal.

în Maramureșul pietros, duce spre o piață unde se vede o biserică a catolicilor, oteluri. Copiii trec în procesiune cu crucile în mînă, și după ei iată parochul catolic cu împărtășenia înaintea căreia se descopăr băiașii de pe stradă și de supt porți, întorși de la lucru odată cu căderea seri.

De acum, nu măi continesc șurile negre, co-

șurile și fumurile și, cînd te apropii, auzi pe acolo izbiturile surde ale șteampurilor cu apă din rîu și cu aburii, care strivesc pietre de argint și de aur. Bogăția care se culege aici, se revarsă în oarecare măsură asupra tuturor. Pe cînd se grăbesc spre munte căruțele goale, sărace ale Maramureșenilor cu căciuliți, plete și gube, pe cînd de la cîmpie vin cară cu boi, mîinate încet de flăcăi în pănuri albe, un sat de toată frumuseța mărgenește drumul. Aū fost odată aici niște Slovaci, aduși poate pentru lucrul minelor, și de aceia i se zice Tăuții (Tót = ung. Slovak). Ei sînt acuma contopiți în Romîni, cari sînt aproape singurii locuitori ai acestui sat de minune. Catolicii aū, ce e dreptul, o veche biserică, împodobită cu săpături gotice, dar vre-o cîteva familii se țin abia de dînsa. Pe casele văpsite cu albastru, în totul asemenea cu acelea din Baia-Spria, răsare mai pretutindenii crucea noastră. Pentru toate aceste gospodării-model e înălțată o biserică de zid, care se mîntuie cu trei turnuri ascuțite, de șindilă. E cea mai bună în acest fel pe care am văzut-o pînă acum, și de sigur că satul e vrednic de dînsa. În astfel de împrejurări, firește că Evreul lipsește și, dacă vezi cîte vre-unul prin curți, el e numai un cumpărător de bucate saū de vite, venit din furnicarul putred al Maramureșului.

Pe drumul cu plopî și șteampuri, străbătut

de căruțe, de cară, de sătenii cari nu se mai sperie de cojoc, ci, deprinși cu lumea, spun bună-seara popei cu barbă, mergem acum spre Baia-Mare. În stînga, e cîmpia de lucru, iar în dreapta se tot urmează, trimețînd neguri pentru norii de mine, linia muntelui, care ascunde în văile sale stratele pietrei de aur, prin care se poate noroci cineva dintr'o zi în alta.

II.

B a i a - M a r e.

Orașul incepe cu case răzlețe, după tipul obișnuit. Ele țin mult timp, până ce se ivesc clădiri mai mari, cu prăvălii, strade bine pietruite pe care se mișcă o mulțime de lucrători înglodați și plini de pulberi galbene. Piața e foarte întinsă, ca la toate orașele ungurești din aceste părți și, iarăși, foarte chior luminată. Trebuie să fie pe aici un gimnasiu unguresc, căci grupe de tineri nerușinați îmi privesc obraznic barba și latră ceva cu «pap», — de sigur măgării cu privire la popii romîni.

Aici e într'adevăr un cuib fanatic de Unguri răi, cari, cînd s'a ținut acum cîțiva ani o adunare a Asociației, așchieunat ca pisicile turbate și aș dat cu pietre asupra «Valahilor» cari cutează să calce, cu prilejul unei serbări de cultură «nepatriotică», acest pămînt sfințit al

plebei șoviniste. Sînt aici 12.000 de străini, culeși din lungul și latul Țerii Ungurești, și între ei se cam pierd cei 4.000 de Romîni, cari aū în margene o bisericuță și n'aū putut întemeia și o școală modestă.

Nu-mi vine să dorm în acest loc neprietenos unde se zbiară împotriva Romînului numai pentru că e Romîn. Apuc decî spre Valea Burcutului, care a căpătat însemnătate de cînd s'a găsit acolo vîna de aur ce a făcut din proprietarul romîn Pocol un mare bogătaș. Multă vreme, călătoresc pe drumul țerii urmînd calea pe care unul o socoate în alt fel decît altul. Din cînd în cînd, luminî arată șteampuri ce tropăie, cîrciume ce chiamă, saū în scînteî ce se mișcă sosesc copii cu facile, toți Romîni, cari se întorc acasă, foarte vioi și veseli, de la lucrul lor în mine.

Pe lîngă o cruce mare, deșirată, cotesc apoi pe cel mai stricat drum în reparație pentru ca să ajung în sfîrșit la d. Pocol, unde petrec noaptea. Cîte o casă singuratecă arată că n'am rătăcit drumul, și de la o cîrciumă de Jidan ieau un băiețel orfan, slugă la cîrciumar, care mă întreabă întăi cîte pițule-î dau, ceia ce arată cum se poate jidovi cine slujește Jidanului. Lîngă castel mai văd odată luminile zburătoare ale băiașilor ce se întorc de la muntele întunecat.

III.

Chioarul.

D. Pokol mă duce, în vestita lui trăsură cu patru cai, la Baia-Mare, de unde, cu aceeași trăsură, căreia nu-î mai lipsia decît cojocul și barba mea pentru ca să sperie un oraș de atîtea mii de suflete, voi merge în țara Chioarului, la Șuncuta.

Drumul de dimineață nu arată decît drumeți singurateci, frumoși țeranî romîni din împrejurimi, și cîte una din femeile în veșmînt unghuresc, care vin cu coșnița să aducă merinde la Baia-Mare. Viața e închisă încă în șteampuri.

Văd acuma de-asupra orașului marele turn al lui Ioan Corvinul, singura rămășiță istorică ce se păstrează în el. Pe lîngă dînsul se tupilează celelalte turnuri mai nouă, de la calvinii și de la catolicii de astăzi. Apa Săsariului curge în margine, lin, fără maluri, limpede, cu toate scursorile galbene și albicioase ce cad într'însa, viind de la șteampuri.

La ieșire, lăsăm în urmă tot șirul munților despărțitori de Maramureș, Ignișul ascuțit și Gutinul ghebos, lîngă culmea căruia se crapă drumul de pădure prin care am venit. Alte linii de munți se ivesc la stînga, ai Chioarului, din mijlocul cărora se desface vîrfurile care poartă cetatea de unde și-a luat numele și Ținutul. Și

aici, în acest Ciceu al Apusului, a  fluturat steaguri rom ne ti, și Aga Leca a poruncit de acolo peste aceste locuri în numele lui Miha  Viteazul.

Drumul se înfundă într' o pădure t n r , l s nd la dreapta încă două sate frumoase, Satu-No  de sus  i cel de jos, clădite după același model ca T u ii. Bisericile  nnal t  turnuri mari, albe în mijlocul verdelui s ngerat al toamnei. Trecem însă prin Culteu, vechiu sat de Unguri, cu case mici  i curate, în marginea cărora s'au așezat însă  i Rom ni, cari a   i o biserică. Ungurii  nsi i  tiu mai bine rom ne te decit limba lor. Astfel pe încetul se înlătură  i pu inul amestec străin presărat în acest înfloritor ținut de Rom nime.

A a s'a făcut  i dincolo de muntele de aur, unde *Havasalf ld*, « inutul de munte» al Ungurilor s'a prefăcut de mult în româneasca țară a Oa ului, unde vre-o 17 sate trăiesc în bog tia ogoarelor. Pe valea Alma ului, spre Jib u, mai s nt numai două sate de Unguri, care vor peri în chip firesc  i ele:  n jurul lor e revărsată larg Rom nimea biruitoare.

Berchezul are  i el curte ungureasc   i biserică ungureasc , mare, veche. Dar o alta a Rom nilor răsare în capătul a ez rilor, acolo unde casele sînt mai slabe, mai puțin înfiripate.  nc  un loc de luptă unde nu s'a hotărit încă soarta ei.

 ncolo, celelalte sate, din drum, ca S c l -

șeniî, numit după săcălușele sau tunurile cele mici de demult (Săcăluș fiind porecla întemeietorului), cele din dreapta, din stînga, risipite între pădurile încă întregi, aū aceiași înfățișare românească, smerită și bătrînă ca lumea. După toate prigonirile și focurile, dintre care cel din urmă a pustiit la 1848, căsuțele șubrede cu co-perișurile de stuh bătucit aū răsărit din nou în curțile, împrejmuite, după neschimbata noastră datină, cu vergi bine și strîns împletite. Biserica e de obicei încheiată din lemn, ca în Maramureș, și une ori e totuși de o mare vechime, care se poate coborî până în al XVII-lea veac, cînd marile păduri de stejar, de mult perite, aū dat lesne un material pe care vremea nu-l poate încolți. În față, ca și la multe case din partea de Miazăzi a Maramureșului și din Ținutul Chioarului vecin cu ele, e un pridvor răzimat pe stilpi ciopliți aspru. Între tindă și naos se desfășură o piedecă în chip de balustradă. Ferești micuțe luminează slab naosul lărguț; catapiteazma întreagă desparte de un altăraș în muchi. Zugrăveala, făcută de meșteri din partea locului, e de tot copilărească; nu se simte aici atingerea nemijlocită cu părțile românești de dincoace, unde era școală de zugravî pricepuți. Turnul negru țîșnește cu o îndrăzneală neașteptată, sămănînd de departe cu minaretul unei moschei.

Asămănarea cu Maramureșul se arată și în atitea alte privinți, în înfățișarea chiar a oamenilor. Locuitorii văii Lăpușului poartă și ei veșminte de pănură albă, gube cu mițele plouate. Dar aici se obișnuiește mai mult, pentru a ținea de cald, un sumănaș albastru ca pe la Cluj și Turda. Tot ca pe acolo, până într'o vreme așa de târzie, pălăria de paie cu fundul înalt și marginile răsfrinte asupra feței, e mult mai obișnuită decît căciula, care e mai mare și mai rotund umflată decît la Maramureșeni. Ca și în părțile ardelenene de la Răsărit, femeile și-au părăsit portul și se înfășură în citurii de tîrg, mai mult roșii; numai gubele umflate le deosebesc de Unguroaice.

Ceva din mîndria Maramureșenilor liberi se întîmpină și aici. E adevărat că mai toți sătenii ce întîlnim, se sperie de cei patru cai și scot pălăriile, căciulile, îngînînd une ori cîte ceva pentru drumeții cari se numesc, după datina locului, de închinăciune pentru bogăție și putere, «Măria Sa». Dar carele cu boii frumoși trec mîndre, și la coarnele din afară se atîrnă motocăi roșii de lînă sau șuviți de piele țintate. Nemeșia a fost și aici în timpuri un adevăr între ai noștri, și nemeșii se numiau și «boierii», cum descopăr în cîteva însemnări pe cărțile bisericești din veacul al XVIII-lea. Sint sate cu două biserici, una nemeșească și alta a iobagilor, și până astăzi poporenii celei d'întăiu se

țin mai mult decît ceilalți, și această însușire a lor are pînă astăzi oarecare recunoaștere.

Soarele vesel al unei minunate zile din vara lui Sinmedru, care, mult așteptată, a sosit în sfîrșit, aurește pe o muche de deal în față casele multe, strînse la un loc, ale Șuncutei, care e un tîrgușor și o răscruce de drum, o stație de cale ferată și un mic centru de funcționari. Odată firește că era aici numai un sat pe care ai noștri îl primiseră de la Ungurii cei de tot vechi, căci Șomcut înseamnă «fîntină cu corni, a cornilor»; după creșterea însemnătății locului, tot Romîniîi aū rămas însă stăpîni. Pe cînd catolicii din casele de administrație ale Statului aū numai o bisericuță, protopopul greco-catolic slujește într'o măreață clădire, în stil, ce e dreptul, modern, dar destul de bine potrivit. Nu lipsesc nici avocați romîni. Piața e însă a Jidanilor, vre-o 700, față de abia 2.000 de creștini, a Jidanilor cari merg și prin satele vecine, de fac cumpărături de precupeție și-și fierb rachiul de prune. Hanul unde ne coborîm, îl ține un Armean, care știe românește bine.

De la Șuncuta ne coborîm pe unul din afluenții Lăpușului. Nici-una din văile ce am străbătut pînă aici n'are o frumuseță așa de liniștită și de senină. Strălucite perdele roșii de verdeață bătută de brumă atîrnă pe coastele blinde întoarse spre noi. La picioarele lor, pe

pajiștile încă fragede, plugul taie lesne, în pământul adînc muiat, brazde lungi catifelate; cite o ceată de sămănători, în pănură albă, în cituri înflăcărate, aruncă semințele. Rari cară trec în pas lin.

Toate satele sînt curat românești, afară de cei cițiva Jidani, foarte săraci, de pe la bolte. Numirile oficiale bătute pe scîndurile de hotar sună ca o copilărească batjocură. Mesteacănul e Nyiresfalva, pentru că *mestecăniș* se zice *nyires*; altele sînt potriviri întîmplătoare de nume iscodite; fiindcă iscoditorilor li s'a părut lung cutare sat, i s'a zis «satul lung», Hozzufalva.

După Buciumi, Gaura, Mesteacăn și Răstoace, apusul se lasă peste dealurile din dreapta. Acolo cerul e împrejmuț de flacări roșii, supt ușori nouri vineți, cari cresc încă strălucirea focului din urmă al soarelui ce moare. Acest foc pătează de sînge largi pete de apă sămănite în fundul văilor; acela e Someșul, care vine de la Dej, mergînd spre Tisa. Mai departe, spre drum, apa albă soarbe adînc umbrele copacilor singurateci. Iar Craiū nou, cu lumina foarte ascuțită, pare că se oprește pentru a privi minunea de foc, apoi el prinde a călători în largul albastrului ceresc.

În coborîrea la vale, atingem Lemniul. Un abur trandafiriū plutește pe marginea satului. Acolo e cimitirul, și pe morminte, în această zi de toamnă cînd se pomenesc morții, scînteie

lumină răzlețe în care arde durerea și iubirea ; pe una din ridicăturile de țernă, supt o cruce care se desface adînc neagră, arde făclie lingă făclie, în șiruri dese, care par florile de lumină ale țermului de peste moarte.

Oamenii din Letca.

Marî acoperișuri colțurate, un minaret de biserică răsărind din mijlocul lor. Peste pămînturile de hotar e acuma Letca, de unde e Augustin Paul, ziaristul din Brașov.

Vom vedea satul a doua zi. Deocamdată întilnesc în el numai pe un neașteptat cetitor

țerănesc al lui «Ștefan-cel-Mare», care mă întîmpină, după ce ne schimbăm numele, cu un «țucu-ți sufletul», («sărutu-ți sufletul»), care în adevăr îmi merge la inimă. Se arată foarte bucuros că mi-a putut «vedea trupul», și la trecerea peste Someș mă recomandă podarilor așa de călduros, încît ei cred că aū înaintea lor chipul, crescut prin legendă, al parochului din Șișești, luptătorul național de odinioară. Oamenii sînt bucuroși că aū trecut peste luminișul alb al rîului mare pe «popa Lucaciū» însuși.

Dincolo de Someș, o cărare pe care apa o schimbă cînd aici, cînd dincolo, duce în marginea unor lanuri de porumb cules, cu cotoarele slăbănoage, la Lozna. Aici aflăm odihnă în casa preotului, om înstărit, cu gospodărie foarte bună și cu sentimente românești, unite cu întrebuițarea întîmplătoare a limbii maghiare și cu cetirea în această limbă. Această stare de suflet nu e rară în aceste părți. Vizitiul Zaharia a spus doar, după o ușoară probozire pentru vorbe ungurești, că-î e tot una, orî o limbă, orî alta, și că «aici limba ungurească e cea d'intiū». Inteligența are în aceste părți un rol pe care nici nu se gîndește a-l îndeplini.

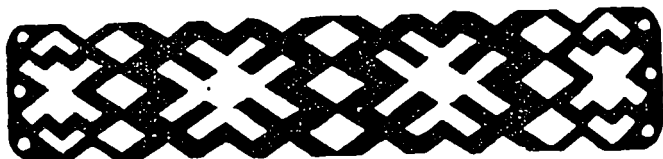
Lozna are o bisericuță de lemn, care poate să fie destul de veche, dar a fost stricată cu totul printr'o zugrăveală copilărească făcută de un meșter din Nicula. Bietul om, din cît se pri-

cepea, a făcut sfinți noi, a tămînjit cum e mai rău pe cei vechi și a împodobit și perețele din afară cu un strașnic Sînt' Ilie pe carul de foc. Altfel, această zugrăveală unică are interes întru aceia că arată care pot fi ideile despre artă ale unei minți simple pe care n'a înrîurit-o nici-o școală.

De la Lozna înainte mergi pe drumul abia pietruit la Clisă, sat fără parohie, unde stînci mari strîntorează cursul Someșului.

În Letca, împărțită între vechii nemeși și iobagii de pănă mai dăunăzi, și bisericile sînt două. Și una și alta nu înfățișează decît birne zugrăvite și înalte turnuri țuguiate. Pe biserica săracilor se mai vede încă însemnarea săpată în grinda de la intrare prin care se mărturisește că lucrarea s'a făcut cu cheltuiala lui Iacob Ionașcu și a papei Văsiu în anul 1665. Aceasta e decî una din cele mai vechi biserici de lemn ce se află în Romînie. Zugrăveala, de la începutul veacului trecut, e totuși mai bună decît aceia pe care o pot face astăzi «pictorii» de la Nicula, luați în întreprindere de Armeni.

CARTEA A XVII-A.
SĂLAGIUL, SATMARUL,
ORADEA-MARE.

I.

În Sălagiū.

De la Letca linia ferată ce vine din Dej se suie și mai departe pe cursul Someșului fără valuri, curgînd lin în fundul văilor. Supt marea lumină dezmierdătoare dealurile împădurite ale Sălagiului își desfășură strălucitele odăjdii de roșu și auriu. În poalele lor sînt prinse sate românești, cu bisericile de zid puternice, care înalță una după alta turnurile albe.

După Surduc ajungem la Jibău, unde numărul nostru e mic pe lîngă al străinilor. Marea așezare din a dreapta căii e străbătută de două clopotnițe dușmane. De aici linia cea mare apucă spre Nagy-Károlyi, pe care ai noștri, cari au și o mare parochie în orășel, îl numesc Careii-Mari. Pe acolo e calea spre Dobrișin, al cărui nume vechiū slav ic a fost prefăcut în Debreczen de Ungurii năvălitori, și în sfîrșit spre Tisa, spre sfîrșitul lumii românești.

Deocamdată însă urmăm drumul Someșului,

ascuns de dealurile cu păduri, care au făcut pe cărturarii noștri să numească această țară a Sălagiului: Silvania. Pe lângă Odorheiul Someșului trenul încetinel apucă spre stația Șulimetei, de unde iarăși linia se încreangă, aruncînd o ramură spre Cehul său Ceul Silvaniei, pe cînd trunchiul țintește la Baia-Mare.

Valea aceasta nouă n'are un rîu care să se vadă, căci apa Sălagiului e numai o scurgere săracă, prezărită într'o rîpă. Dar cele mai line dealuri desfășură la soare coastele lor străbătute de plugul roditor. E încă o țară de pîne la picioarele muntelui, și de aceia marii proprietari au știut totdeauna să și-o însușească.

După o scurtă oprire la un sătucean care face abia să se zărească umilele-î coperișuri de stuf și de șindilă veche, sîntem la stația îndoită «Völcsök-Illyésfalva», unde ne așteaptă trăsura venerabilului șef politic românesc George Pop de Băsești.

Satul Băseștilor se atinge îndată, supt dealurile de bielșug. Așezat într'un loc așa de prielnic, în marginea codrilor și cu țarină la îndămină, el nu se simte de aceste înlesniri. Pe drumurile de tină adîncă și cleioasă, se ivesc la întîmplare căsuțe cu pereții joși și strîmbi, de-asupra cărora spînzură stuhul scărmanat. În clădirile mai bune, unde se văd boltiri de zid în față, ca podoabă, staă Jidovii, cari, mai pieptănați, mai

unguriți decît ai Maramureșului, nu fac ispravă mai bună decît aceia. Sînt vre-o sută de capete în acest vechi sat românesc, boltași, precupeți și chiar stăpîni de pămînt, de «holduri». N'aũ sfială de nimeni, batjocuresc pe preotul nostru, întețesc împotriva lui pe țeranii momiți cu băutură, și se poartă ca niște stăpîni. Din Băsești ei aũ făcut un punct central, și-și aũ aice o mare sinagogă și chiar o școală, unde copiii de toate vrîstele mișună în mocirlă. Acum jumătate de veac însă erau numai trei familii.

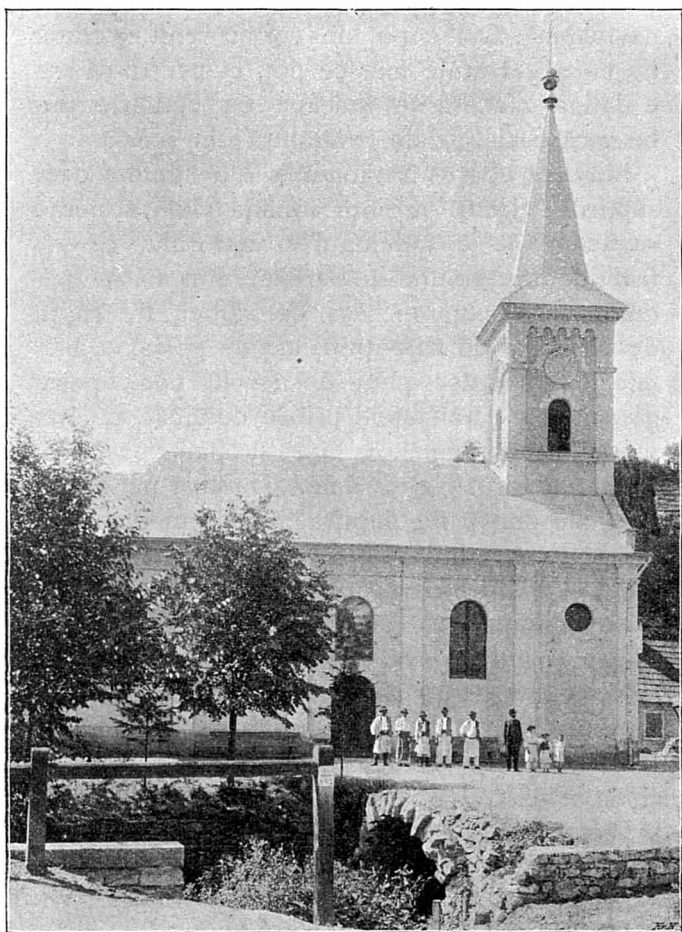
Și ispita și stoarcerea ce pornește de la Evrei va fi făcut pe țeranii de aici ceia ce sînt. La intrarea în sat, o ceată dintre ei trece pe lingă noi fără a zice «ziua bună», țintindu-ne cu ochi răi. Cutare dintre locuitori nu mai merg la biserică, nu cred în cruce, nu primesc predica, nici tainele, se botează din nou și se zic Nazaricuși sau Nazarineni, după un eres nou și prost, născocit de Sîrbî și răspîndit de Unguri. Ba în satul vecin, la Odești, adunătură de căsuțe mai ca și acestea, sînt și de aceia cari vrea pămîntul domnului și birul Împăratului și pentru aceia se zic «suțuliști» sau socialiști. În acest sat și în multe altele, obiceiul nunții cu petrecere, dar fără preot și fără declarație la primărie e încă foarte răspîndit, cu toate că unii preoți, cari aũ însă de lucru cu parohienii atit de cerbicoși, duc luptă înviersunată împotriva concubinatuului.

Totuși văd o școală foarte bună și o mare biserică, asemenea cu cele din Moldova. Într'o casă cu două rînduri e așezată o societate creștină de consum. E vorba să se facă și o bancă, Codreana.

Aceste mijloace de luptă pornesc înainte de toate de la hotărîrea proprietarului, d. George Pop. El nu e un străin, ci un nemeș din sat, a cărui familie s'a ridicat prin preoția străbunilor, prin protopopia unui ascendent mai apropiat, prin funcțiunile de Stat pe care le-a ocupat bunicul. Dintr'o moștenire de o sută de iugăre, acest om harnic a știut să facă un strălucit domeniu de 3.200 de iugăre, care e unul din cele mai frumoase din aceste părți și are *măieriști*, ferme, cum zicem noi, în trei sate, în Băsești înșiși, în Tămășești și în Băița. Avînd o singură fată, el ajută larg școala, biserica, pe mulți sătenî și chiar pe cîțiva studenți. La șeptezeci de ani, el nu e numai «domnul» moșiei, ci și adevăratul ei stăpîn, supraveghetor și lucrător : pentru toată munca cîmpului zilnic îi stă calul la scară.

*

Dimineața întovărășesc pe găzduitorul meu la slujba bisericească. În clădirea încăpătoare și cuviincios decorată, nu aflăm sătenî, între altele și fiindcă e o zi de lucru și, cu nesiguranța batjocoritoare a vremii, nici-o clipă nu

Biserică de sat din părțile ungurene.

trebuie pierdută pentru arăturile și sămănăturile de toamnă. Dar copiii din cor au venit să cînte, nu ca să-mi arăte mie ce pot, ci pentru că așa e datina aici, să se înceapă cu cîntările din biserică ceasurile de învățatură din școală.

Slujba e foarte frumoasă, și e o minune cînd suptirile glasuri argintii înalță vioiū armonia rugăciunilor, la îndemnul învățătorului care-și face datoria cîntînd în strană. Sînt foarte mîtitei, foarte cumiņi, așa de săraci, de rupti, de cîrpiți și de zdrențuiți, așa de golași cu biețele lor piciorușe pline de noroiū până peste gleznă și cu trăistuțele prinse de umăr, și cîntă totuși cu atita inimă, ca niște sărmane păsăruici înghețate, de țî-e și milă, și totuși mai mult drag de dînșii. Pe pupitru, lîngă mine, bătrînul de șeptezeci de ani și-a cufundat fruntea în mină și ascultă cu ochii umezi aceste glasuri și rugăciunile pe care în același loc le-au înălțat preoți și protopopi din neamul său, îngropați în această țărînă. E o tovărășie de suflete între toți acești oameni, de vrîste și de stări totuși așa de deosebite, cum s'ar cădea să fie în orice colț românesc, și chiar în boiereasca și boieroasa noastră Romănie pentru binele acestui popor obidit și fără mîngiere!

II.

Spre Sătmăr. Sătmărul.

Iarăși la Șulimete în după-amiaza de ploaie răpezită. Apoi, în sus peste Someșul lat și jos, pe linia Băii-Marî, trecem pe lângă biserică nouă de zid și multe căsuțe cu coperișurile de șindilă înnegrită, pe cînd dealurile înnălbăstrite de neguri se perindează, cînd de o parte, cînd de alta. Stațiile, însemnate cu nume ungurești, înșeală neconținut asupra firii satelor, cu totul românești, care, de fapt, se cheamă Mesteacănul-Mare, Satu-Lung și așa mai departe. La capătul unor păduri, linia despică o largă cîmpie verde străbătută de cirezî rătăcitoare, pe cînd în depărtări apar iarășî munții Chioarului și ai Maramureșului, asupra căror fulgeră. Sîntem în Baia-Mare.

O tîrzie furtună de toamnă se pregătește asupra lor, cu tunete și fulgere, în Novembre. Un larg nor sur se întinde într'o clipă până în margenile zării, răpezind picăturile grele, dese. Bălți se alcătuiesc de-asupra tinei drumurilor și cîmpiilor; sătenî trec năucî, pripindu-și carăle. Apoi în cîteva clipe sîntem dincolo de puterea furtunei, care se pierde albicioasă în urmă, gonită de un soare de Apus cu strălucirea înfocată. Norul întreg pare aprins în toată marginea lui

apuseană de această biruință a razelor, pe cînd în capătul cellalt se schițează încă fulgere.

*

Printr'un Ținut de dealuri tot mai joase înaintăm către Satmar. Firmele de stații sînt astfel alcătuite încît numele românesc nu se poate nici desluși, nici gîci măcar. Și totuși acest nume există. Și pînă departe dincolo de Sătmar sute de Romîni locuesc lîngă Ungurimea cotropitoare, în satele de tină, de vergi și de stuh. Preotul din Băsești vine de la Achiș, lîngă Tășnad, unde avea parochienii cari țineau la dînsul. Dar în foarte multe părți limba e pierdută : predica se ține, ca în Sătmar, în ungurește pe urma bieteii liturghii străvechi romîne. Pe morminte tot în ungurește se face pomenirea morților, și un preot mai îndrăzneț, care a vrut să oprească această datină, a fost silit să-și părăsească parochia de chiar aî săi pe cari-i înțeția administrația.

În această cale satele nu se prea văd. Odată numai linia taie marginea uneia din ele, și atunci văd o biserică de zid joasă, cu fereștile mici, cu tavanul înalt de lemn negru, învăluit ca o măciucă. E de sigur o veche zidire, și tot așa de sigur este că ea a fost zidită de Romîni.

La Sătmar se ajunge seara. Astăzi îi zicem așa după ungurescul Szatmár saü, mai întreg,

Szatmár-Neméti, «Sătmarul nemțesc». În cele mai vechi timpuri, înaintea mișcărilor de coloniști și întemeierilor de orașe, era aici, pe cîmpia roditoare, un *mare sat* al nostru. Nemții s'a așezat în el, deschizînd prăvălii și alcătuiînd un tîrg, și de aici adausul: «Neméti». Apoi rasa lor s'a stins, și în loc aũ venit Ungurii, cari sînt astăzi singurii stăpîni, dacă nu se pun în socoteală destui Evrei trecuți la îmbrăcămîntea și la limba națiunii dominante, și cele 3.000 de Romîni necăjiți cari aũ nevoie de predica ungurească.

Așa fiind Sătmarul, deplin «patriotic», i s'a făcut cinste cu o prea frumoasă gară. Dincolo de dînsa se deschide o aleie, care duce și ea la strade îmbrăcate cu basalt lunecos, pe care iarăși le mărgenește șirul de arbori. Este electricitate, și se văd linii de tramvaiu. Casele de pe margini sînt în mare parte mărunte, dar bine îngrijite. Piața pătrată, ca cea din Sighet, piață ungurească, nouă și pompoasă, fără nici-un element istoric, e împodobită cu o foarte mare biserică a catolicilor, iar la cellalt capăt ea are un otel care poate sta în orice Capitală.

III.

Spre Oradea-Mare. Oradea.

De la acest otel plecăm în mijlocul nopții pentru a prinde trenul spre Ér-Mihályfalva, de unde se desface în jos linia Orăzii-Marî. E o mare strălucire de stele limpezi, dintre care a plecat luna mușcată în secere. Aici pare că nici n'a fost vremurile de zăpadă, și până la acest ceas aierul e lin și dulce.

Trenul taie șesul spre Apus, atinge Careii-Marî și se oprește peste trei ceasuri la stația de legătură. La lumina dimineții care nu s'a curățit încă de nori, se văd numai miriști așternute peste un pământ întins ce se sapă une ori în adâncituri ușoare. Cîte o scurtă pădurice de stejari tineri răsare roșie, și se pierde în zare.

În jos, copacii sînt deși, și tot Ținutul are înfățișarea unei mari livezi în mijlocul căreia se fac sămănături îngrijite. Dacă ar mai fi cîte o limbă de pădure, te-ai crede pe drumul de la Ploiești la capitala noastră. Dar stațiile cu numele neînțelese trimet și primesc țeranî unguri bălanî, cu mustățile lăsate în jos, spinarea încovoiată și picioarele îndoite; în locul portului nostru nu se văd decît pălăriuțele mici, șorțurile și marile cizme până la genunchi. Elementul românesc e pe aici numai presărat, ca fire de grîu vechiî între multa buruiănă, și el e pre-

tutindene primejduit în această diecesă a Orăzii, unde cine trebuie să lupte, preotul, nu cutează s'o facă, fiind el însuși pătat de maghiarisare.

La Podul-Secuiului o linie laterală se desface în dreapta, ducînd prin Marghita la Șimlău, în capătul de jos al Sălagiului. Șimlăul e un centru mărișor, în care, ca în tot Ținutul de altfel, Românii aū însemnătate. În acest loc, care a fost leagănul Báthoreștilor, principii ai Ardealului, noi avem și una din puținele bănci ale părților acestora de conștiință și organizare mai slabă.

Un vicariu unit residează în Șimlău și se tipărește acolo o foaie românească ilustrată, «Gazeta de Duminecă».

Apoi, de la Podul Secuiului înainte, același șes larg, cu zările viorii și vinete, aceleași sate mari străbătute de înalte biserici străine, aceleași căsuțe cu coperemîntul jos și ușa deschisă între două ferești, aceleași puțuri cu cumpănă și podețe de lemn; aceleași miriști și ierburi de baltă. Rar se ivesc oamenii cu pălăriuța mică și cizmele mari, femeile în cituri bătătoare la ochi. Supt albastru zboară giște speriate, în stoluri albe, și, în nori negri, cioare prădalnice.

După stația Bihorul-Pișpecului, episcopului latin adecă din aceste părți crișene și bihorene, ajungî Oradea-Mare, centrul acestui Ținut și nodul mai multor linii.

Oradea trezește în minte vechi priveliști de luptă, încunjurări îndărătnice și apărări viteze, capitole de glorie din trecutul principatului ardelean și al Casei de Austria. Nu odată aș roit supt zidurile cetății, în acest șes de miriști, de arături și bălți, ostașii fără frică ai Sultanului care stăpînia în Timișoara și în Buda, și avea la îndămină puterile Țerii-Românești și ale Moldovei.

Apoi întăriturile de atîtea ori stropite cu sînge s'a dat la pămînt, Gross-Wardein, Nagy-Várad, cetatea Crișului-Răpede, s'a prefăcut într'un oraș de provincie, în care nu mai erau Nemți, și Ungurii nu erau în stare să aducă viața de muncă și de schimb al produselor muncii. Atunci binefăcătorii Ungariei libere, Evreii Maramureșului, sosiră, și, peste cîțiva ani, Oradea ajunsese bine locuită și bogată; ea se putu întinde luxos pe strade largi, peste poduri frumoase, în piețe pline de lumină. Canaanul maghiar mai căpătase o metropolă.

Cînd am văzut întăia oară Oradea, mi-a impus larga aleie a gării, desfășurarea liniștită și curată a stradelor pe care sunau aristocratic roțile trăsuri ungurești. După multe prăvălii îmbielșugate ale Evreimii, am nemerit acea piață de fală și de gală, unde se vedeau bănci, biserici, palate. Una din acele bănci e românească, cea mai frumoasă din biserici e a bo-

gatului episcop român al Orăzii, iar într'acea casă veche cu două rînduri, ce se ridica la dreapta, stătea episcopul Mihail Pavel, care trăia ca un sărac pentru a îmbogăți din agonisita lui așezămintele unei diecese amenințate. Ferestile lui fusese sparte odată pentru asemenea fapte rele, și canonicii bătrîni, cari mă rugau să vorbesc românește încet și răspicat ca să poată înțelege, cu urechile lor bătute de graiul străin, se temeau de un foc dușman care, împreună cu vechiturile din cămări, să distrugă și comorile literare, de cărți și manuscrise, adunate în vremea episcopului Samuil Vulcan, ocrotitorul lui Petru Maior și al lui Șincai.

Astăzi bunul bătrîn milostiv nu și-ar mai recunoaște locuința de smerenie. Pe temeliiile ei s'a ridicat un mare și împodobit palat, care e o podoabă a pieții și a orașului, fiindcă samănă cu celelalte mari clădiri nouă în stilul ce se obișnuiește în Ungaria: Palatul Comunal, Teatrul, Palatul de Justiție. Într'una din salele aurite și parchetate se așează în rînduială manuscriptele pe care le-aŭ alcătuit, în grija zilei de mîne, sărmanii clerici ce aŭ fost Clain, Maior și Șincai. Noul episcop, Dimitrie Radu, fiul unui harnic țeran din Bihor și fost profesor la seminariul catolic din București, a luat de la începutul păstoririi sale hotărîrea de a da episcopiei față de Ungurii stăpîni acel prestigiu pe care aceștia-l înțeleg mai bine.

Într'un mare lux mai vechi se înfățișează și biserica episcopală, al cărei turn vârgat cu linii aurite scînteie de departe. Pe din lăuntru ea se înfățișează ca biserica cea mai strălucită a Romînilor ce sînt afară din Romănia. Pentru episcopatul unit, dăruit de Maria-Teresa neamului nostru din Ungaria proprie, meșterii au înălțat o măreață biserică boltită, în care orice amănunt arată gust și bogăție. Toți episcopi au avut o deosebită grijă pentru acest mîndru monument în stil apusean, și Mihail Pavel a împodobit-o cu zugrăvelî nouă în același stil. Altfel, elementul istoric lipsește cu desăvîrșire, ca și cel specific romănesc.

În fundul pieții de prăvălii, numai și numai evreiești, ochii ți se opresc asupra altei biserici impunătoare, cu turnul mare și trainic. I se zice încă biserica Grecilor, fiindcă a întemeiat-o și a întreținut-o Compania negustorilor greci care a precedat aice viermuirea negustorilor evrei. Încă de la jumătatea veacului al XVIII-lea, ea era mîntuită, și antimisul pe care se face sfînta jertfă, e de la un patriarh sîrbesc al Carlovățului din acel timp cînd Romîni de lege răsăriteană n'aveau nici-o episcopie. O reparație adăugitoare s'a făcut însă în cele d'întăiu decenii ale secolului trecut. Stilul și felul de împodobire sînt și aici ca și la biserica episcopală unită, și

preoții celor două confesii au tot dreptul să creadă fiecare că biserica lui e cea mai frumoasă.

Și de fapt frumoase sînt amîndouă, precum frumos e și palatul episcopal; poate că cine știe în ce vreme unul din urmașii aceluï vicariu ortodox Vasile Mangra, care a știut să fie naționalist înflăcărat pentru două popoare dușmane, al nostru întăiu și cel unguresc pe urmă, poate că decî acel urmaș al d-luï Mangra va înălța și el un palat de stăpînire arhierescă pentru Romîni, și de sigur că acel palat va fi frumos. Căci pare că în această Orade, care se laudă în toate limbile că e mare, bate din cele mai vechi timpuri un vînt de măreție: mare a fost cetatea, ale cărei întinse ruini de cărămidă încurcă pînă astăzi mișcările Jidovimii de 20.000 de suflete, mare e biserica veche a catolicilor, și mai mare, cea nouă, cu trei turnuri, de pe strada «mare»; mare se vede și palatul episcopului, mare parcul de care se încunjură. Episcopul Schlauch, dintr'o familie de meșteri Șvabi din Banat, a făcut cheltuieli din cele mai neuzite de mari cu argintăriile mesei sale, cu copacii grădiniï sale, cu primirea împărătească a Împăratului; toate școlile sînt mari. Și cînd cite un Evreu bogat clădește pe locul unei vechi clădiri istorice care se risipește în pulbere, el trînțește o mare ciudățenie secesionistă, de care-ți vine să fugi pînă nu vei mai fi în Oradea-Mare.

Și, cum e de molipsitoare mărimea lucrurilor, pe atîta mi se pare a fi, vorbind în genere, micimea celor sufletești. Până și inteligența evreo-maghiară n'are nici-o însemnătate în această Metropolă de angroșiști, în acest centru de mărîrie. Noi avem două școluțe rivale, și m'am mirat cînd am descoperit într'unul din învățători, d. Firu, — ce e dreptul, Bănățean de origine — un tînăr inimos și cu multe cunoștinți de literatură românească, în stare chiar de a scrie românește istoria bisericii sale. În bisericile acestea mari, așia dacă vin cîți-va *zileri* săraci dintr'o poporație românească de cîteva sute de suflete numai, ruptă și aceia în două confesiuni. Copiii acestor oameni nici nu știu românește, și învățătorul trebuie să li predea limba lor ca o limbă străină. Nici pînă astăzi nu este în Orade un seminariu românesc pentru Romîni, ci teologii, cari urmează la catolici, maghiarizatori fanatici, aș numai un *convict*, un internat al lor, cu profesori de rit și de cîntări, singurul lucru românesc ce se cuvine să știe. Într'o mare clădire cu două rînduri, alt vechiu dar împăratesc, e așezată o preparandie de învățători, ai cărei școlari, conduși de vestitul canonic Lauran, urmează cursurile gimnasiului Premonstratensilor maghiari, vajnici patrioți și aceia, iar acasă sînt pregătiți ungurește și românește. Nici-o carte românească n'aș în bibliotecă, iar unii dintre ei nu știu un cuvînt românesc, și n'aș

nevoie de el pentru a-și face clasele. Se primesc chiar fii de Unguri pentru a fi învățători românești în părțile cele mai primejduite. Zăbranicul sfințit al catolicismului acopere de o potrivă cele două neamuri vrăjmașe, care se adapă pentru scopurile bisericesti și culturale din aceleași fonduri.

Foaia literară, așa de veche, a d-lui Iosif Vulcan, «Familia», se ține cu cea mai mare stricteță pe terenul curat beletristic. Peirea înceată a neamului nostru, așa de trainic în alte părți, nu se vede numai în aceste suburbii orășenești menite să se topească în Ungurime. Și prin satele unde sînt preoți cari nu știu românește și n'aũ nici-o dorință de a ținea o carte românească, un ziar românesc, se petrece același lucru, cînd Romîni, amestecați cu Ungurii, nu sînt în majoritate. Cîte unii dintre acești bieți sătenii abia pot îndruga cîteva vorbe în graiul lor cel vechiu cînd vin pentru vre-o afacere în cancelariile episcopului, care și ele se sfiesc a purta inscripții în limba cea primejdioasă. Tocmai așa ca pe la Sătmar, de unde se zice că ar fi venit odată o preoteasă fără știință de românește la Vlădica Szabó, care s'ar fi mirat și el de această «poznă a firii»!

IV.

În jurul Orăzii.

Oradea e încunjurată de sate mai mult ungu-rești, împrăștiate pe dealurile care mărgenesc la Răsărit orașul. Am văzut două dintre dînsele, Sălăușul și Sînmartinul. Locuitorii trăiesc din ogoare pe care le lucrează deosebit de bine și din vînzarea laptelui în marele oraș vecin. Aū case mari de zid, acoperite cu șindilă bună, și curți întinse. Starea lor foarte înfloritoare, mai ales a celor din satul întăiū, se lămurește și prin aceia că mulți aū fost aduși în vremuri cu privilegiile întinse ale coloniștilor. Ungurimea din Orade se strămută în Duminecile și sărbătorile veriī cu sutele la «scălzile» din aceste părți, unde apa zbucnește din pămînt cu atita căldură încit până departe aburiī albī se ridică veșnic, ca o negură, de-asupra cursului ei. Premonstratensiī aū în acest Ținut mărginaș o mare biserică veche și o casă cu două rînduri, foarte încăpătoare, în care acum nu mai locuiește însă nimenī. O mare biserică a catolicilor se ridică pe o culme innaintea satului Răntăū.

Și aceste sate, Răntăul, Haieul, trebuie să fi fost ungu-rești în timpuri. Dar noi le-am cucerit cu totul. În ele nu mai vezi pălăriuțele răsfrînte, cămășoaiele albe și cizmele saū mantalele mari de pănură cusută în florī, ci-ți răsar

înnainte tot oameni cu căciuli țuguiete, cu pieptare scurte pe care le acopăr mintene albastre, și cu bernevică albă. Numai femeile umblă îmbrăcate întocmai și întocmai ca Unguroaicele. Până la Arad, la Murăș, drumul duce tot printre Romîni.

Sînt însă, cu toată bogăția pămîntului, dovedită și prin grosimea tinei, tot așezări sărace. Coperișurile de stuh cad trist pe părății strîmbi, cu ferești abia deschise. Locuitorii lor nu sînt tocmai mulțămiți cu partea ce li s'a făcut în viață. Ei urăsc, nu numai pe «domnul» de pămînt, orî de e străin, orî de e Romîn, ci și pe preot, pentru banii ce li iea și cheltuiala ce-î ține, și pe orice «nădrăgar». Rare orî ți se va spune o «bună-ziua» din toată inima. Socialiștii aveau pe timpuri izbînde frumoase și între acești Romîni, până s'aŭ încredințat că și ei sînt niște «nădrăgari» mincinoși, cari numai se laudă cu împărțitul pămînturilor.

CARTEA A XVIII-A.
ȚINUTUL BEIUȘULUI.

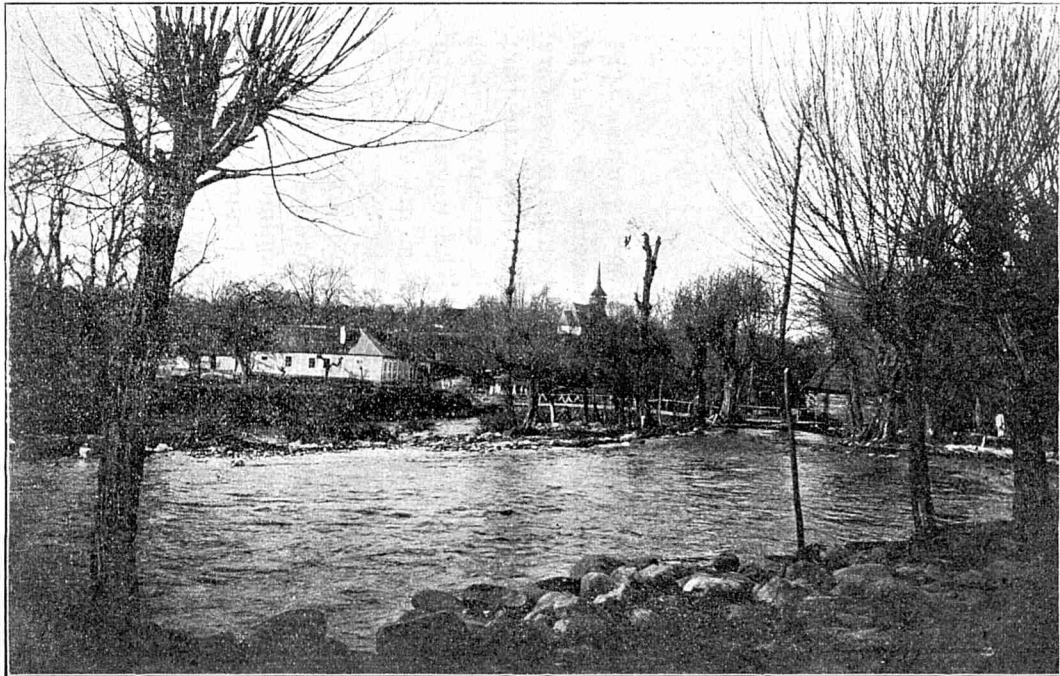
I.

Spre Beiuș.

În zorii de ziuă supt nori suri, pornim spre Beiuș cu trenul. Avem ca tovarăș de cale, în cupeul vecin, pe un domn bătrîn cu oarecare ifosuri, care vorbește românește și pe care l-am asămuit un timp, din greșeală, cu Butyán (fost Buteanu), directorul gimnasiului ungaro-romîn de la Beiuș și deputat guvernamental din ai lui Tisza.

Calea ferată duce un timp în marginea sate-
lor ce am văzut ieri. Apoi o pădure de stejari
înroșiți de frig încunjură de amîndouă părțile
cu copacii și tufșurile ei, lăsînd numai rare ori
privirea să străbată peste întinderile de șes ce
se pierd în albastru. Șese ceasuri trenul se tî-
răște în această singurătate, cu stațiile puține
care poartă nume neînțelese.

O spărtură în păretele pădurii arată o largă
priveștiște de văi învîlmășite, pe care le îmbracă

www.dacoromanica.ro
Lângă apă, în părțile Beiușului (Pietroasa).

petece de păduri bătute de brumă și învelite de neguri. La capătul lor e stația Drăgești. Între sătenii ce se îmbulzesc la tren, sînt acum porturi nouă : chepenegre negre cu fireturi, mantii de pănură albă cu flori roșii și negri, pe care le poartă și femeile. Purtătorii acestor veșminte sînt iarăși Romîni. Căci, afară de cutare colonie bătaioasă, cu avînturi kossuthiste și revoluționare, ai noștri țin tot drumul Beiușului, toate aceste frumoase plaiuri bihorene, care se urmează până în coasta Ardealului, locuită numai de Romîni.

Îndată muntele se vede foarte bine, un munte blind a cărui coamă aleargă în ușoare încrețituri, plin de adîncuri frumoase potrivite pentru adăpostirea turmelor. Șesul roditor merge drept până la picioarele lui.

De la Holod înainte, țara se lămurește tot mai mult, păstrînd în fundul zării cingătoarea de înalte ziduri albastre a muntelui. Satele care se ivesc sînt mărunte, ingrămădite ; ele se alcătuiesc din case mici, destul de sărăcicioase, cu stuf lăbărțat sau cu șindilă neagră peste părății lor văruiți numai cite odată ; triumghiul podului de către stradă e tăpșit sus ; ogeagul se ridică mare, înalt, ca în Mehedinți.

Pe înălțimile ce mărgenesc linia apare cite un ciobănel, ale cărui oi albe smâltează pajiștea adîncimilor. Drumurile sînt pline de oameni

www.dacoromanica.ro
Chipuri din partea Berușului (Pietrosă).

ce vin de la târguri. Bărbații au pălăria mică, deși mai mare decît a Ungurilor, vecinii lor; pe umerii lor ca și pe umerii femeilor, îmbrăcate în îi rar înflorite și în șorțuri roșii, sînt aruncate largi mântali de pănură albă. Înfloriturile lor, făcute tot în linuri roșii, sînt de toată frumuseța: ele încunjură gîtul, mîneca și împodobesc marginile de de-asupra pieptului.

În fața drumului se desfășură o apă largă, care astăzi răsfrînge cerul în puținele-î unde limpezi, dar care în zilele obișnuite, de posomorîre a muntelui, oglindește nori leșiategi sau lasă să se vadă pietricelele negricioase din albia ei, și e numită pentru aceasta Crișul Negru.

II.

B e i u ș u l .

Înnaintea munților se deslușește acuma un deluleț umil, de pe care se desfac, între multisoare case mai bune, două înnalte și frumoase biserici albe. Un spital nou scoate înaintea bolnavii săi în halaturi. Stația zice Belényes acolo unde Romîni știi de Beinș sau de Beiuș.

Numele unguresc nu e însă unul din cele multe care s'au născocit în zilele noastre. Din el pare să se fi scos chiar numele pe care-l dăm noi. Dar cucerirea de către Romîni s'a făcut în timpuri foarte vechi, și de multe sute

de ani satul Beiușului era al nostru, cînd împrejurările religioase izvorîte din Unirea cu Roma făcură din el un centru de cultură și un tîrgușor. Cînd Maria-Teresa dădu Romînilor de peste hotarul ardelean o episcopie deosebită, a Orăzii-Mari, ea o înzestră cu acest vechiū domeniu de

Chipuri din părțile Beiușului altă vedere.

fisc al Beiușului. Dania, foarte însemnată, cuprinse toți acești frumoși munți albaștri de cari e încunjurat din toate părțile tîrgușorul.

Nevoind să se lase întrecuți de Mitropoliții uniți ai Ardealului, în ceia ce privește răspîndirea luminii într'un neam rămas în urmă, aici ca și aiurea, episcopii orădanî făcură lingă Curtea lor de «domni» ai încunjurimii o școală. Școala

s'a dezvoltat în același sens ca și școlile din Blaj, și ea ajunse decî un gimnasiu. Mihail Pavel a avut și pentru dînsul o îngrijire deosebită. Lîngă vechea clădire trainică, cu două rînduri, se făcu un adaus pentru a cuprinde mai bine pe școlarii celor opt clase ; în zidirea cea nouă fu așezat și internatul, așa de folositor pentru copiii unor sătenî săracî ; a treia școală mai înaltă de fete a Romînilor de dincolo fu întemeiată și ea ceva mai în sus, pe strada cea mare a tîrgușorului, de același ctitor de așeză-minte.

Încă din cele d'întăiū timpuri, episcopia unită înălțase o biserică în felul celei de la Orade, înaltă, încăpătoare și aurită. Ca și biserica episcopală, ea avu însă puținî credincioși. Căci tîrgușorul însuși, cu cele cîteva case de meșteri și de negustori, fusese neunit și rămăsese astfel, ca și toate satele din împrejurimî de altfel : Vlădica domn de pămînt nu prea avuse grija lor și poate că se sfia să nu ia asupra-și, chemînd sătenii la Unire, oarecare îndatoriri patronale. Astfel o biserică ortodoxă era de nevoie în Beiuș chiar. Dacă ea fu zidită cu un foarte mare lux potrivit cu acea vreme — cu toate că se dăduse pentru dînsa numai un loc în afară de raza tîrgului —, aceasta se datorește bogăției negustorimii *grecești* din Beiuș. Aceasta rămase, ca și cea din orașele Ardealului, dușmana hotărîta a Unirii și spriji-

nitoarea călduroasă a ortodoxiei, pentru mărirea căreia era gata și la jertfe. Biserica, bine înzestrată și cu cărți, școala de pe lângă dînsa avea acest caracter grecesc pînă prin anii 1800. Acuma însă ele se află, firește, în mîna Romînilor de legea veche, și protopopul neunit al lor stă în fața parochului-protopop de la biserica episcopală.

Acesta e Beiușul. În viața lui liniștită s'a adus schimbări numai în anii de după 1860, cînd se întemeie regatul Ungariei. Limba maghiară pătrunse ca limbă de propunere în cursul superior al gimnasiului: ea luă întâi pentru sine istoria și geografia, apoi, după fapta necugetată a unui copil, încălzit de idealele firești ale neamului său, ea smulse numai pentru sine toate cele patru clase mai înalte. Beiușul n'a fost și nu e un loc eroic al Romînimii; aici nu se scrie mai nimic românește, de frică; nu se cetește, tot de frică, mai nimic românește; se vorbește românește mult mai puțin și mai rău de cum s'ar cuveni, pentru multe motive; căsătoriile amestecate nu sînt rare, și în toate limba soțului străin învinge. În astfel de împrejurări, îmbrăcarea în haină ungurească a gimnasiului superior romîn, care numai în această calitate românească poate să aibă un rost, a putut să se îndeplinească fără mare supărare din partea cuiva. El urmează astfel; anuariul, «programa», se ti-

părește în două limbi, și pe titlu cuvintele ungurești sînt puse *înnaintea* celor românești; directorul, timp de mulți ani de zile, al școlii, d. Buteanu, s'a ales, s'a *lăsat* ales, se zice, deputat guvernamental maghiar. Sentimentele cele bune se găsesc numai la cîțiva profesori tineri și la școlarii în vrîsta conștiinții. Aici mai mult decît la Năsăud copiii staū în ceia ce privește inima mai presus de învățătorii lor.

III.

De la Beiuș la Arad.

Întoarcerea cu trenul la Oradea-Mare, pentru a lua de acolo drumul Ardealului, repetarea celor șese ceasuri de tirire înceată prin mijlocul pădurii închise nu poate să aibă nimic ispitor pentru mine. Mine dimineața vom urma decî cu trăsura drumul, paralel cu al căii ferate, care duce la tirgușorul Vașcău, și de aici vom trece muntele zării pentru a găsi la Ciuci trenul din văile Hălmagiului, ale Crișului Răpede.

Îndată ce ai ieșit din Beiuș prin capătul de sus, opus aceluî prin care sosești cu calea ferată, ai în față trei sate, dintre care nici-unul nu e străbătut de șosea. La dreapta, dintr'o a-fundătură se ivește marele turn alb al Tărcaiei, la mijloc satul Negru se vădește prin clopotnița calvină din mijloc și prin clopotnița mărghinașă,

mai mică, a Romînilor, cari sînt însă cei mai mulți, iar la stînga pe o culme bisericuța albă înseamnă Mezieșul, satul unde s'a născut Mitropolitul Miron al Sibiiului.

Tărcaia e numai și numai a Ungurilor celor mai învierșunați, mai bățăioși și mai neascultători. Ei fură pe cine vrea, bat pe cine vrea, opresc în cale oricînd vrea pe săteni noștri din Tărcăița și alte sate din sus, cari trebuie să treacă pe la dînșii, și nimeni nu cutează a face nimic acestor adevărați fii ai patriei. Ca nealți săteni, ei sînt lăsați în voie a-și fierbe *palinca*, și se zice că la sosirea fiscalilor femeile și-ar pune vasele cu băuturi supt picioare, spund că... se scaldă în ele; cutare înnalt funcționar de finanțe, care voia să pătrundă pe furiș în sat, ar fi fost întîmpinat de un țeran cu *lăm-pașul*, care se oferia, în bătaie de joc, să-l conducă. Cîrciumarul evreu al domeniului episcopal a fost băgat în horn de Tărcăienii înfuriați, și cîrciuma s'a dărîmat în urma lui. Mindrii Unguri de acolo, pe cari nu-î pot admira de-ajuns Romîni «intelenți» din Beiuș și Orade, s'ar întinde chiar cu gîndul pînă la o împărțire între sine a munților episcopiei.

Și e ciudat, saū jalnic, cum vrea cineva să judecă lucrul, că, în această din urmă privință, ei se întîlnesc cu Romîni din satele vecine. Aceștia aū ales totdeauna la alegerile ungurești, și anume cu cea mai mare credință, pe cine

știe ce lepădătură dintre renegați. Apoi a venit la dinșii un altul, dintre aceleași lepădături, un Kossuthist care li-a făgăduit parte în muntele rîvnit; această făgăduială a stîrnit atîta bucurie între bieții noștri săteni, încît femeile năvăliau la șarlatanul politic de-î sărutau haina, ca la un Mitropolit al legii lor. Sărmanul domn Butean a fost primit cu huiduială în unele sate, care voiau să-î întoarcă trăsura îndărăt. El nu făgăduia împărțirea munților. Și nu făgăduia nici altceva. Până acuma s'a ținut de cuvînt.

Unde stația vecină a căii ferate zice «Dragonyest», sînt Drăgăneștii, prin care și trecem. Satul cu frumosul nume românesc Fericea a fost prefăcut pe vremurile de maghiarisare nemilostivă ale lui Tisza în «Boldogfalva». Acestea sînt însă numai glume și toane, care nu pot schimba nimic. În tot șirul de sate pînă la Vascău, cele din cale: Șendriciul, Rîeni — satul rîului —, Zăvoieni — satul zăvoiului de lîngă apă, — Șebeștii sau Șăgheștii, Lunca, Șcheii, care se scrie greșit *Steii*, și cele de pe laturi, supt zidul albastru al largului circ de munte, sînt numai și numai Romîni. Statul știe aceasta așa de bine, încît nici nu mai răspîndește pe aici acel dar, cu care nu e zgîrcit nicăiri: școala sa. Știu ungurește numai cei cari au slujit ca vizitii pe la orașe.

Drumul se înfățișează destul de cercetat la

aceste ceasuri de dimineață după serbătoare. Merg la tîrg femeii cu ulcele de lapte, de prin aceste sate din sus, unde mantia lungă de pănură albă are cusături verzi sadea sau amestecate încă și cu roșu. În cară, cite un sătean merge înfășurat în aceiași pănură înflorită, pe cînd de-alungul ogoarelor bine arate, grăpate și gunoiate se văd sămănînd și îngrijindu-și cîmpii alții, cari lucrează numai în cămășoaiete lungi ce se coboară mai pînă la pămînt, dînd aceiași înfățișare bărbaților și femeilor. Văd și destule cojocete, scurte și fără mînece, ca niște pieptare; și ele poartă în curălușe de piele adause aceleași podoabe deosebitoare, de verde și roșu. Pe la porțițe și pe ulițele satelor întilnim băiețași și fetițe foarte voinici, cu capul mare, rotund, și dese orî cu ochii negri, dulci. Unul ni strigă în treacăt: «bine să dea Dumnezeu domnule», iar o ceată de ștengari, amintindu-și de alegeri poate, zbugnește în urarea zgomotoasă: «Să trăiască Domnul». În acest Ținut de ortodoxie, cu preoți bărboși, primesc iarăși toată cînstea ce se cuvine «domnului părinte».

Jidani, «Jidovii» (se mai zice și pe aici: Jizii) sînt foarte puțini. În comunele unde rostul lor e mai mare, se numără vre-o trei familii, ce se țin cu cîrciumăritul, cu fiertul de rachiu și cu ceva precupeție. Aiurea e cite unul singur. La Lunca

însă, cârciumarul e Român. Această Jidovime crișeană n'are, de altminterea, nici-o asemănare cu cea din Maramureș: într'un loc văd înaintea cârciumei o plantație de pomi, și casa e ținută cum nu se poate mai îngrijit, ca și marea magasie de bucate ce se ridică în coasta ei.

Viața apelor e înfățișată aici de șerpuirea celor două ramuri ale Crișului Negru, care vin din munte, una prin Drăgănești, iar cealaltă, mai departe, în sus, prin Pietroasa, unde se fac exploatări de bolovanii, și se unesc la Beiuș. Șuvițele ușoare trec fără freamăt și fără spumă pe patul des al pietricelilor întunecate, care dau un nume riului.

Apa mișcă numai cîte o moară, și acest Ținut nu e atins încă de scuturătura de friguri și de fierbințelele vieții industriale moderne. Numai într'un loc aflu mari depozite de cherestea. Munții episcopului nu dau pe departe ce ar putea să deie, și cîștigul e slab chiar de la băile, vestite prin frumuseța lor, de la Stîna din vale, care se ascunde între creștetele din dreapta.

Deci pretutindenii se întîmpină numai biete căsuțe de cea mai veche datină, mai mult său puțin văruite, foarte năpădite de stuh: în ele se înfig la cele două capete, ca *bageagele* din Moldova, două suliți de lemn, care poartă în vîrf cîte o ulcică plină de paie; ogeagul e țesut de cele mai multe ori din crengi de răchită.

Podoabele lipsesc. Dese ori se ridică de departe înalte cruci de lemne, cu coperiș țuguiat, lucrate, ca și mantiile, în florii verzi și roșii și fără nici-un chip pe cele șapte registre săpate din care se alcătuiesc.

Șcheii au însă mai multe trăinicie în clădiri. Prin grosimea păretelui de zid, prin cerdacele de zid boltite, prin podoabele de tencuială și datina de a se însemna anul zidirii, casele samănă cu cele săsești. Se știe că numele de Șchei, Slavii se dădea și Sașilor. Același fel de ordine se vede și în unele din casele Luncii.

Acest din urmă sat e numit după pădurea lingă care se află, și aceasta proprietate a domeniului episcopal. Prin potecile ei pietroase și prin năruiturile ei de lut, peste podețe de birne fără răzimători, am fost, asară, călăuzit de mantia albă a unui sătean de aici, la Șebești. Satul are însemnătate fiindcă aici stătea pe la începutul veacului al XVI-lea Vlădica părților Beiușului, pe care un act de atunci, de la Craiul, îl numește «archidiacon». Vorba mergea că în vechea biserică s'ar mai fi păstrind cărți bătrâne și manuscripte.

Această nădejde a fost înșelată, dar am avut plăcerea unui drum interesant în noapte, supt luna bună care arăta și încurca potecile. Ulița satului sărăcăcios cu casele abia atinse cu var era neconținut tăiată de mlaștine și de izvoare de munte. Fereștile mărunte se deschidea la

fiecare învîrtitură de roată întovărășită de corul cînilor, și fețe speriate de bărbați, femei, copii se iviaū, cercetînd pe oaspeții cari veniaū cu «hintăul» cine știe cu ce gînd de *porție* sau de *visitație*. Am găsit apoi o școală nouă și bună, un învățător «nădrăgar» și un preot cu bibliotecă și cunoștinți istorice și literare, care a scris întîmplător și în revista «Biserica și Școala» din Arad. Cu el am mers pe poteci de arătură în două cu pietre, într'un «hotar» căruia nici-un fel de vreme nu-î poate prii cu totul, până la biserică, despre vechimea căreia se spun multe și se pot crede cîteva. E o clădire de piatră, groasă și scundă, fără stil și frumuseță, și lipsită de orice element istoric. Sătenii ar voi s'o dărîme pentru a face o alta în mijlocul satului, dar sînt și de aceia cari țîn ca ea să fie lăsată totuși pentru «pomenire». Cît timp se va mai ținea însă, nu se poate spune: o însemnare de pe la 1830 arată că atunci i s'a năruit bolta, căreia i se zice cu un cuvînt frumos, îndătinat pe aicea: «cerimea», de la cer, cu bolta lui învățătoare pentru bolțile oamenilor. De jur împrejur sînt rămășițe ascunse ale timpului cînd satul era aici, și se arată locul vechilor fîntîni părăsite.

După Lunca nu mai este sat cale de o jumătate de ceas până la Vașcău, care se ivește

ca și Beiușul într'o desfășurare destul de frumoasă.

Locuitorii sînt Romîni, afară de cîțiva Evrei și de meșterii unguri din față. Ei poartă aceleași veșminte ca și țeranii Ținutului, adecă mantiile albe, înflorite însă pe aici cu negru și roșu. Văd o mare biserică ortodoxă și chiar o bancă nouă, «Șoimul». Doctorul de cerc se întîmplă să fie un Romîn. Ceî cîțiva surtucari de ai noștri vorbesc ungurește în casă, ca și mulți Beiușeni, și obiceiul căsătoriilor amestecate e foarte răspîndit.

De aici nu mai poate merge trăsura cea mare, cu coș, pe care am plătit-o șese florini pentru trei ceasuri. Vizitiul țigan, foarte mahmur, de până acum ne dă în sama unui «cărăuș» ungur, și acesta suie pe capra cociei sale ușoare, de munte, cu perini umplute cu paie, cu arcuri sau «federe» ce se clatină și cu o mulțime de fierărie care zurnăie și clănțane, pe un Romîn din Lunca, un flăcău de aceia bălăiorî și cu capul gros, care și-a aruncat peste fustanelă, ca să ni facă cinste, o mantie cusută toată cu șnururi galbene.

Ne îndreptăm către zidul albastru din fund, în mijlocul căruia stăpînește Dobrinul, o culme de 900 de metri de-asupra mării. Lîngă acest virf țuguiat, în marea desfășurare de înălțimi fru-

mos împădurite, drumul se suie peste codrii Dealului-Mare.

Până la dinsul trecem un singur sătișor, care nu se deosebește prin nimic de cele de până acum: Cărpinetul. Pe urmă vin numai căsuțele răspîndite ale cătunelor sărace ce alcătuiesc comuna Crișului mic, Crișciorului. Pe calea din ce în ce mai grozavă, prin grămădirile de tină și mai ales prin răspîndirea sălbatecă a pietrelor și prin scurmăturile de izvoare trec numai cară de sătenii cari merg după lemne în marii codri de stejari. Până în vîrf se aude ciocănitura neobosită a bărdașilor.

Scoborîrea se face cu greu prin acea învălmășală nespusă a bolovanilor zvîrliți la întîmplare. Nu poate fi pentru un călător o caznă mai mare decît un drum ca acesta. Norocul nostru e un cal cuminte și supus, care din cînd în cînd ciulește urechile de minie și mușcă pe tovarășul său care nu trage. Capul gros al vizitiului se mișcă neconținut în semn de mirare desperată de-asupra falnicei mantii cu șireturi galbene.

Dar priveliștile ce se deschid în dreapta, în stînga răscumpără cu prisos toată strădania. Dincolo de creasta Dealului Mare nu ne-am coborît cumva într'o vale, de și un rîu de munte se pripește spre adîncurile șesurilor. Nu, ci departe de tot, alt părete albastru a răsărit tăind zarea;

aici cerul se sprijină pe neîntrerupte dealuri împădurite. Dar în mijloc nu se răsfață nici-o vale roditoare; abia cîte un lan sărac și îngust se poate deschide pe vre-un povîrniș mai fericit, dînd cucuruz și chiar grîu locuitorului din cătun; încolo, la Grosul, la Lazuri, mai jos — numele înseamnă loc care s'a deschis în pădure —, gră-măgioare de case încheiate din birne negre, se vede mai mult ciobănița care-și toarce din furcă păzind oile, caprele, vitișoarele răzlețite. Oamenii sînt aici deosebit de frumoși, cu fețe albe, prelungi. Portul e însă ca și dincolo, cu atîta deosebire că mantia albă e mai mult goală de podoabe.

Multe rătăcirî pe cărarea afurisită, între revărsarea de frunzișuri roșii, galbene, verzii, de o frumoasă culoare bolnavă, din care se desface cîte o foaie cu totul moartă pe care vîntul o leagănă ușor și o așterne apoi pe rugina deasă a cărărilor. Acuma într'un fund cu arături harnic gunoiate se vede satul Ciucilor.

El se ține de «erașul» Hălmagiului, care e tocmai în marginea Ardealului, de unde, dincoace și dincolo de Dealu-Mare, tot vin, zi de zi, Moții în veșminte scurte, mîinînd căluții de munte, plini de ciubere și donițe nouă. Stația de tren se și chiamă Ciuci-Hălmagiū, căci tirgușorul se află în apropiere printre aceste ponoare îngrămădite.

De și are o biserică foarte bună, satul e de tot sărăcăcios clădit, mai sărăcăcios și aici de cum îngăduie starea locuitorilor, cari aș cu toții curțile destul de pline. Calea ferată nu s'a făcut pentru biata lor plugărie neroditoare, ci pentru bogăția din adîncul muntelui.

Alegerea de deputat a lui Vasile Damian la 26/27 Ianuarie 1905
în Baia de Criș.-

Chipuri din Baia-de-Criș (scenă din ultimele alegeri).

Ea e, în adevăr, a Companiei care lucrează minele de la Brad, unde-și are punctul de plecare. Și aici la Ciuci un deal întreg e tăiat de lucrul minelor, și supt dînsul fabrica mare pufnește din coșuri. La casierul stației se îngrămădesc tot sătenii cari lucrează pentru Companie: ei aduc «rețăpișe» pentru plată saș se îndreptățesc pentru pierderea lor; funcționarul rupe cu ei românește, până vine un flăcău fer-

cheș, cu cizme, care tălmăcește pentru ei în ungurește.

Trenul care vine prin pasul ardelean cu o zăbavă de un ceas, duce foarte încet, oprindu-se prin stații de mine: Aciuța, Gura-Văii, Iozășelul, unde tot înnădește vagoane. Întreg Ținutul e cu totul românesc, și nici numele stîlcite ale gărilor nu pot înșela.

Peste vre-o două ceasuri sînt în șesul întins care merge până în Murăș. Centrul lui e Aradul, în care intrăm cu adaosul neplătit al unui accident, între capete sparte, fețe sîngerate și vagoane stricate.

CARTEA A XIX-A.
ARADUL ȘI ÎMPREJURIMILE.

A r a d u l .

I.

Istoricul nu prea are ce căuta aici, în Arad. Marele oraș are un trecut de tot șters. Dar cine se interesează de stările de astăzi, va găsi priveliștea plină de mișcare a luptei dintre rase. Romîniî sînt foarte tari în Arad, unde aũ un episcop neunit, pe smeritul călugăr Ignatie Papp, unde aũ seminariũ bun, o escelentă preparandie, revista «Biserica și Școala» și foaia politică «Tribuna» (foasta «Tribuna poporului»). Ei sînt bine represintați în adunarea comitatului, unde se vorbește slobod românește, și tocmai zilele acestea aî noștri aũ spus adevăruri crude partidelor ungurești care se luptă și aici aprig în jurul programului desfășurat de «coalitiie». Sîntem aici pe un teren solid al luptelor pentru afirmarea naționalității noastre.

Lunga stradă care începe de la gară, e cu desăvîrșire măreață, vrednică de orice capitală mo-

dernă, asemenea cu o bucată din *Ringul* vienes. Două alei despărțite printr'un bulevard lat poartă numai clădiri de mîna întăiū, între care Statul a sămănat palate impunătoare; văd și o biserică a căreī fațadă e ocupată de stîlpi uriași. Astfel se ajunge într'o piață, și de aici orașul se răsfrîă în strădițe modeste, dar foarte curate. Una cuprinde o bisericuță românească, veche, joasă și cu turnulețul de lemn. Lîngă dînsa intru în otelul Vass, unde mi se spune că se adună Romîniī, dar aflu de o cam dată numai tipuri de cetitori de provincie aī foilor ungureși.

A doua zi înțeleg în sfîrșit ce e acest măreț Arad. Strada pe care am venit de la gară e «bulevardul», care cuprinde Primăria, biserica romano-catolică, cele mai mari oteluri și cîteva mari clădiri de negoț. Ziua, el se arată ceva mai puțin strălucitor, dar impune totuși foarte mult, atît prin frumuseța zidurilor, cît și, mai cu samă, prin lărgimea lui deosebită. Ceī cari aū pus la cale și aū supraveghiat alcătuirea acesteī mari artere de viață, aū fost fără îndoială niște oameni cuminți.

Dar măreția se mîntuie aici: abia se mai desfac din bulevard cîteva strade cu case înnalte, nouă, ținute foarte curat. Încolo se înfundă numai vechile uliți smerite ale tirgușorului mureșean de odinioară. Apoi, în fund, prăvălioare mărunte duc pînă la podul cel lung, de lemn

înnegrit, care se desfășură bătrânește de-asupra Murășului. Așa fiind, Aradul samănă cu un mahalagiū curățel care și-a pus pe cap șapca de mare ținută a unui general. Îi faci o mare îndatorire, o mulțămire deosebită dacă i te uiți numai la cap.

Nici întipărirea de la început, că te afli într'un oraș creștin, nu se păstrează. Și aici răsună pretutindenī plingeri împotriva Jidovimiī cotropitoare, care stăpînește piața, morăria, marele negoț ce se face în acest punct de trecere. Numai în Arad ai căuta cu și mai puțin folos decît în Oradea-Mare perciuniī strămoșești: cetățeniī maghiari, aprigiī patrioți de lege mosaică, n'aū lăsat numai hainele, ci, puțin mai târziu, și sincerele nume galițiene, în locul cărora aū îmbrăcat altele, curat maghiare.

Astfel, cu îngustimea stradelor sale lăturalnice, cu puțina lui întindere, care nu se poate ascunde prin nici-un meșteșug, cu priveliștile de bilciū prost pe care le dau bărătcile păcătoase cu firme mari de minciuni, care-ī prind lărgimea stradelor din mijloc, Aradul nu mai e de loc marele oraș modern, ce-ți închipuiaī de la început.

În Arad rostul nostru e relativ nou: numai de cînd s'a întins și îmbogățit orașul, săteniī romîni din împrejurimi aū venit să se așeze în el, pînă ce numărul lor a ajuns să fie la vre-o zece miī, față de un număr îndoit, întreit de Iudeo-Maghiari. Mai de mult avuse o însemnă-

tate mare Sîrbii, mai ales negustorii, cari veniaŭ din Banatul colonizat de Împărăție cu neamul lor. A lor era episcopia arădană, întemeiată în al XVIII-lea veac, a cărei biserică se ridica pe malul Murășului chiar. Numai Romîniî uniți aveaŭ clădirea aceia micuță și ascunsă care stă innaintea mea cînd privesc pe fereștile otelului.

La împărțirea religioasă făcută între noi și Sîrbî, pe vremea lui Șaguna, am căpătat însă pentru noi episcopia. Episcopul românesc locuiește într'o casă oarecare, și de sigur că nici astăzi nu e nevoie să-și trîntească cine știe ce palat de trufie. Dar în mijlocul orașului chiar s'a innălțat, între case de cîștig care sînt ale ei, biserica episcopală, în același stil ca și cele din Beiuș și Oradea, decît care e mai săracă pe din lăuntru, unde mai că nu se vād zugrăveli. Vechile cărți ale Sîrbilor, tipărituri de prin Rusia lui Petru-cel-Mare, zac neîntrebuințate pe rafturile altarului, pe cînd în strane stau edițiile cele mai nouă ale Sf. Sinod din București.

Clericii acestei diocese arădane, care cupriude și vre-o trei, patru protopopiate din Banat, se formează într'un seminarium cu trei clase peste cele opt gimnasiale. O preparandie de învățătorî e alipită la dînsul. Cele două așezăminte de lumină sînt așezate unul lingă altul. Seminarium are un adevărat palat la stradă, cu sale largi și luminoase, ce se urmează în două rînduri. Preparandia e în ziduri mai mici dintr'o

curte foarte întinsă, care se prelungește apoi printr'o grădină de legume, lucrată de școlari, până la marea școală jidovească cu acoperișul de un verde ciudat, până la casa dată cu chirie de o altă instituție sîrbească și până la biserica Sîrbilor, care va fi a noastră cînd se vor mîntui de romanizat și cei o mie de Sîrbi cari aū mai rămas cu oarecare conștiință națională. În acele încăperi joase, unde viitorii dascăli ai satelor își deprind meșteșugul de binefacere saū învață și ei la rîndul lor pe copiii cei mărunței, aū stat pe alte vremuri străini dușmani nouă, dar proprietatea comitelui Tököly a trecut în stăpînirea baronului vienes, de obîrșie macedoneană, Sina, și de la acesta a luat-o episcopia cea nouă a Romînilor ca să facă din ea un focar de cultură pentru Romînimea de la poalele Bihorului.

O școală de fete e așezată într'o casă care n'a avut de la început această menire, dar o îngrijire deosebită face ca această instituție, cu internat pentru treizeci de școlărițe, să răspundă cerințelor celor mai stricte în ceia ce privește rînduiala și curățenia. Mai sînt, în sfîrșit, și patru școli primare, cu un mare număr de învățători, destoinici și cu tragere de inimă.

Aradul neunit stă oarecum în fața Oradiei unite, și o comparație între ele ți se impune fără voie. Ea nu poate să fie, din punctul nostru de vedere, românesc, decît în favoarea celui

d'întăiu. Aici bani ce vin de la Romîni hrănesc școlii de limba noastră, în care se cresc numai românește clericii și învățătorii noștri, pe cînd dincolo o bogăție dăruită de Cîrmuirea împărătească din timpuri, bogăția unui fond și mai mare împărțit cu catolicii nu pot ținea în picioare un seminarium cît de slab, care să fie numai al nostru, și abia dacă-și tirăște viața o preparandie unde intră și școlari fără știință de românește, cari pot să iasă în toată siguranța fără a cunoaște cum se cade limba noastră. Ce folosesc pe lîngă aceasta toate formele și strălucirile zădarnice? Un popor trăiește și se dezvoltă înainte de toate prin *sufletul* său, pe care nimic în lume, între lucrurile cele mai mari și mai mîndre, nu-l poate înlocui.

II.

O mănăstire românească: Hodoș-Bodrog.

La împărțirea cu Sîrbii, noi ne-am ales cu o singură mănăstire, Hodoș-Bodrogul, și spre dînsa ne duce un birjar romîn, după ce am plătit cu șese florini, la «Coroana albă» — ține minte, cetitorule! —, unul din prînzurile cele mai simple.

Prin strădițe cu casele mici ajungem la Murăș. Așa de departe în mersul său, nu tocmai departe de vărsarea în Tisa, riul n'are însă puterea și siguranța ce s'ar putea aștepta. Supt copaci

urii curge în întortocheri leneșe, oboseite apa gălbuie care nu măi poate răsfrînge seninul cerului.

După cîtăva frămîntătură de noroiu din cel măi imbielșugat și măi adînc, ne aflăm iarăși, se pare, în orașul pe care abia l-am părăsit. Pe acest mal bănățean, care se socoate însă tot la comitatul Aradului, s'a strîns de vre-un veac încoace Aradul cel nou. E măi mult un mare sat al Șvabilor, și de la piața care poartă biserica și o mare cruce de marmură neagră, se rășchiră drumuri mărgenite cu trainice case nemțești de suburbie curată și înstărită, așa cum se văd și în laturea șvăbească a Severinului nostru.

Cînd ai mîntuit cu depănarea gospodăriilor albe, cu acopereminte de țigla și obloane negre, te cuprinde șesul întins, fără o nesiguranță, fără o încrețitură până la capătul zării. Ici și colo, se înșiră copacii dezgoliți, ca dinții negri ai unui uriaș pieptene. În dreapta, departe, o pădure veche se urmează cîtva timp. Încolo nu se vede alta decît întinderea lină a pășunilor pe care se hrănesc, în paza păstorilor cu mantii albe, răzimați răbdător în toiege, turmele, cirezile, hergheliile răsfirate.

Cel d'întăiū sat e al Șvabilor. I se zice Zădirlac, ceia ce presupune un început românesc, dar astăzi ai noștri sînt de tot puțini, surguniți tocmai la margeni: gospodarii stringători și

pricepuți cari sînt Șvabii Banatului nu prea îngăduie străini în mijlocul lor, și ei întrebuintează oricît de mulți bani pentru ca să rămîie singuri în satele lor. Astfel se desfășură, una după alta, curți bine închise, casele albe cu copereminte de țiglă sau de șindrila, cu o-bloane și cu însemnări de nume și date. În toate se vede o mare mulțămire de stare bună și de nevoi îmbielșugat îndeplinite. Dar pe lîngă femeile îmbrobodite cu cîrpe și care poartă veșminte întunecate, albăstrii și sure, pe lîngă bărbații încălați, cu pălării și căciuli trase de-asupra feții umflate, roșcovane, se văd numai foarte puțini copii, prea cumiņți pentru vrîsta lor, cari abia se joacă jocuri bătrînești și cari nu rîd, nu strigă. Prin acest păcat al urii pentru odrasla multă va peri cîndva acest neam harnic și cruțător. Și va peri iarăși prin lipsa de orice îndreptare din partea unei preoțimii, unei învățătorimii de slujbași, iar mai ales din partea unei inteligențe, care se ridică dintre Șvabi numai pentru a se pierde între Maghiari.

Satul vecin al Bodrogului-Mare e românesc, precum românești sînt și Bodrogul-Mic și Micălaca, de către Arad, precum mai mult românesc e și Fenlacul, unde se mai află însă și Sîrbii. Casele alor noștri cuprind în ele și lucruri împrumutate de la Șvabii vecini, dar le cunoști îndată prin atîtea însușiri îndătinate,

care li dau o înfățișare de sărăcie cochetă. Bărbații poartă ȋțari, pieptare albastre, căciulă, iar acelea dintre femei care vin de la tîrg aŭ, într'un port ca al Șvabilor și al Ungurilor, pieptărașe de piele bogat împodobite cu cusături și mărgele. Pe cînd Șvabul, treaz orî beat, te privește cu despreț, Bănățeanul nostru se ridică de pe scăunelul de la poartă pentru a-ȋ face o frumoasă închinăciune. Și aici, iarăși în deosebire de Șvabi, copiii furnică și zburdă în toate părțile, foarte hazliu îmbrăcați în tot felul de cituri strălucitoare și în cap cu cîrpe învoalte, cu căciulă umflate și grele.

Pe un drum de urîtă tină cleioasă înaintăm spre mănăstire, printre arături și vii întinse care se țin de dînsa —, fundație bogată care nu slujește însă la nici-un scop. Nu e nici-o intrare. În jurul unei curți nepietruite sînt grajduri ce se dărîmă, căsuțele de slugi, iar, pe lîngă ele, odăile arhimandritului, cu o fațadă oarbă, neînțeleasă, și buna clădire nouă, în care sînt chiliile celor vre-o șese călugări nevăzuți, mai mult bătrîni fără gînd de carte și gust de lucru, neapărat și fără o evlavie deosebită. În mijlocul ogrăzii, o ridicătură a pămîntului are în margine o biată cruciliță neagră de care sînt prinse flori uscate. Inscripția, zugrăvită ieften, spune că acolo se odihnește de la 1902 episcopul Iosif Goldiș al Aradului, om care în zilele lui a făcut

față de neamul său greșeli care au fost înfruntate cu asprime. De trei ani de zile, mormîntul lui stă astfel, cu toate că s'ar fi convenit o altă cinste pentru mitra de archiereu românesc pe care a purtat-o, chiar așa cum a purtat-o, răposatul. Aceasta nu pare să fie și părerea archimandritului Hamzea, care a fost acum cîtiva ani un aprig luptător pentru moștenirea bietului Goldiș.

Biserica se alcătuieste din trei părți. Un turn înalt și supțiratec, foarte urît spoit cu cenușiu, stă de o parte; vechimea lui nu se arată prin nimic. Un pridvor nou, pornind de la o fațadă prefăcută în stil apusean, duce apoi la vechea zidire. Aceasta e făcută din bolovanii amestecați cu cărămidă roșie, foarte veche. Din pronaos treci slobod în naosul foarte înalt și foarte îngust, care aruncă cele două brațe ale stranelor și se încheie printr'un altar în cincî muchi. Deasupra se boltește un singur turn, și el tăiat în muchi. Fereștile sunt puține și mici; lângă ele se deschid în afară cîteva firide, și cîte un brîuleț de cîte o singură cărămidă aleargă între ele.

Așa fiind zidirea, ea nu poate să vie din veacul al XVIII-lea, al stăpînirii austriace. Ea n'a putut fi ridicată nici pe vremea Turcilor, cari au luat acest Ținut după 1600. Mănăstirea s'a făcut decî mai de demult. Atît materialul ce a slujit, cît și această formă, în totul asemenea cu a celor

mai vechi biserici muntene, pare să arăte că Hodoș-Bodrogul a fost înălțat de călugări sîrbi pribegî ca și aceia cari aũ zidit în părțile noastre Vodița și Tismana.

Dar zugrăveala nu poate fi decît de prin anii 1700. Iconostasul și toate celelalte podoabe sînt din ultimele zile ale Sîrbilor. Ei n'aũ lăsat aici decît unele cărți slavone tipărite în Rusia. Lămuriri istorice scrise nu se pot găsi nicî într'un chip, afară de inscripțiile sîrbești a două morminte de lîngă zid, dintre care unul are forma de inimă, iar cellalt se apleacă în linii de sicriũ.

CARTEA A XX-A.
BANATUL DE SUS.

I.

Timișoara.

În două ceasuri cu trenul ajungî de la Arad la Timișoara. Lumina blajină a lunii nu arată decît aceleași pajiști pustii; rare orî linia, tăind vre-o piedecă, se cufundă între ridicături ușoare ale pămîntului de roadă. Opriri îndelungate se fac la Vinga, la Sint' Andraș, prin puținele sate, mai mult românești, pe care le întîmpinî.

Timișoara are o gară măreață. De la dînsa înnainte, pe cel mai bun pavagiū de asfalt, neted și măturat, trecî pe lingă scinteiarea fereștilor din șese rînduri ale unei uriașe mori, apoi printre aleile de copaci bătrîni ale unei primblări care adăpostește, cu toată răceala serii, părechî ce se bucură de luna toamnei fiindcă aū pierdut pe a primăverii. Sufări aspre vin de la apa Begăi, pe care se deslușesc scînduri îngrămădite, lunturi părăsite. Un mare pod de

fier duce peste dînsa la un cartier de case înalte pe care le înălbește electricitatea. Apoi iarăși urmează drumul printre copaci, pe care se scurg încet cară țerănești cu coviltirele albe. Apoi la intrarea unei înguste strade cu clădirile mari iată un strălucitor palat cu fațada de teatru, care arată o cafenea de mîna întâi, apoi intrarea la marele otel *Kronprinz*, vrednic să stea în orice capitală mare. Proprietarul e un Șvab, toată lumea vorbește nemțește ; în față, un otel mai mic are numai firma germană. De la început Timișoara se arată ceia ce este : orașul făcut pe ruinele reședinții de Pașă turcesc, după planuri drepte, pentru Șvabiî Banatului, de Cîrmuirea germană care i-a adus aice.

Strada de d'innaintea otelului duce la alte asemenea strade înguste, umbroase, cu clădiri înalte, una ca și cealaltă, venind în mare parte de la sfîrșitul veacului al XVIII-lea sau de la începutul celui următor. În dreapta, în stînga fug alte drumuri care se opresc innaintea cite unei zidiri de Stat din vremea austriacă, cu fațada verzie-șters, roșiatică. E un mare oraș solemn, trist, făcut din poruncă, după norme administrative neschimbate. E cel mai artificial, cel mai austriac din cîte am întilnit până acuma, dar în același timp cel mai cumpănit, mai *cuminte*, mai supus regulamentelor de clădire și de întreținere.

Peste cîtiva pași găsim la dreapta piața cea mare, care e și foarte mare, dar încunjurată de clădiri mai puțin scumpe. Și aici se mai vede unul din acele monumente, religioase și oficiale, istorice pe care le-aŭ lăsat în urma lor Austriei.

Tip de biserică bănățeană nouă.

Tot briul de clădiri e stăpînit de turnurile a două biserici. Una din ele, în stilul ce se obișnuiește în toate aceste părți, stil vienes din anii șapte sute, e episcopia Sîrbilor: n'ăi putea-o deosebi însă de biserica romano-catolică ce-î stă în față.

În fund se văd cavaleriști făcînd exerciții pe

un câmp deschis. Pe lângă căsărmile lor trăsura Șvabului nostru se înfundă iarăși în niște lungi alei de parc vechiū. Printre șirurile arborilor înnalți, căruțe de povară mîinate de Șvabi, vagoane ale tramvaiului electric, multă lume gătită, cîțiva ofițeri. Înnalte ziduri de cărămizi dărăpănate, tăpșane acoperite cu pajiște, semne de recunoaștere arată unde a stat cetatea cea puternică din vremuri în care aū stat pe rînd ostașii unguni ai lui Ioan Corvinul și ai multor căpetenii ce aū poruncit înaintea lui, Ienicerii Sultanului și cătanele nemțești aduse aici în 1716 de cucerirea lui Eugeniu de Savoia.

Partea de pănă aici se chema odată cetatea, și poartă astăzi numele de «orașul interior». El e o bucată din cele patru, despărțite prin păduricile parcului, care alcătuiesc Timișoara. Sus e orașul iosefin, dincoace e cartierul fabricilor, căruia Romîni i-aū zis de la început, de cînd guvernul austriac a dăruit creațiunii sale și această binefacere industrială, care se prețuia foarte mult pe atunci: *Fabricul*; în sfirșit de cealaltă parte se întinde «măieriștea» de odinioară, care s'a prefăcut într'un Oraș Elisabetan.

În «Fabric» găsim întâiū un minunat șir de case făcute după moda timpurilor noastre, care cuprind apartamente pentru funcționarii și ofițerii înnalți și pentru bogătași. Apoi suburbia urmează, cînd măi bine, cînd măi răū, iarăși după

normele vieneze ale trecutului. Ungurii, cari înseamnă aici foarte puțin lucru, au împodobit cartierul cu o frumoasă biserică gotică a mileniului. Cealaltă, mai veche, din piață, cu crucea ortodoxă pe turn, e a Sîrbilor, și ai noștri au încercat în zădar s'o cîștige printr'un proces, care s'a pierdut dăunăzi.

Odată, capătul «Fabricului» se zicea și «mahalaua românească». Aici s'au așezat, îndată după caderea stăpînirii turcești și zidirea orașului nou, o mulțime de meșteri romîni, «străitari», cojocari, tabaci, argintari, «căldărași», organizați în «tehiuri» care se mai ziceau, după turcește, și *rufeturi*. Ei erau de legea veche, și nu voiau să meargă la bisericuța unită pe care o întemeiaseră alți Romîni, cu plăcerea Guvernului, pe la 1770. Meșterii neuniți nu-și căpătară însă o biserică decît prin străduințele protopopului Gheorghevicî. Cu multă trecere pe lîngă Imperiali, cărora li recruta, li «verbuncă» ostași printre Romîni, pentru războaiele cu Napoleon, el izbuti să ducă la capăt zidirea bisericii, unde i se vede astăzi chipul, lîngă acela al Împăratului Francisc I-iu. După moartea lui, credincioșii parohiei, ai bisericii, «maistorii» și calfele din acest suburbiu al meșteșugarilor, îl furară din cimitirul în care fusese pus și-l îngropară pe ascuns drept în mijlocul bisericii sale, pe locul ce se cunoaște încă prin dizlocarea lespezilor, ca și

cum ei ar fi vrut să-l aibă totdeauna între dinșii la rugăciunile lor.

Biserica lui Gheorghevicî, n'are, altfel, nici un interes de arhitectură sau de istorie. E o mare clădire ca oricare alta din aceste părți ungu-rești; inscripția de întemeiere, în dosul altarului, e alcătuită sîrbește; până prin 1830 toate însemnările de pe cărți sînt încă în această limbă sîrbească, care a fost timp de o sută de ani închisoarea cugetării și simțirii bănățene. Aū interes numai bogatele steaguri nouă ale «rufeturilor» de meșteri. Aceste bresle și-aū pierdut însă foarte mult bogăția și rostul. Ceî 4.000 de Romîni din Timișoara cu 50.000 de locuitori nu mai sînt cu element folositor și prețuit ca odinioară. Dar ei stăpînesc încă aceste strade de suburbii din marginea Begăi leneșe, unde vād femeî purtînd, în această zi de sărbătoare, rochiî infoiate și broboade de mătasă neagră, pe cînd, cu tot praznicul Sfîntului Dumitru, care n'are aici aceiași însemnătate ca la noi, tabaciî freacă pe largul maidanelor pieile întinse pe sprijinitori, în bătaia acestui cald soare de Novembre.

O altă biserică a noastră, acea din vechii Maierî, a putut fi zidită mai curînd, cam odată cu a uniților, căci se afla dincolo de hotarul privilegiilor cetățenești. Ea a fost prefăcută cu totul mai dăunăzi, și, din trecut, ea nu mai păstrează decît o piatră de mormînt din 1812, scrisă românește, și nu sîrbește, lîngă marele zid alb de astăzi.

Într'atîta se încheie Timișoara românească de astăzi, care e prea puțin lucru în cuprinsul marelui oraș, ce se întinde și se împodobește luxos pe zi ce merge. Afară de protopop, un dr. în teologie din Cernăuți, mult amestecat în luptele lăuntrice ale Romînilor din Banat, afară de foarte bătrînul și bunul preot al bisericii unite, de învățătorul școlii ortodoxe, la care vin toți copiii de Romîni, afară de cîțiva avocați și de personalul băncii «Timișana», nu mai e altă «inteligentă». Și cită este, s'ar fi înțelegînd destul de rău între sine. În astfel de împrejurări, întemeierea unei episcopii românești nouă în acest haos al risipei străine poate să pară o idee foarte nepotrivită celor ce nu-și caută un rost prin acest așezămînt ce ar fi să se facă.

II.

Spre Lugoj.

Acceleratul duce la Lugoj (țerănimea noastră, care hotărăște în astfel de lucruri, zice : Logoj); plătind însă așa de mult ca 12 florini, poți ajungi acolo cu trăsura, în vre-o șese ceasuri. Un drum mai scurt duce pe la Buziaș. Dar în acest timp el ar fi prea stricat, așa încît rămîne acestalalt, prin Recaș, pe drumul cel mare al țerii.

Ieșirea din «Fabric» se face pe lîngă biserica

lui Gheorghevică și pieile rău mirositoare ale tabacilor. Îndată orașul se ascunde în mulțimea copacilor vechi, cari tăiau odinioară pentru dușman și spion vederea asupra cetății. Înainte, în lumina sigură a soarelui bun, se desfășură bogat șesul cel mare, sămănat numai pe alocurea cu mănunchiurile copacilor despoiați sau cu pădurici depărtate, șesul de pășuni încă vii, din care răsar micșunele roșii în marginea șanțului, șesul de arături vinete peste care se avîntă săltăreț, într'o ultimă cîntare fără grijă, ciocîrlia. Cunosc acest pămînt de bielșug pașnic; cu ceva mai multă felurime, el încunjură Bucureștii. Aici însă lipsește cu totul marele interes istoric de acolo, și rămîne numai frumuseța senină a marilor întinderi de pășune, a răsfirării de lanuri ce dau pîne.

Trecem pe lîngă stilpul de hotar al comunei Giroda, risipită în case albe, care se zăresc numai printre arbori. Cel d'întăiu sat pe care-l străbatem e numai al Romînilor : Remetea, și tot așa e și cu al doilea, foarte apropiat de acesta, lezvinul.

Ele aū aceiași înfățișare în lucruri și în oameni. Se vād îndată că sînt așezări colonisate sau rînduite, potrivite, adunate cu prilejul colonisării, care a înlocuit în 1716 pașalicul Timișoarii printr'o altă țară, cu totul nouă. Șoseaua, foarte lată, e singurul drum mai mare al satului. Casele o mărginesc mai toate, ceia ce dă o desfășurare, un front mult mai lung. Tipul clădirilor

nu se deosebește mult de acela pe care l-au adus Șvabii din Germania lor sudică, și pe care l-au primit și Sirbii. Casa albă, cu două ferești spre stradă, înzestrate cu obloane colorate, se razimă pe un cerdac de lemn sau pe stâlpi de zid. Împrejmuirea e numai rare ori de împletitură; de obicei curtea e închisă cu uluci de lemn sau chiar de zid, care în unele sate e văpsit bătător la ochi în tricolorul neamului. În astfel de colorii sînt văpsite une ori și marginile din lăuntru ale ferestilor. Totul arată multă bună stare, cunoștința unei culturii mai înaintate și priceperea ce trebuie pentru a o imita. Astfel de sate se întilnesc numai foarte rar prin alte locuri, și numai în cite un colț fericit din celelalte Ținuturi românești se mai vede atita rînduială bună ca aice. Bisericile sînt toate de zid, mari, albe; lîngă ele se vede frumoasa zidire a școlii confesionale (prin cele mai multe părți greco-orientale). Statul nu cutează a veni cu școala lui de ungurește.

Sărbătoarea Sînmedrului a scos pe oameni pe lavițele d'innaintea porților, pe cărările de lîngă drumul mare, în locurile horei, care sînt sau cîrciuma — după datina ardeleană, care nu îngăduie hora în aierul liber, — sau curtea bisericii. Foarte puțină oameni, grăbiți sau lipsiți de evlavie, mîna carul sau aruncă sămînța pe brazde în veșmintele din toate zilele. Ceialți toți s'au

îmbrăcat de sărbătoare, și e cu adevărat o strălucită desfășurare a celor mai bogate porturi românești ce se pot întîlni.

Bătrînii d'innaintea porților au aruncat pe umeri cîte o mare mantie verde, une ori înflorită. Întinderea și culoarea ei sînt luate fi-rește de la stăpînii cei vechi, Turcii, cari aū schimbat aici cu desăvîrșire îmbrăcăminte de sărbătoare a raielei supuse. Flăcării și oamenii tineri poartă cojocèle fără mînece, cojoace scurte, cojoace lungi, pe care sînt cusute cele mai imbielșugate din desemnurile pe care le-a născocit poporul nostru : și aici se vede iubirea pentru înfloritură a Răsăriteanului. Pulpa piciorului e prinsă în ciorapî de lînă, roșii, albaștri, vineți, vărğați cu dungî de tot felul. Căciula singură, mare, boltită, e numai românească, iar pălăriuța cu marginile mici aū dat-o Ungurii.

De departe, femeile însă par niște Turcoalice, gătite în cele mai cochete din fesurile, ferme-nelele și papuceii lor. Pe cap, unele aū numai legături mari de lînă aruncate peste betița de altă culoare, care strînge sus fruntea, cum vălul impus de Coran strînge fruntea cadinelor. Fetele și-aū cuprins însă capul într'o legătură de galbeni de aur, care cade pe umeri și se prelungește de-a lungul urechilor. Peste cojocelul cusut cu de-amăruntul, în toată întregimea lui, cade o revărsare de taleri din timpurile vechi, cari-și rînduiesc în aceeași strălucire vulturii cu

www.dacoromanica.ro
Porturi din marginea arteleană de către Banat (Bouțarii Hațegului).

două capete. Fusta albă e foarte înfoiată, și ea se razimă de sigur pe adausuri de perinuțe. Peste dînsa e așternută o catrință îndoită, lucrată cu aceiași îngrijire și bogăție ca toate podoabele acestei părți din poporul nostru. Picioarele înfășurate cu ciorapi roșii se pierd în papuci mărunți și ușori de piele neagră. Pentru ca asămănarea cu o frumoasă din Răsărit să fie și mai deplină, albul și roșul sînt așternute gros pe față, pe cînd negrul încondeiază mai mult genele și arcuirea sprîncenelor lungi.

Cu astfel de locuinți și astfel de veșminte, sănătoși, vioi, frumoși, vorbareți, în dialectul lor cu sunetele fugătoare, îndrăzneți și siguri, Bănățenii se pot lăuda cu dreptate că ei sînt între ceilalți «fruntea», «fruncea», cum zic ei, și cum repetă în batjocură cei de peste Murăș cari nu-î pot suferi pentru lăudăroșia lor sudică.

De la Iezvin intrăm în tîrgușorul acestor părți: Recașul. De la început, table în vîrfurile unor stîlpi albaștri și albi arată ce este această așezare mai bogată: ele vestesc locul unde se ține «tîrgul maistorilor». «Maistori» și calfe, negustorași pentru țeranii din împrejurimi, — aceștia sînt locuitorii Recașului, cari, în ceia ce privește neamul, sînt Șocați, adecă — mi se spune — Nemți, Șvabi și Unguri. De hatîrul acestora din urmă, s'a făcut o sală de lectură cu cărți pe limba lor și o sucursală de bancă ungurească.

Șvabiî aũ case bune, albe, care samãnã de-sãvirșit una cu alta. Ele sînt, iarãși, întocmai ca și cele de la Zãdãrlat, și tot astfel de case întilnim ceva mai departe, la Josefsdorf, numit dupã Împãratul colonisator. Satele și tirgușoarele lor nu samãnã de loc cu ale Sașilor Ardealului, precum nici sufletește aceste douã felurî de Nemți nu samãnã între sine. Unii sînt foarte vechi aice, alții sînt foarte noi; unii aũ venit ca cetãtenî, alții ca o țerãnime model. Unii sînt negustori și meșteri, alții aũ pornit de la plugãrie. Sasul s'a fãcut luteran de acum trei sute de ani, Șvabul a rãmas catolic. Cel d'întãiu e de la gura Rinului, cellalt vine de la obîrșia lui, unii avînd toatã încetineala apeî obosite, ceialți toatã sprintenia izvorului tînãr. Sașii s'aũ deprins a trãi prin drepturile și munca lor, Șvabiî s'aũ rãzimat intr'una pe Cîrmuire: întãiu pe a Nemților prietenî, apoi pe a Ungurilor, dușmanî ascunși. Unii aũ un oarecare viitor, ceialți nici-unul.

Romîniî aũ înnainte de Josefsdorf saũ cum se zice acum Jozseffalva, Sustra și Topolovãțul-Mare. Deși destul de întins, cel din urmã mi s'a pãrut mai sãrac decît minunatele sate de pãnã aici: aierul de sãrbãtoare era mai slab decît aiurea. Cîrciuma o ține un Evreũ. Cîț și-a oprit Șvabul trãsura la dinsul pentru a-și hrãni caii, am putut auzi vorba ungureascã din casa cîrciumarului și lungile sfaturî romãnești pe

care le întindeau țeraniî gătiți ce stăteau pe la-
vița de lîngă ușă. Nicî ei nu păreau să fi băut
prea mult, și ei nu cereau nimic de la negusto-
rul lor. Totuși un glas acru de femeie năcăjită
chema neconținut spre casă pe unul dintre cei
ce se zăboviseră astfel la poarta Jidanului.

În căderea serii trecem riul Begăi, pe care-l
lăsasem la Timișoara, dar pe lîngă valea căruia
ni-a fost tot drumul. Cursul lat al apei foarte
liniștite oglindește ca luciul unui lac puținii co-
pacî răzleți ce-î sînt înfiți pe margini. Soarele
s'a culcat într'o pată de sînge, dar un limpede
lumiș de lună face să se vadă aproape ca
ziua locurile, casele, oamenii.

Acum nu mai este șesul fără de valuri, veș-
nic asemenea cu sine până la munții Oraviței
din față și dealurile Virșetului din dreapta. Din
loc în loc, e o mișcare ușoară de dealuri line, și
priveliștea, astfel tăiată, e mai felurită decît
până aici.

Budiții și Ictarul, tot românești, rămîn în
marginea șoselei, apoi, într'o lungă desfășurare
de case albe, se deapănă satul Chiseteului, prin
strada largă a căruia trec, la acest ceas de sară,
chipuri înhobotate în mantiile verzi și albe. S'a
mîntuit de mult hora, și cel din urmă semn des-
pre dînsa a fost dar jucătorii ce se întorceau
pe drumul mare, încet pe lună, mînă în mînă,

în răsfrîngerea de argint și aur a paftalelor copilelor.

Urmează Belinții, Coșteiul, cu clădiri mai neorînduite și mai slabe, dintre care unele aū și copereminte de stuh care, oricît ar fi ele de practice, staū și mai rău decît aiurea pe aceste trainice ziduri de cărămidă, bine tencuită și văruită. Se vede lămurit că, de la Timișoara încoace, bogăția și buna socoteală a satelor românești scade. Ceva mai departe se descopăr luminile Silhăi.

*

Neamul nostru e stăpîn peste toate aceste părți. Pentru a sfărma această continuitate, cîrmuirea ungurească de astăzi a întrebuițat obișnuitul mijloc al colonisărilor. Unguri din toată lumea, și firește nu din cei mai buni, aū fost ispitiți aice și așezați într'un număr de sate, care fac ca un lanț în jurul Lugojului. Dar ele nu-și pot afla rostul, nici cîștiga trăinicia dorită de întemeietori: locuitorii pribegesc, sînt înlocuiți prin alți oameni de strinsură și de plească, pănă se duc și aceștia, așa încît în mijlocul trăiniciei noastre neclintite e o veșnică prefacere și preschimbare a veneticilor. Și doar aceștia aū toate înlesnirile, și pentru dinșii s'aū luat din arenda Romînilor acele pășuni întinse și bogate, din care se ținură atitea cirezî și turme! Acești Unguri meniți să ne fărîmiteze și să ni schimbe

firea, învață răpede limba noastră. Până și satele lor cu nume patriotice primesc câte un grosolan botez de la «Valahî», și astfel Szapáryfalva, «satul lui Szapáry», se zice și Țipariul.

Șoseaua a trecut spațiul strîmt ce desparte valea Begăi de a Timișului, care sosește și el de la Apus, din munții de către Ardeal, ca o apă mare, însă tot așa de lină în curgerea ei ca și Bega, mai mică. Dincolo de căsuțele Coșteiului, un pod lung, vechiū îl trece. E din cele cu plată pentru oraș, și strîngătorul de taxe, chemat în românește, ni se pare că vine prea încet, ca și cum l-ar supăra acest fel de vorbă. Dar, de fapt, el e foarte bucuros că are trecători romîni, și la «bună-sara» adauge îndată, într'un frumos graiū simplu de bătrîn, povestea marii adunări politice pe care aū ținut-o acum cîteva zile în Lugoj deputații naționaliști. Nu poate uita primirea acestor oaspeți cu călăreți, cu pedestrași, cu surle, cu tobe, cu strigăte de bucurie, îngrămădirea impunătoare și pentru străinul cel mai orbit de trufie și de ură a miilor de țeranî în haine împodobite.

— Aū fost trei mii...

— Ce trei mii?! Mai mult, mai mult! Și aū vorbit deputații, și aū îndemnat pe oameni să nu se mai vîndă pentru mîncare și băutură. Și, știi cum sînt Romîniî noștri slabî de fire, s'aū gîndit să-î puie și la jurămînt. Și aū jurat, domnule!

CARTEA A XXI-A.
ÎN BANATUL DE JOS.

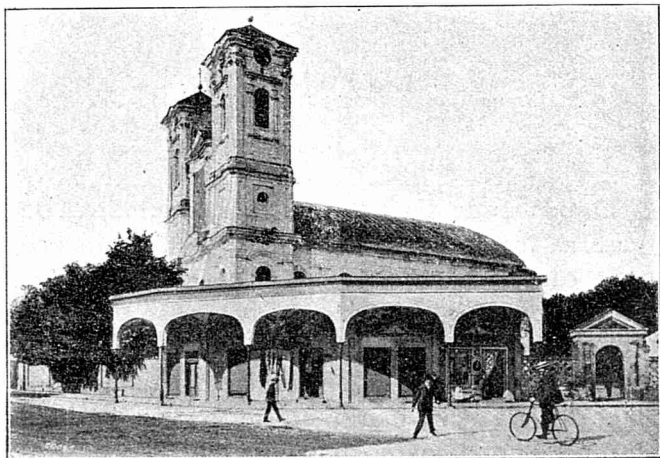
L u g o j u l .

I.

Oraşul unde s'a petrecut această mîndreţă de care se încălzesc bătrîneţele podarului, începe prin căsuţe de meşteşugari, multe, mici, slabe. Numai peste destulă vreme, după ce s'a mîntuit acest suburbiu, în care staū mai multe mii de Romîni, se înnalţă clădirile cele mari ale Statului, «biserica cea mare», a ortodocşilor, cu două turnuri impunătoare, prăvăliile cu vitrine strălucitoare, care, în revărsarea luminiî electrice, duc până la valul bogat al Timişului. Şi, dincolo de podul de fier, începe o altă parte a oraşului, în care nu lipsesc clădirile bune şi chiar cîte un palat mare. Firmele acestui centru poartă nume de Şvabi, de Unguri, de Evrei, şi chiar destule nume romăneşti, dintre care unul e scris pe o tăbliţă în cele trei colori.

Lugojul e, de cincizeci de ani trecuţi, reşedinţa unei episcopii romăneşti unite. Numărul

satelor peste care ea stăpînește în acest Banat, trăit timp de un veac supt egemonia religioasă a Sirbilor, e restrîns, dar puterea sufletească a episcopiei se întinde și asupra Ținuturilor ardelenene, foarte însemnate, ale Inidorei și Ha-

Biserica cea mare din Lugoj.

țegului, unde stă un vicariu. Pentru episcop s'a zidit în piața tîrgului de peste Timiș o biserică mărișoară, care firește că nu poate avea interes istoric, nici artistic. Palatul episcopal e o clădire cu două rînduri, cu o fațadă solidă la stradă: episcopul Dimitrie Radu și-a dat și aici osteneala de a hărăzi o mobilă modernă casei sale de locuință. După plecarea acestui prelat, stră-

Biserica episcopală din Lugoj.

mutat la Oradea-Marea, cîrja de Vlădica al Romînilor uniți a luat-o unul din canonicii Blajului, pâr. Vasile Hossu. Înnaintarea sa în rîndul arhierilor nu i-a luat cîtuși de puțin buna sinceritate veselă, omenia primitoare, aducerea aminte de prietenî, pentru cari a rămas tot cel din vre-

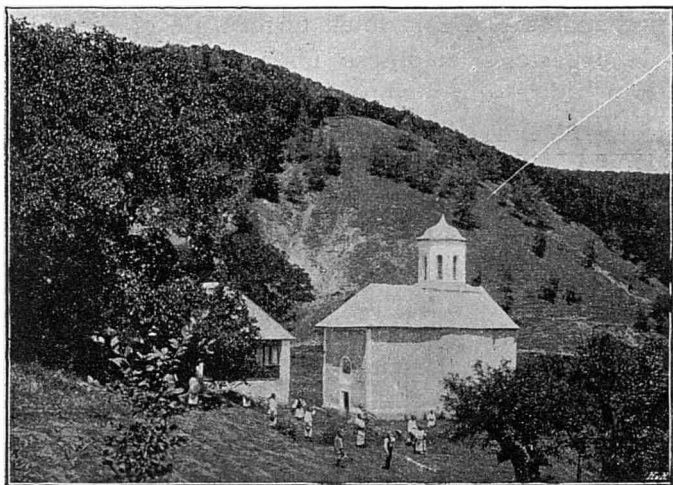

Palatul episcopal din Lugoj.

murî, interesul cald pentru literatura românească, și deci iubirea pentru această mai înaltă înfățișare a neamului său. Cu un astfel de stăpîn, și mobilele acelea scumpe comandate în toate colțurile Europei pare că pierd sumeția lor străină, mîndria lor rece. La acest episcop așa cum ni trebuie nouă, am petrecut cele mai bune clipe

de care m'am învrednicit în vre-o reședință episcopală din părțile de peste munți.

Episcopia are și o bibliotecă vrednică de a fi cercetată și prin raritățile bibliografice pe care le cuprinde. Se mai păstrează aici și unele

Mănăstirea Prislopului.

vechi icoane și lucruri scumpe din mănăstirea de la Prislop a Doamnei Zamfirei, între altele și un chip al Maicei Domnului, ce poartă pe legătura sa de aur vulturul bizantin, care a căzut înaintea Turcilor la 1453.

De cealaltă parte, în cealaltă tabără se poate spune încă, mulțămită unor greșeli ale trecutu-

lui, pe care păr. Hossu e gata să le îndrepte, cît stă în puterile sale, e protopopia ortodoxă. Ea are mulți parochieni în Lugoj și de dînsa atîrnă o sumă de sate din Răsăritul Banatului. Biserica în care slujește protopopul se zice, cum văzurăm, «biserica cea mare», și ea are într'adevăr proporții impunătoare. Cele două turnuri ale ei se văd de departe, și stăpînesc piața orașului din jos. E o zidire din a doua jumătate a veacului al XVIII-lea, înnălțată prin străduințele unui «Ober-Knes» de odinioară, din rîndurile acelor căpetenii de grăniceri romîni cari aū avut totdeauna o mare însemnătate în aceste părți. El e îngropat lîngă ușa, unde se vede o biată cruciliță de lemn, și chipul bătrînului ctitor se mai zărește încă supt funinginea groasă ce s'a așternut peste frumoasele zugrăvelî ale păreților și capitezei, la focul din anii 1850. Altfel, nu sînt înuntru alte lucruri mai vechi decît tipăriturile muscălești pe care le-aū cerșit Sîrbii la Petersburg după răpunerea stăpînirii turcești în Banat.

Romîni, cari sînt astăzi uniți și neuniți — ceia ce înseamnă cu toții *neuniți*, dezbinați între sine —, aū trebuit să-și plece odinioară capul față de noua lege de Stat ungurească a calvinismului. De sigur s'a făcut slujbă calvinească în acea biserică veche, de lîngă aceasta «mare», din care n'a rămas decît un turn preschimbat, care poartă pe el astăzi icoana săpată în piatră și văpsită a Sf. Nicolae și însemnarea latină că zidirea a fost

astfel reparată în 1726, de alt cnez al districte-
lor grănicerești române. Această epocă a calvi-
nismului s'a dus de mult, dar ea a lăsat ca urmă
folositoare în literatura tuturor Romînilor cîteva
din cele mai vechi cărți religioase.

Altă vedere a bisericii episcopale din Lugoj.

Lugojul mai are două bănci românești, care
sînt conduse de clerici, ca multe altele în Ba-
nat, și se zic a fi întipărite pentru aceasta de
confesionalism, ceia ce e încă una din acele gre-
șeli ale trecutului despre care a fost vorba mai
sus. Două foî se tipăresc în acest vioriă centru
romănesc: una, «Drapelul», are un caracter po-
litic, «pasivist», cealaltă, «Banatul», urmărește
mai mult învățătura poporului.

Alte școli decît cele primare saū «normale»

nu sînt, căci episcopia își iea clericii din Ardeal, iar protopia îi primește de la Caransebeș. Școlile primare, «normalele», dintre care una are pe lîngă dînsa și două mici internate, sînt, firește, confesionale. La una din ele e învățător un om cu care Banatul își poate face fală înaintea Romînimii întregi: compositorul de muzică Vidu, care a știut să înalțe cîntarea poporului nostru în forme care înduioșează pretutindenii unde trăiește o simțire românească.

II.

Spre Caransebeș.

Trăsura unui Ungur, bun și tăcut, mai mult Șvab la fire, ca atîția dintre ai săi rătăciți prin aceste părți puțin prielnice pentru păstrarea însușirilor neamului, mîna o trăsură cu arcurile obosite pe drumul Caransebeșului. Soarele se lasă spre apus, și prin largul seninului palid rătăcesc înflorătoare mătăhăli de nourî, cari se răsfră, se adună și în frămîntarea lor se spintecă de fulgere, lăsînd din margini șivoaie de ploî peste plaiurile din depărtare. Luna care se desface limpede înaintea apusului deplin, rătăcește printre prăpăstiile negre, fugind ca o pasere obosită.

Străbatem un Ținut sfîrtecat de dealuri fără desfășurare și frumuseță. Nu mai sînt pe acest

drum, ca pe cel din ziua trecută, satele albe, lungi, întinse cu bună rînduială de-a lungul șoselei netede. Această îmbielșugare veselă s'a dus, ca și porturile strălucitoare ale Sf. Dumitru. Acuma în acest șir de așezări românești care sînt Găvojdia, Jena, Sacul, Prisaca, Zăgujenii, Jupa se văd mari grădini de «domni» cu plopîi înnalți și triști, cîte o fabrică scînteind în marginea zării, clădiri orășenești în care staū funcționari ai comitatului nou care e Caraș-Severinul, cîrciume mari, la care se opresc căraușii întunecați, în mântăli lungi, cari mîna carele acoperite cu covergi. Casele, mai puține, ale sătenilor sînt și mai răspîndite și nu se asemănă între ele. Din mijlocul lor răsar însă totdeauna, ca și pe cellalt drum, biserici foarte bune, vrednice de un oraș. De la un loc înapoi însă, ele nu aū lîngă sine și întregirea școlii confesionale. Grănicerii aceștia, deosebiți în multe privinți de «pauerii» (*Bauer*) de către Timișoara, n'aū voit să sufere, în mîndria lor de ostași, amestecul preotului în școală, și astfel ei aū căpătat școli *comunale*, care se știe ce înseamnă în mîna Guvernului de astăzi.

Ținutul e străbătut de șuvițe de apă care se adîncesc în pămîntul moale. Le primește Timișul, care se ivește din nou într'o largă dungă de oțel. În locul unde el înghite apa Șebeșului, stătea în cele mai vechi timpuri încă un Căvă-

ran, pe lingă Căvăranul de sus : Căvăranul-Șebeșului. Poporul îi zice astăzi numai Sebeș, dar în graiul străin, care a hotărît, s'a alcătuit numele de Caransebeș, care se cetește în toate cărțile și pe toate hărțile, fără deosebire de neam.

II.

Caransebeșul.

Dincolo de apă, trăsura se zguduie pe un drum prost, măcinat și săpat în rătăcănî, între case care încep mai bine decît în Lugoj. El duce apoi, între fronturi mai înalte de clădiri de Stat, spre o piață. Caransebeșul este un oraș de Șvabî între suburbiile de Romîni, dar prin lărgimea modernă a stradelor sale, prin lipsa de interes istoric al clădirilor, el are mai mult o pecete ștearsă ungurească. Piața Caransebeșului e mică. Acolo se strîng la tîrgurile de Joî sătenii noștri în șube cafenii și sure, femeile gătite, care în aceste părți poartă la spate, în loc de catrință, numai *oprege*, fire răsfirate de lînă roșie prinse într'o bată țesută cu fir. Acuma însă, în dimineața de Vineri, piața e cu totul goală. Dintre micile clădiri bătrînești, fără nici-o frumuseță, răsare împoțonatul palat, prea mare pentru trebuințele unui loc ca acesta, pe care l-au înălțat, supt înrîurirea marelui risipe trufașe a Statului, un Consiliu comunal presădat de un Romîn.

Temeiul de zidiri și de viață al orașului e această stradă prin care am trecut la sosire. Și noi avem astăzi aici cea mai mare parte din așezămintele noastre. Într'o casă destul de frumoasă, cu perdele albe la cele două caturi, stă episcopul, care e un vechiū ajutor al lui Șaguna, un Român bun și un ortodox și mai bun, un scriitor care s'a învrednicit a fi ales membru al Academiei din București și a avut îndrăzneala, de care cred că nici-unul dintre ierarchii de astăzi ai celor două Biserici românești din Ungaria n'ar fi în stare, de a veni în această adunare simbolică pentru unitatea Romînilor și de a-și ținea cuvîntarea de intrare înaintea regelui Carol. De sigur că P. S. S. Nicolae Popea, episcop ortodox al Caransebeșului, a fost printre cei mai buni din generația sa.

De cealaltă parte a stradei, cele două școli pe care s'ar cuveni să le aibă orice episcopie românească: seminariul și preparandia de învățători, cu școala de aplicație alipită la dînsa, sînt unite în aceeași clădire mare, cuprinzătoare, luminoasă și bine îngrijită. Mă mai bucur încă odată la vederea acestor tineri inimoși și mîndri de neamul lor ce învață astăzi în deosebite școli pe care le ține țerănimea noastră din aceste părți supuse străinului, și cari mine vor da o nouă îndreptare, mai sigură și mai puternică, hotărît românească, tuturor puterilor de viață ale neamului nostru de aice.

De la librăria d-lui Simtion din Arad nu mai este alta românească până la aceia care funcționează pe lângă episcopia Caransebeșului. În tipografia ei se tipărește, supt conducerea d-lui Enea Hodoș, care a strîns atitea frumoase cîntece bănațene, o bibliotecă pentru popor, «Biblioteca noastră», care dă alegeri din scriitorii romîni și cite un studiu ca ale d-lor Drăgălina și Bălan, care privesc în deosebî viața Romînilor din Banat.

De la piață cotim pe lîngă căsuța care a fost cea d'întăiū reședință a tinerei episcopii românești de Caransebeș, și înnaintăm prin stradele curate ale unei mahalale cu casele mici, foarte curate, care cuprinde numai tîrgoveți de ai noștri, maistori, calfe, «economî». În margenea ei curge riul Irugei învîrtind cite o moară înnegrită. Iar în față se vād zidurile albastre ale munților ce despart Banatul românesc de România Romînilor.

Bisericile amîndouă sînt pe acest drum de pace mulțămită, cu fereștile închise și cu trotoarele goale. A episcopiei, odată biserică mănăstirească, a fost înnălțată într'o vreme cînd nu erau prin aceste părți episcopî românești, ci un arhierieū sîrb purta titlurile reunite de Vîrșeț și de Caransebeș. Tot de atunci vine clădirea, cu totul asămănătoare, și făcută în același stil apusean, a bisericii din cimitir. Cea din

urmă mai ales, e plină de inscripții, pe prapuri, pe pereți, pe tencuiala proscomidiei și pe cărămida tare a mesei sfinte. Ele nu sînt însă nici-una în limba stăpînitoare a Sîrbilor, ci într'un prea frumos grai românesc, fără nici-o deosebire față de cel din părțile libere.

Această afirmare de romanitate a adus-o fără indoială vecinătatea Olteniei, a principatului muntean. Dar nu numai această înrîurire, împrăștiată neconținut prin coborîrea în Banat de locuitori din acele părți. Între Bănățenii de spre Murăș, cei de către Tisa și aceștia cari privesc spre noi, de la Lugoj încoace, e o mare deosebire de suflet, venită din împrejurări istorice deosebite. Aici granița a cerut ostași romîni pentru apărarea ei încă din cele mai depărtate timpuri. Odată erau locuitorii Scaunelor românești din margine, răsplătiți pentru slujbele lor prin nemeșie și prin stăpînirea de pămînturi. Turcii cari au venit însă aici numai peste o sută de ani de la luarea Timișoarei, au dărimat toată alcătuirea lor. Însă pe urmă Austriacii cuceritori au înnoit așezămîntul de ocrotire din vremurile vechi. O grănițarime bănățeană a fost alcătuită dintre Romîni. Ea a dăinuit multă vreme, și a lăsat urme care nu se vor șterge curînd.

Cimitirul e plin de mormintele ofițerilor împărătești, între cari sînt doi generali, Doda și Trapșa, și un feld-mareșal-laitnant, Sărăcin. În biserica din mijlocul lui, inscripțiile acelea ro-

mănești amintesc ofițeri, postmaisteri și chiar căprari «iubilirți» ai Romînilor grăniceri din veacul al XVIII-lea. Cutare preot militar, Stoica, a lăsat în aceeași epocă povestirea împrejurărilor militare în care a fost amestecat. O mare clădire cuprinde biurourile administrației unei «averi comune» care e fondul grănițaresc așa cum l-a statornicit Împăratul de astăzi, în puterea vechilor drepturi ostășești ale Romînilor, prin anii 1870: aici, un comitet pe care-l supraveghează delegatul Guvernului ia hotăriri cu privire la o avere care se prețuiește la 33.000.000 de florini, avere uriașă, neconținut amenințată de cine sapă la temelile ființii noastre în aceste ținuturi. În mîndria Bănățeanului, care răsună și în cîntecele sale, în iubirea pentru porturile bogate care se vede și mai mult în această latură răsăriteană, descoperi conștiința de sine, simțul de onoare, deprinderea cu parada a militarului.

Petrec cea mai bună zi în casa primitoare a redactorului «Foi diecesane», dr. Barbu, între oameni buni cari țin la mine fără nici un interes. D-na Barbu e sora lui Victor Vlad Delamarina, un ofițer mort tînăr, în serviciul Romăniei, și care a lăsat frumoase versuri bănățene și descrieri de călătorie pe care, cu multă priecpere, le-a ilustrat însuși. Apoi mă întorc la otelul unde două artiste dintr'o trupă de la «Buda Veche» se tîrnuiesc prin coridoare, țipînd

ca supt cuțitul ucigașului. A doua zi represin-
tanții culturii maghiare în acest orașel așa de
romănesc vor da aici o reprezentație.

IV.

Alte părți bănățene.

De la Caransebeș, prin șosele peste munte
și prin marea împleticire de trenuri vicinale
care nu măi ajung la capăt, poți merge la
Reșița, unde o companie francesă întrebui-
țează Boemii și Romîni pentru lucrul minelor
foarte bogate. De acolo se poate atinge Anina.
capătul unei linii care cuprinde și Oravița, un
centru mărișor, locuit în mare parte de Romîni
și unde am fost chemat cu toată prietenia. Dar
acum e prea târziu pentru aceste drumuri.

O linie de accelerat duce de-a lungul munților
înnalți ai hotarului la Orșova dunăreană, la Me-
dia sau Mehadia noastră și la locurile de trecere
în România. Ungurii arată în aceste părți mi-
nunea de clădiri scumpe, de parcuri mari, de
luminație electrică strălucitoare a «Băilor Her-
culane», pe care așa de adese orî le cercetează
Romîni din România, fără să-și dea osteneală
a bănuî că tot acest lux, făcut cu cheltuiala
mulților visitori, se află pe un frumos pămînt
romănesc, unde este o durere care așteaptă să
fie cunoscută și mîngiată.

De la Orșova, fără nici-un caracter național, port austriac cu casele drepte, vaporul duce spre Apus, pe Dunărea strîmtorată. De o parte păduri pe stînci închid cu totul vederea Serbiei, iar, de alta, malul golaș întinde șosele, fabrici, clopotnițele înalte ale satelor. Astfel se ajunge la Panciova, de unde se urmărește mai departe apa împărătească, până la locul unde se varsă Tisa năpădită de străini.

În aceste părți, vecinii, conlocuitorii noștri sînt Sîrbii, cari aŭ multe sate bune în acest comitat al Torontalului și se razimă pe așezările și mai mari de peste Tisa, unde e și centrul lor, Neusatz sau Újvidék, după numirea ungurească, tradusă, de astăzi, sau Neoplanta, cum aŭ crezut de cuviință a-î zice Romîni. Acești Sîrbi din Ungaria, îngrădiți de privilegiu priincioase, sînt vioi, neastîmpărați, gata de gilceavă, și, mai iubitori încă de strălucire decît aŭ noștri din Banat, ei se înfășură în cele mai strălucite și mai tărcate mantii din lume. Satele lor sînt mai totdeauna cu totul deosebite de ale noastre, cu care se întrec în bogăție și în scoaterea ei la iveală prin veșmint și petrecere. De la Sîrbi, noi nu luăm decît ciudata eresie a Nazarenilor, iar, dacă ei se stîng pe alocurea, nu e vina noastră, ci a deprinderii blestamate de a-și cruța casa de copii. Numai în orașe, ca Virșețul, Panciova, un neam luptă ca să înghită pe cellalt, și, fiindcă noi sîntem cei mai puțin, limba noas-

tră e amenințată a se pierde. Totuși plingerile care vin în aceasta privință în ziarele românești arată o durere de inimă, o conștiință și o mândrie de a fi Român care poate apăra întru cîtva de cotropire.

Și mai departe spre Apus, staū în sfîrșit satele ungurești care păzesc Tisa, grăniceri ai rasei lor, cari însă, în aceste părți, nu prea pot să încalce.

CARTEA A XXII-A.

CU TRENUL PRIN BANAT
ȘI MIJLOCUL ARDEALULUI.

Cînd plec din Caransebeș spre gara depărtată doi kilometri de oraș, e o vreme rece după ninsoarea nouă care a căzut pe muntele înalt al hotarului, îmbrobodindu-î vîrfurile în alb. Trăsura se zgîțînă și scapătă în gropile pline cu noroiu. Dar în stînga, pînă la cealaltă linie de înălțimi care închide zarea, se desfășură un frumos Ținut cu verdele fraged, de-asupra căruia se înalță copacii drepti, suptirateci.

Calea ferată merge pe alături de șosea pînă la Lugoj, și de acolo pînă la Timișoara. În cea d'întăi parte a drumului, munții sînt de tot aproape, în namili zgribulite supt cojoace de vechi păduri grănicerești. Clopotnițele albe, fărîmăturile de clădire albă în mijlocul livezilor înroșite de toamna tîrzie, se deslușesc acum foarte limpede, pe cînd neguri șerpuiesc de-asupra văilor înalte. Apoi de la Lugoj înapoi,

zăbranicul ploii încete cade peste pacea șesului, unde țeranii cu căciulele țuguiate și cămașa revărsată zoresc pe ogoarele neisprăvite în pragul iernii. Dar, în această ușurătate a vremii, amiaza rîde asupra ruinelor năruite, asupra parcurilor vesele și asupra clădirilor îngrămădite și neprietenoașe ale Timișoarei. Ne oprim în stația orașului Iosefin, acela în care populația românească n'are încă biserica ei.

Pe marea întindere de cîmpie care duce de la Timișoara la Arad se vede acum satul mare al Vingăi. Clădit tot în același chip artificial, impus, ca și satele Șvabilor, Sirbilor și Romînilor, el are alți locuitori: pe Bulgarii aduși aici și în alte șese sate de Cîrmuirea austriacă. Astăzi ei știu toți românește, de și nu și-au părăsit încă limba. Și în portul bărbaților ei se apropie de noi; în gară staū răzimați de stîlpî niște purtători de căciuli țuguiate și de mantii de abă albă, cari ar putea fi ușor schimbați cu ai noștri, de și veșmintele li sînt mai largi. Dar femeile în fuste învoalte, pieptărașe și cîrpe de colorî vii samănă a Unguroaice.

În marginea Aradului răsare din cîmpie cetățuia, ca o jucărie veche. Acolo stă artileria cesaro-crăiască prin care se pot îmblinzi sufletele ungurești, pe care patriotismul de gazetari al Evreilor le-ar fi încălzit prea mult. Și tocmai în acest loc de supt cetate pe care-l avem supt

ochi acuma, răzbunarea împărătească a ridicat în furci — moartea «Valahilor» — pe cei treisprezece oameni cu învățătură și de înaltă viță cari stătuseră în fruntea răscoalelor din anul de sînge 1848.

De la Arad o linie duce spre Răsărit, în Ardeal. E, din vechime, calea cea mai lesnicioasă, aceia pe care au venit barbarii, regi, coloniștii: ostașii Sf. Ștefan al Ungariei, cetele de spahii ale Turcilor, cîrdurile țerănești ale Sașilor de la Rin. Un alt drum merge de la Caransebeș, așezat chiar lingă Tibiscul roman de odinioară (astăzi Jena), pe valea Bistreii spre cuibul muntean al Hațegului: pe aici a răzbătut odată Traian până la culcușul de leu al lui Decebal. Pe această vreme însă acel de al doilea drum e greu: nu prea poți afla trăsura pentru a-l face. Pe cînd de-a lungul dungii de oțel a Murășului trenul cară în fiecare zi greutatea mărfurilor și mulțimea călătorilor. Ceva mai în jos duce tot la Iliia Murășului calea, mai puțin cercetată, care de la Lugojul Timișului atinge cursul de către izvoare al Begăi sau Begheului.

Abia două stații mai sînt în cîmpia lină, de arături și pășuni întinse. La Maria-Radna ești acuma în Ținutul de dealuri clădite ca niște cuptoare, care duc până în gura Ardealului. Maria-Radna e cunoscută prin pelerinagiile ce

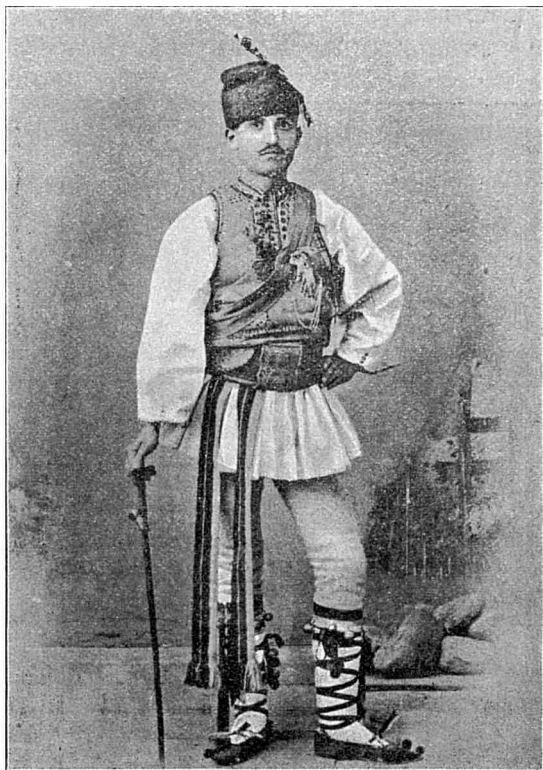
se fac, și de ai noștri, la mănăstirea catolică, ungurească, ce se înalță în această veche Radnă a Slavilor și a Romînilor. Toate drumurile ce duc la dînsa sînt pline pe vremea *rugei*, a «buciului», și calea ferată aduce și ea închinătoare din stratele mai înalte ale societății. Ceasuri întregi, urmăm încă această cale largă ce se desfășură între apa Murășului în care luna-și revarsă argintul și între acele dealuri rotunde, grosolane, fără sate și cu puține păduri, peste goliciunea cărora noaptea a întins însă un alb zăbranic de poezie și taină. Numai arare ori cîteva scînteii roșii arată locul unde un sat se gătește de culcare.

La trecerea în Ardeal nu sînt aici strîmtorî, cetățui de stîncă, «porți de fier». Numai pe unele locuri spinarea rotunzită a înălțimilor se coșează și mai sus. Fără nici-o încordare, fără nici-o luptă, apa cea puternică strămută dintr'o țară în alta. La Zam ești acuma în Ardeal. Îndată recunosc cantonul alb și drumul îngust care m'a adus acum două luni de la vechea biserică a Guriî Sadului.

Cînd se face ziuă, trenul e în partea de Răsărit a Ardealului, pe valea Homorodului. Acolo sînt marile sate românești, Paloșul, Cața, care atîrnau odată de cetatea săsească a Cohalmului, pe nemțește Reps.

E o singură stație pentru satul românesc al

Homorodului și pentru tirgușorul Sașilor. Cel d'întăiu are în frunte un vechi turn de pază,

Călușer din părțile Sibiului.

care se vede de departe. Calea din stînga duce printre arături, pe de-asupra dealurilor ușoare

la șirul de case de piatră în care se încheie Cohalmul de astăzi. Noi avem aici un rost destul de mare, căci Săsimea decăzută e încunjurată din toate părțile de țeranii noștri, oameni harnici și strângători, dintre cari unii ajung și până

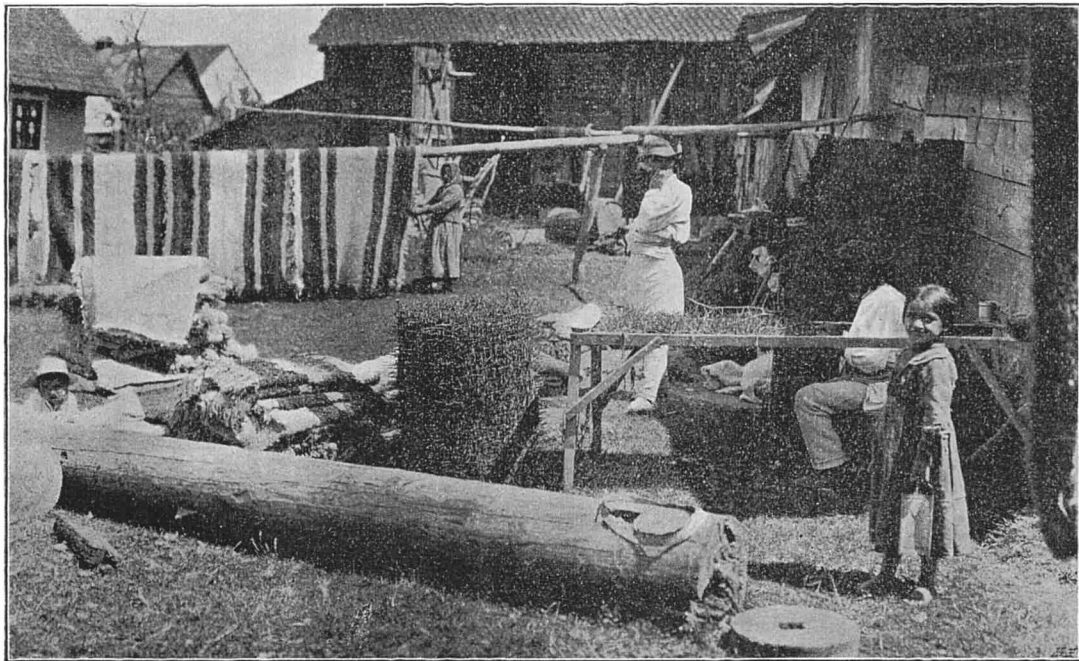
Ardeleni din Poiana Sibiului.

în București. Archiva orașelului păstrează însă amintirea timpurilor când nu erau destule furci pentru a pedepsi pe acei supuși neascultători, rivnind la binele «stăpînilor» cari erau «Valahii».

Îndată se ivește Oltul, care merge spre Făgăraș. Pe când promoroaca acopere dilmele, că-

zind în pătură groasă de brumă asupra bu-ruienei cîmpului, el trece îngust și întunecat ca un șerpe negru, cu solzii lucioși. Numai pe alocurea umbra copacilor de apă se apleacă asupra durerii nemîngîiate pe care o aduce din sus, din munții pe cari i-aū pierdut strămoșii noștri în minile Secuilor.

Și apar acum satele secuiești, cu nume de oameni: Ágoston, Miklos. Oltul e tivit cu ele pe stînga, pe cînd din a dreapta sînt așezările mari ale Sașilor, cu casele strînse supt grelele copereminte roșii. Dintre ele se ridică Feldioara, un adevărat orășel și astăzi. Din drum se văd desele triumphiuri înnegrite ale culmilor de țigla veche. Pe un dîmb mijlociū în margene, cetatea răsare înnainte, cu trei frînturi mari de ziduri galbene, ciuruite cu găuricile și crăpăturile negre ale fereștilor. Acești bătrîni ochi stinși se deschid triști asupra șesului de arături bune, în care Petru-Vodă Rareș al Moldovei a învins, în Iunie 1529, oastea cea frumoasă a întregii Săsimi ardelene. Acele vremuri cînd Voevodul român stăpînia și înfricoșa tot Ținutul muntelui de hotar s'aū dus, dar plugari din neamul lui Rareș, lucrînd harnici la ogoare, își fac tot mai mult loc în cetatea de odinioară a Sașilor. Ca și în alte părți din Ardeal, se botează și aici mai des în căsuța Valahului decît în șura cea mare a străinului.

www.dacoromanica.ro
Gospodărie în Țara Birseň.

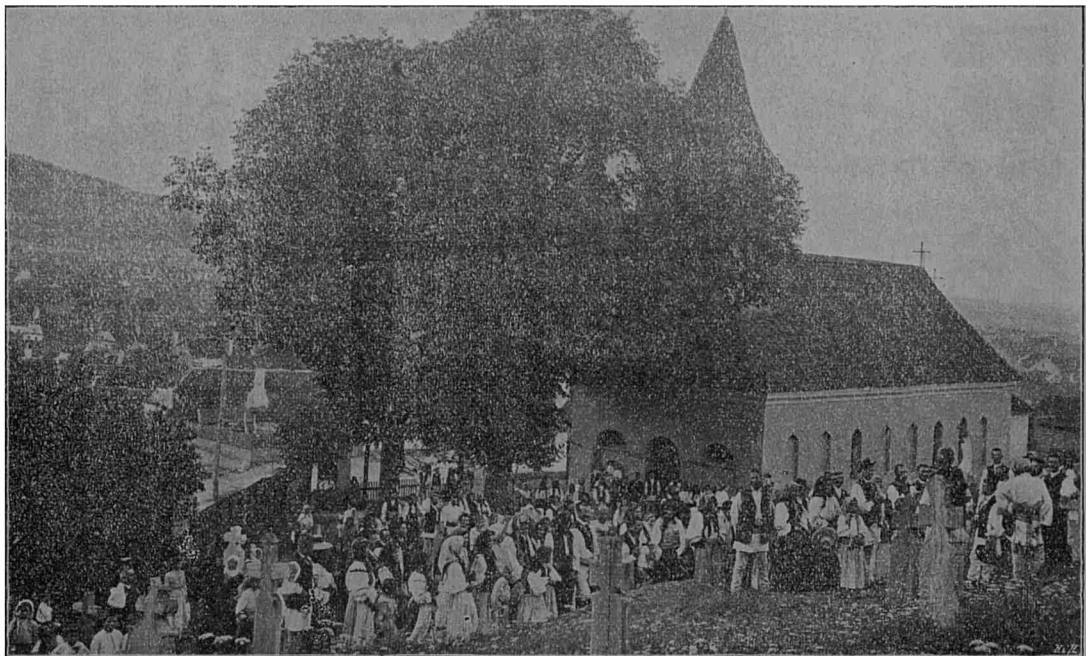
De aici prin Bod ești îndată înaintea privilegiilor fără păreche, pe care o dă Brașovul, cu fabricile nouă, cu bisericile vechi, cetatea împărătească, marile namili de dealuri împădurite, dintre care Timpa răsare cu monumentul lui Arpad, ca o mare găină boghetă, căreia i-a intrat un paiu acolo unde n'are ce să caute.

CARTEA A XXIII-A.
PRIN SECUIME.

De la Braşov luăm drumul spre Secuime, într'un tren încetinel, plin de aceşti țeranî cu căciuli, sumane scurte, albastre la mînece, și ițari în cizme, cari samănă a fi Romîni fiindcă acum o mie de ani aũ deprins de la Romîni cum trebuie să se îmbrace o ființă omenească.

Deocamdată, munții se văd din amîndouă părțile, dezbodolindu-se iute de negurî care se aștern ca nouri în calea soarelui. În stînga linia înălțimilor, care se desfășură foarte sus și larg, se mai păstrează: acolo sînt satele Secuilor, între care sînt sămănite rar și ale noastre. De ceastăaltă parte, culmile se dau în lături până foarte departe, unde pe acest timp nici nu se zăresc. Astfel se deschide acea cîmpie din susul Braşovului pe unde aũ cutreierat oștile românești, și cînd Mihaî Viteazul a venit să cuprindă Ardealul, și cînd Radu Șerban, urmașul însușirilor eroului, a năvălit răzbunător pentru a lua

www.dacoromanica.ro
La biserică în Țara Birsel.

lui Moise Secuiul, usurpatorul ardelean, viața, iar lui Gabriel Báthory, răsărit în locul lui Moise, cinstea biruinții și mândria de suzeran. Într'acolo sînt cele Șapte Sate, apoi Tatrangul, Bodola, Năieni, pe unde s'aũ strecurat atîtea cete cu steagurile muntene, și munții Mocaniilor, printre cari se deschide pasul Buzăului, o poartă de primejdie veșnică pentru stăpîniile un-gurii a Ardealului.

Cel d'întăiu sat pe care-l atinge linia, e săsesc, Hărmanul, un șir de case albe cu un mare turn vechi ce se înalță cu mult mai sus decît desfășurarea coperemintelor roșii. În curînd zarea e sămănată în stînga cu mai multe grămăgioare de căsuțe străjuite de bisericuțe cu gîturile de privighere. Sînt tot sate secuiești de peste dunga ascunsă a Oltului. Către noi înaintea însă livezile și cîteva din locuințele altui sat săsesc, al cărui nume se întîmpină pe multe din cele mai slăvite pagini ale trecutului nostru, Prejmerul, popas al oștilor cuceritoare. Una din bisericile ce se văd aici, pare să fie a Romînilor.

Păretele muntos din dreapta, de către hotarul românesc, se apropie întăiu cu un vîrf de peste o mie de metri, care zbugnește sus în înaltul cerului. Apoi și de o parte și de alta e o îndulcire a liniilor, și arăturile frumoase se întind

în lăvicere lungi. E valea râului pe care Secuii îl numesc *Fekete Úgy*. Drept de-asupra ei se oprește un lanț de dealuri cu încrețitura ușoară.

La poalele lor se răsfră cel d'întăiū oraș al Secuimii, Sepsi-Sîn-Gheorghiu. De cînd Ungurii sînt stăpîniū Ungariei, ei aū năpădit cu binefaceri pe frații Secui, dăruindu-li palate mărețe pentru oficiile de administrație și pentru școli. Aceste clădiri nouă daū caracter și consistență amestecului de căsuțe acoperite cu țiglă săsească. Biserica pare nouă, și o altă biserică nouă, pe lature, e probabil a noastră.

De la Sepsi-Sîn-Gheorghiu, linia străbate în munți, pe cînd o ramură, cea cu transportul direct, urmează rotunzirea către Carpați a riu-lețului. Ea duce la al doilea tîrg de Secui, Vașarheiul. Pe aici era odată un cunoscut drum spre Moldova, pentru negustori ca și pentru ostași, pe lîngă marele sat al Brețcului, care ducea la pasul Oituz.

Încă o încrengătură, desfăcută dintr'aceasta, țintește în sfîrșit către un Ținut românesc, unghiul Covasnei. Aici, în văi înguste, care se leagă cu izvoarele Bîscei și sînt tăiate de hotarul Romăniei, trăiesc voiniciū Mocani oacheși cari perindează munții și aū în casa lor de bîrne mai mult un adăpost vremelnic. Cele mai vechi datine și superstiții dăinuiesc și până

acuma în acest colț ferit unde abia astăzi străinul pătrunde ca să culeagă pădurile.

*

După Sepsi-Sîn-Georgiū, valea se mai ține un timp largă, purtînd sate bune în suptioara dealurilor. Unde e o singură biserică de-asupra caselor de bîrne vărute bine și acoperite une ori chiar cu țiglă nouă, ea poartă în virful turnului bombița calvinilor, căci Secuii aceștia din cele Trei Scaune sînt cu «lege ungurească». Unde vezi două biserici, una e a sătenilor noștri, dar, împreună cu legea, ei n'aū putut păstra în multe locuri, și mai ales în aceste părți, limba lor românească. Pe aici Romînul cărturar are durerea să întîmpine atîția din neamul său cari nu mai știū românește nici atîta cît trebuie pentru a spune ceia ce spun totuși, cu mîndrie, în ungurește : «Sînt Romîn». Preotul li face liturghia în limba străbunilor, dar predica trebuie s'o ție în acea limbă pe care oamenii o pot înțelege. Abia dacă se află vre unul care să ție locul de cantor, sau credincioși cari să fie în stare a spune în graiul nostru rugăciunile cele mai trebuincioase. Încercările ce s'aū făcut cu școala confesională, pe care totuși bieții creștinii sînt bucuroși s'o ție cu orice jertfe, n'aū dat rezultate cu care să ne putem mulțămii. Mediul străin impune în chip firesc limba străină. Până și preoții, cînd sînt născuți în aceste

părți, aș accentul stricat, și unii din ei ajung iarăși a vorbi numai cu greu românește.

Năpădiți de un număr covârșitor de coloniști militari, cari aș fost aruncați peste șesuri și riuri pentru ca să apere hotarul de barbarii văilor moldovene și muntene, ai noștri nu s'aș putut ținea în picioare. Ei aș dat năvălitorilor sînge scump de viteji, port și datine. Și astăzi poți deosebi pe Secuiul de rasă de Secuiul amestecat; în alcătuirea mai fină a acestuia din urmă cu fața oacheșă și ochii vii recunoști însușirile neamului nostru. Pierderea în mijlocul Secuimii s'a putut face cu atît mai lesne, cu cit și unii și alții trăiau aceiași viață și nu-î despărția dușmănia de clasă și de îndeletniciri. Secuii aș iubit și ajutat, în toată desfășurarea trecutului, pe Domnii noștri cei războinici: Ștefan-cel-Mare, Petru Rareș, Mihaï Viteazul, Radu Șerban, împotriva Ungurimii de nemeși care voia să-î îngenunche. Ei știaș că peste munte ai lor din Moldova duc un traiș mai puțin stors și primejduit. Până și mica nobilime a Secuilor, care se numia și *boierî*, a avut simpatii pentru noi. Comitele Mikes, cel cu pădurile mari, al căruî nume-l aflu scris pe grămezile de cheresteă din gări, a avut înaintași cari s'aș amestecat prietenește în istoria noastră.

Romîni de lege românească și de limbă ungurească din mijlocul Secuilor sînt veniți ceva mai târziu de la Răsărit saș de la Apus, într'un

timp cînd puterea de absorbire a vecinilor scăzuse întru cîtva. Dușmănia dintre ei și Secuî e pe alocurea un fapt: ea se arată prin vorbe rele și prin tîrnuieli, dar în ivirea și întărirea ei îndemnul venit de sus, de la cercurile cîrmuitoare ungurești, are de sigur rostul de căpetenie.

Cit mai este valea cea largă, se descopere Oltul încă odată, mîinindu-și încet unda săracă, de un luciu verde stropit de spumele fărimate, supt crengile plecate ale răchiților rupte de vînt. El pierde îndată de supt ochi, și acum valea se sapă între păreți pieziși de munte pe cari-i îmbracă veșmîntul de întunerec al bradului. Cînd apa se vădește iarăși în acest adînc negru, ca al munților Prahovei, ea scapără spumă de colțul pietrelor ca un copil aprins de minie.

În mijlocul pădurii de brazî, trenul se oprește la stația galbenă, cocoțată sus, a Tușnadului-băi. La acestea vine vara destulă lume, între care și Romîni de dincoace. Obiceiul de a cerceta aceste «feredeie» e vechiū la Romîni și era mai întins înnainte de a se descoperi și exploata băile Slănicului. Într'un prospect din anii 1830 al Tușnadului, pe care-l găsiū în cursul acestei călătorii, se mai află o sumă de nume boierești din amîndouă principatele.

Secuimea e bogată în ape minerale. Înnainte

de Tușnad, am trecut pe la băile din Malnaș, mai nouă. În vecinătatea lui Sepsi-Sin-Georgiū sînt, într'un fericit colț de țară din marginea pădurii, în preajma dealurilor blinde vilele de la Vălcele sau Elöpatak, care și acesta are reputație la noi. Departe în sus, în Gurghiuri, Borsecul, care e cea mai însemnată stație de aier din Ardeal, primește neconținut oaspeți romîni, pe cari-i ispitește marea frumuseță a înălțimilor ce-l încunjură din toate părțile: o diligență, totdeauna plină vara, pune în legătură Borsecul, prin pasul Biczului, cu părțile nemțene ale Moldovei și cu capitala lor, Piatra.

Dincolo de pădure e satul Tușnadului, foarte mare, cu multe coperișuri negre și roșii supt turnul unei biserici care poartă crucea îndoită. De aici începe catolicismul pe care l-au sprijinit prin slujba, predicația și învățătura lor Franciscanii, așezați din cele mai vechi timpuri pe această margine carpatină.

Valea s'a deschis iarăși, plină de verdeața pășunilor înviorată de lumina veselă a soarelui. De-a lungul ei pe întinderi foarte mari se urmează satele marginii secuiești, ale Cicului sau Ciucului, strînse așezări din birne și șindilă sau țigla, gata de luptă odinioară cu dușmanul de peste pasuri. La numele de Csik se adaugă cîte o specificare luată din vre-o însușire a locului, ca Verebes («cu vrăbiile») sau din numele Sfin-

tului căruia i se aduce în deosebă închinăciunea în biserică: Simon, Dămăcăș, Craiū.

Unde era din cea mai depărtată vechime o Sîmbătă a Romînilor bogomili, Franciscanii au făcut vestita mănăstire a Simbetei din Cic, Csik-Szereda. De aici ei au trecut și în Moldova, unde

Casă de lemn din Carpați (Maramureș).

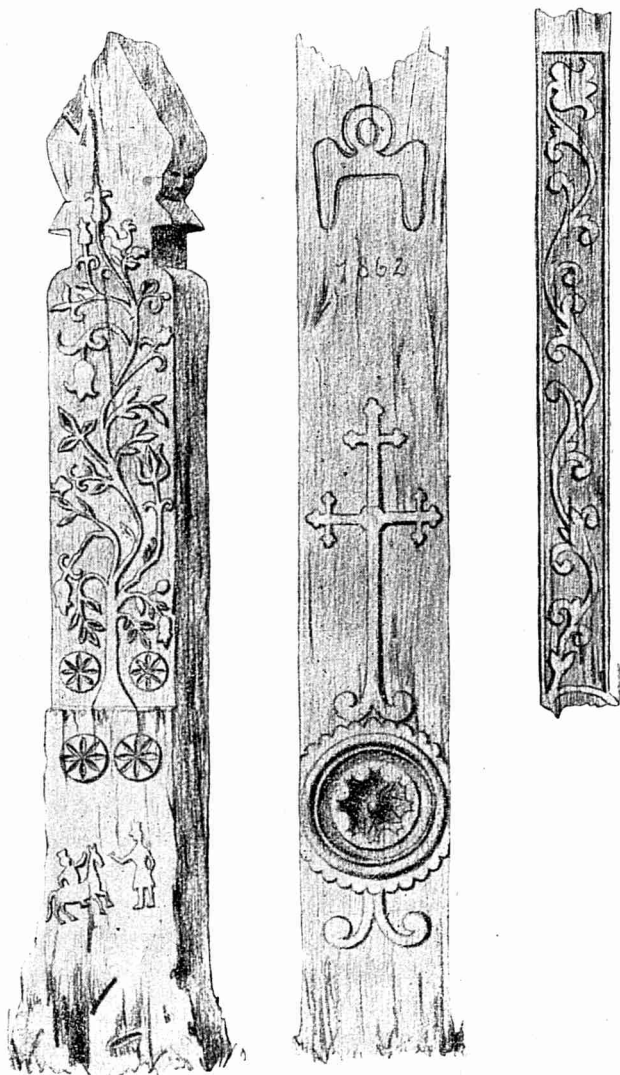
au zidit la Bacău o mănăstire-sucursală, în care s'a sălășluit și un episcop catolic. Un orașel s'a format în jurul mănăstirii din Secuime, și Cirmuirea împărătească, prețuind însemnătatea strategică a locului, a durat în veacul al XVIII-lea căsărmă mari pentru apărarea graniței. Astăzi e aici o reședință de comitat și un centru cultural unguresc. Din vâlmășagul coperișurilor

marī, despărțite de strade strîmbe, înguste și întortochiate, răsar zidiri uimitor de mari pentru funcționari, cătane și școlari. Biserici albe cu turnurile mari se văd ici și colo în oraș și chiar pe unul din dealurile cu păduri tărcate, care stăpînesc asupra-î. Franciscanii trebuie să slujească în cea din fund, care are două turnuri, și tot catolică e zidirea din margenea gării care ar părea să fie închinată cultului românesc.

La Mádéfalva, lungă oprire și cărătură de pachete. Satul se răsfată foarte departe în vale. Un mare monument cu vulturul va fi pomenind cine știe ce ispravă patriotică.

De aici se vede departe, albind de zăpadă, un foarte frumos vîrf de munte. Calea ferată nu merge însă către ultimele Ciucuri, către obîrșia Oltului și înălțimile de unde se rup apele spre Răsărit și Apus. Acolo ar întîmpina, la marele sat românesc al Vașlabului, izvorul Murășului, care se rotește asupra unui întreg Ținut de sate secuiești până la tîrgușorul care se zice Reghinul Sașilor, unde a fost protopop Petru Maior. Și mai departe până dincolo de Vașarheiū Murășul e în puterea Secuilor, precum vecinul său Oltul nu scapă de dinșii decit în Săsimea Brașovului.

Acel Ținut murășan al Secuilor cari mai aū, pe lîngă Ținutul oltean de pînă acoloa, și pe acel al Arieșului de jos, cuprinde Gurghiurile.

Cruce din părțile Bistriței.

Capitala lor, Gurghiul Sf. Miclăuș, se ridică pe Murăș într'o lată și frumoasă vale.

Tot ce se află la Răsărit de dînsa, e un cîștig nou al acestei monarhii răpitoare. Până unde sînt marile sate ale Toplițelor stăpîniã din vechiũ Domnul Moldovei. Abia dupã 1760 aũ început împotriva lui plîngerî că ar fi încãlcat hotarul. Ceî mai puternici și mai șireți aũ avut dreptatea, și Iosif al II-lea s'a putut lãuda astfel în anii 1770 că s'a adaus la Împãrãție un Ținut de stîncã și uriașe pãduri care ar face cît douã comitate. Pãnã astãzi se aratã însã pe unde a fost granița cea veche și cinstitã, și bisericuțele din sate aũ pe sfînta masã antimise ale episcopilor de Roman. Toatã grupa de sate bune, curat romãnești, care încunjurã pasul Bicazului, se știũ cã aũ venit la Ungaria prin acest jaf de dãunãzi.

*

Întorcîndu-se la dreapta, linia trenului urcã neconținut pãnã ce se atinge un platoũ înnalt de pe care se desfac innãlțimi pleșuve, pãtate numai ici și colo cu cîte o dumbravã de molizi sumbri. Se ajunge astfel într'o nouã vale, a Trotușului, harnicul nostru rîu de munte, stãpînit și el de strãinî la izvoarele lui.

Învirtitorul de mori, mișcãtorul de ferãstraie, zburdalnicul cãruia îi place sã muște și sã înnece, e deocamdatã, în aceste înnalte coclauri pustii, numai o scursurã de rîpã care abia ume-

zește în jurul său. În locul unde el își încearcă astfel cele d'întăiu rătăcirii în lume, stînci grozave, roșcate, galbene se îmbulzesc în marginea drumului. De acuma înnainte, aceasta va fi priveliștea : de-o parte rostogolirea stîncilor goale sau a celor acoperite cu praf de piatră, iar de alta cele d'întăiu zvicniri mai sigure ale rîulețului de munte pe acea albie de pietriș ce se umple întregă la cîte o izbucnire pătimașă a lui, care se face așa de răpede, încît odată, mi se spune, a despărțit o nuntă, silind pe preot să dea binecuvîntarea lui pe de-asupra apeî furioase.

De la o vreme, în adîncurile de vale se adună căsuțe de lemn cu înnalte acoperișuri cenușii. Ele se îmbulzesc atît de multe, încît în dreapta, în stînga, înnainte, toată lungimea văilor e plină de ele. Văzute de aproape, aceste locuinți bine prinse, bine împrejmuite cu loadbe de lemn, despărțite prin cele mai netede și mai curate drumuri albe, rîzînd din fereștile lor mărunte, înfățișează casa românească ideală.

Și iată acum că se ivesc și locuitorii, în veșminte de Duminică, strînși însă la un loc în mai mare număr decît într'o Duminică obișnuită. Lămurirea o avem îndată. Pe drumul din mijloc vine o ceată de fetițe care aleargă, de femei care vin răpede, de flăcăi cari închid calea. Acești oameni foarte frumoși poartă veșmîntul românesc într'un chip cum nu se poate mai

deplin și mai curat. Femeile se înfășură pe cap cu broboade; peste cămașa cu fluturi aș cojocèle fără mînece, cu cusături; o fotă roșie le încunjură; picioarele sînt prinse în cioareci și cizme mari. Bărbații sînt de tot chipoși cu căciulile lor umflate, cu lungile sumane negre.

Acuma în urma lor sosește un șir de căruți în mers încet, de sărbătoare. În cea d'întăi, o fată mai bogat împodobită stă între tovarășele ei de vrîstă. E mireasa, și acesta e un alaiu de nuntă.

Pe cellalt mal trec îndată flăcăi călări, dintre cari unii aș înflorit urechile cailor cu năfrămî roșii, care flutură în fugă. E întocmai după datina noastră cea veche: prietenii mirelui chiamă satul la petrecere.

Și satul întreg e în mișcare. Oamenii s'aș răzimat de gardurile de lemn și privesc; femeile toate sînt în ulițe; cite o fetiță saș chiar o codană s'a cățărat în vîrfurile parilor ca să vadă și ca să fie văzută mai bine. Pe dealuri, băiețașii, încălziți de atîta larmă, și alergătură, și vorbă, și bucurie, se înșiră cîntînd de răsună văile.

Neapărat că acești oameni sînt Romîni.

— Sînt Ceangăi, spune conductorul, care se a-prinde și el de plăcere cînd vede atîta frumuseță.

Sîntem la o stație din Ghimeșuri, și o fată scoate scrisorile pe care le dă Evreicelor ce țin poșta. O aud lămurit spunînd ceva romănește, dar, cînd o întrebăm în limba noastră, ea întoarce capul.

— Nu ești Romîncă ?

— E Ceangaucă, răspund ungurește Evreicele.

Iată acum și gara ungurească a Ghimeșului-hotar. De departe, ea se înfățișează ca o urită clădire greoaie, galbenă și roșie. Pe d'innuntru are sumedenie de săli și saloane de restaurant ca pentru o mare capitală. Lumina nu e aprinsă însă nicăiri. Și nici nu are de ce să fie : în tren sîntem aproape numai noi doi. În zădar vine jandarmul trufaș pentru revisia pașapoartelor ; n'ar fi decît al nostru, dar nici noi nu trecem granița. Trenul se duce spre Palanca, unde e ticăloasa noastră barată de hotar, numai cu personalul și cu transportul de scînduri al Evreilor din Secuime. Restauratorul, un biet om slab îmbrăcat, n'a dat de mult timp nimănuî de mîncare, și de bucurie se pune la vorbă cu nevastămea, care știe ungurește.

Dar ce sînt oamenii din Ghimeș ?

Iată o frumoasă fată din sat care stă în gară. Ea dă nevastei lămuririle ce-mî trebuie, pe cînd jandarmul fără lucru dă tîrcoale împrejur.

Tatăl ei e Ungur, mama Romîncă. Ea știe numai cîteva cuvinte românești. În sat mai sînt Romîni, sînt aproape numai Romîni, dar cei mai mulți... Cei mai mulți sînt ca dînsa : adecă nu știu românește.

Și de la restauratorul sfătos aflu mai departe, că este biserică românească, cu slujbă și predică romă-

nească greco-catolică, este și școală românească, cu un învățător și o învățătoare, este și un... solgabirău român. Și totuși jumătate din sat nu mai e românesc, iar Romîniî șchioapătă vorbind limba lor, sfînta limbă de omenie a moșilor și strămoșilor lor, limba care numește seminția lor, portul lor frumos, datinile minunate pe care le-aŭ păstrat. Și, ca să umple păharul cu o ultimă picătură de otravă :

— Aici Unguriî și Romîniî trăiesc foarte bine laolaltă.

După cît am văzut și am auzit, — cred și eu.

Dar, cetitorule cu dragoste pentru acest biet neam nenorocit al nostru pe care însă nu oricine vrea poate să-l înșele și să-l prade, dacă vei străbate Ardealul, Banatul și alte părți ungurești unde sînt porți de oțel bine apărute în jurul ființii noastre ca neam, dacă te vei înviora și îmbărbăta acolo cu credința că, oricît s'ar sili orișicine, rădăcina noastră nu poate fi smulsă din adîncimea unui pămînt care a numit pe străbunii noștri întăii-născuți ai săi, dacă vei cînta «osana» la biruințele nouă ale acestuî mare, bun și blind popor al muncii, înțelegerii și frumuseții, dacă după aceasta vei voi să te întorci pentru a folosi și mai mult, dacă poți, Romînilor din locul tău, din țara ta, din cuprinsul brațelor tale, — nu trece pe la Ghimeș și Palanca!

TABLA CUPRINSULUI

TABLA CUPRINSULUI

CARTEA A XI-a.

In Țara Vinului.

	PAG.
De la Alba-Iulia la Geoagiul-de-sus.	391
La mănăstirea Rîmeșilor.	396

CARTEA A XII-a.

Ținutul Țirnavelor.

Spre Blaj	407
Blajul	408
Împrejurimile Blajului.	420
Pe Țirnavă: De la Blaj la Sighișoara.	427
<i>A. Mediașul.</i>	429
<i>B. Ibașfalăul.</i>	432
<i>C. Sighișoara.</i>	438

CARTEA A XII-a (urmare).

Aiudul, Turda și Clujul.

Aiudul.	447
Mirăslăul.	450
Spre Turda.	453
Turda.	456
Împrejurimile Turzii	461
Clujul.	465
Împrejurimile Clujului.	472

CARTEA A XIII-a.

Pe valea Someșului.

	PAG.
De la Cluj la Gherla. Gherla	479
Împrejurimile Gherlei . . . ,	483
Spre Dej. Dejul	486
La biserica Vadului	489
Cetatea Ciceului	493

CARTEA A XIV-a.

Ținutul Bistriței.

De la Dej la Beclean	505
De la Beclean la Năsăud	507
Năsăudul.	509
De la Năsăud la Bistrița	514
Bistrița	521
Spre Maramureș	527
Rodna	532

CARTEA A XV-a.

Maramureșul.

De la Rodna la Vișău.	537
De la Vișău la Sighet.	546
Sighetul	557
De la Sighet la cellalt hotar	571

CARTEA A XVI-a.

Baia-Mare și Chioarul.

Spre Baia-Mare	565
Baia-Mare	588
Chioarul	590

CARTEA A XVII-a.

Sălagiu, Satmarul, Oradea-Mare.

	PAG.
În Sălagiu.	601
Spre Sătmar. Sătmarul	607
Spre Oradea-Mare. Oradea	610
În jurul Orăzii	618

CARTEA A XVIII-a.

Ținutul Beiușului.

Spre Beiuș	623
Beiușul	627
De la Beiuș la Arad.	631

CARTEA A XIX-a.

Aradul și împrejurimile.

Aradul.	645
O mănăstire românească: Hodoș-Bodrog	650

CARTEA A XX-a.

Banatul de sus.

Timișoara	659
Spre Lugoj.	665

CARTEA A XXI-a.

În Banatul de jos.

Lugojul	677
Spre Caransebeș	684
Caransebeșul	686
Alte părți bănățene.	691

CARTEA A XXII-a.

Cu trenul prin Banat și mijlocul Ardealului.

CARTEA A XXIII-a.

Prin Secuime.

LISTA ILUSTRĂȚIILOR

	PAG.
În Țara Bîrsei: la ușa bisericii	9
În Țara Bîrsei: În curte, la lucru	12
Brașovul, cu frîntură din ziduri	14
Brașovul, cu biserica neagră	16
Brașovul: marginea	20
Junii între Pietre	28
Intrarea la Sf. Nicolae din Șcheiu	30
Teatrul Brașovechenilor	31
Casa arhivelor bisericii Sfîntului Nicolae	32
Din Țara Bîrsei: la lucru, acasă	36
În Țara Bîrsei: hora	38
Cetatea Branului	42
Altă vedere a Branului	44
În Țara Bîrsei: Zi de sărbătoare	50
Nuntă în Țara Bîrsei	58
Vlad Țepeș, Domn muntean, duce de Făgăraș	64
În piața Făgărașului	68
Cetatea Făgărașului	70
Uliță de sat românesc din părțile Făgărașului	74
Femei făgărășene	80
Din petrecerile Junilor din Brașov	90
În Ohaba	98
Calea plopilor	100
Constantin Brîncoveanu, Domn al Țerii-Romanești, boierul Simbetei-de-sus	104

Apărătorii patriei: jandarmii lângă bisericile Românilor	119
Unelte de casă din părțile Sibiiului	140
Sibiiul cel vechi	140
Pat săpat și preșuri din părțile Sibiiului	163
Podoabele casei în părțile Sibiiului	167
O frumoasă a satului	169
Cu ulciorul	177
Casa Vlădicilor, în Rășinari	181
În munte cu oile	183
Meșteșugul de săpat al ciobanilor rășinăreni	184
Port din Sud-Vestul Ardealului	203
Poienari	210
Poienăreasă	214
Miri din Poiană	218
Hora Poienarilor	220
Mihai Viteazul, Domn al tuturor Românilor (1593-1601)	231
La Orăștie	243
Sebeșelul din jos de Orăștie (după o veche acvarelă)	257
Mănăstirea de la Sebeșel	260
Porturi din Țara Hațegului, la Bouțari	271
De-a lungul apei	273
Nemeși din Zăicani Hațegului	280
Biserică în chip orăștian (la Peștiana). Pe din afară.	281
Aceiași biserică. Pe d'innăuntru	282
Biserica din Dănsuș	284
Drum pe Rătezatul	290
Amfiteatrul din Grădiște	291
Cetatea Colței	294
Chipuri de la Petroșani	301
Biserica Prislopului	310
Mormîntul Domniței Zamfira la Prislop	311
Cetatea lui Matiaș Craiul	319
Biserica cea veche din Inidoara	321
Aceiași biserică pe d'innăuntru	321

	PAG.
Gimnasiul din Brad	340
Cîmpeniî înainte de focul din 1905	364
Craiul Matiaș	401
Vederea Blajului	410
Școlile Blajului	418
Porturi din Teiuș	441
Gherla	481
Biserică de sat ardeleană : pe din lăuntru.	485
Pădure din Carpații nordici ai Ardealului	487
Ștefan-cel-Mare	491
Luptă veche, după o zugrăveală de biserică	500
Port din Ținutul Bistriței	551
Foaie dintr'un manuscris moldovenesc din veacul al XV-lea	513
Un «țeran» din Întradam	516
Bistrița	529
Cetățeni din Vișău	547
Biserică maramureșeană	556
Stradă lăaturalnică din Sighet	558
Piața din Sighet	550
O altă vedere a pieței din Sighet	560
Binecuvîntarea prinoaselor în Maramureș	565
Femei din Maramureș	572
Priveliște de iarnă din părțile ungurene de lîngă Ardeal	587
Oameni din Letca	596
Biserică de sat din părțile ungurene	605
Lîngă apă, în părțile Beiușului (Pietroasa).	625
Chipuri din părțile Beiușului (Pietroasa)	626
Chipuri din părțile Beiușului : altă vedere	628
Chipuri din Baia-de-Criș (scenă din ultimele alegeri)	641
Tip de biserică bănățeană nouă	661
Porturi din marginea ardeleană de către Bănat (Bouțarii Hațegului).	669
Biserica cea mare din Lugoj	678

	PAG.
Biserica episcopală din Lugoj	679
Palatul episcopal din Lugoj	680
Mănăstirea Prislopului	681
Altă vedere a bisericii episcopale din Lugoj . . .	683
Călușar din părțile Sibiului	701
Ardeleni din Poiana Sibiului.	702
Gospodărie în Țara Birsei.	704
La biserică în Țara Birsei.	710
Casă de lemn din Carpați (Maramureș).	717
Cruci din părțile Bistriței	719

TABLA NUMELOR.

A.

Abrud, 353, 357, 360 și u.	Apoldul-de-jos, 191 și u.
Achiș, 608.	Apoldul-de-sus, 187-8,
Aciuța, 642.	192.
Aiud, 447 și u.	Apșele, 565.
Alba-Iulia, 227 și u.,	Arad, 334, 348, 619, 631,
376-7, 391 și u., 396.	642 și u., 688, 698-9.
Albac, 350, 368.	Aradul-Noș, 651.
Aldrof (Aldru), 519, 528.	Arieș r., 363 și u., 369-
Almaș r., 591.	70, 456 și u., 461.
Amlaș (și Țara), 186 și u.	Arpașteu, 494.
Ampoiu r., 376.	Arpașul-de-sus și de-jos,
Anieș, 531-2.	121 și u.
Apahida, 479.	Avrig, 130 și u.

B.

Băcăinți, 257.	Băiești, 299.
Bacia, 267-8, 311.	Băița, 604.
Baia-de-Criș, 349-51,	Bălcaci, 422.
641.	Bășcoiu, 555.
Baia-Mare, 585 și u.,	Băsești, 602 și u.
602, 607.	Baștea, 490.
Baia-Spria, 587.	Bațelari, 270.

- Batiz, 268-9, 311.
 Becleanul Făgărașului,
 68, 86, 99, 113.
 Becleanul Bistriței, 505
 și u.
 Bega (Begheul) r., 659,
 672, 674, 699.
 Beiuș (Beinș), 623, 627
 și u., 632, 635.
 Beldiul, 447.
 Belinți, 673.
 Benediuc, 483.
 Berbești, 576.
 Bercheș, 464.
 Berchez, 591.
 Berivoaiele, 79-80.
 Beșani, 343-4.
 Beșembac (Beșimbac,
 Beșimbav), 68, 113 și u.
 Bia, 420.
 Bicz, 716, 720.
 Bihorul-Pișpecului, 611.
 Bîrcea-Mare și Mică,
 329.
 Bîrgăiele, 519.
 Bisca r., 712.
 Bistra, 462.
 Bistra r., 699.
 Bistrița, 514, 537 și u.
 Bistrița Aurie r., 542.
 Blaj, 393, 402 și u., 440.
 Blumăna, 29.
 Bod, 705.
 Bodola, 711.
 Bodrogul-Mare și Mic,
 652-3.
 Boholț, 111 și u.
 Bontida, 479.
 Bouțari, 271, 669.
 Borșa, 541, 564, 575.
 Borsec, 716.
 Bozeș (Bozăș), 256 și u.
 Brad, 343, 346 și u.,
 358, 641.
 Bran, 7, 41 și u.
 Branișca, 335, 343.
 Brașov, 7 și u.
 Brateiș, 433-4.
 Breaza Făgărașului, 83,
 106.
 Breaza Hațegului, 291.
 Brețc, 712.
 Brețiile, 270.
 Buceciș m., 41, 47, 73.
 Buciumiș Chioarului,
 595.
 Buciumiș Făgărașului,
 94.
 Buciumiș Moșilor, 371.
 Budac, 519.
 Budăcel, 519.
 Budinți, 672.
 Buia, 427.
 Bulzești, 348.
 Bulziș m., 346, 348.

Bungard, 72, 112, 141
și u., 164-5.

Buzd, 193, 213.
Buziaș, 665.

C.

Cacova Sibiiului, 165,
186.

Cacovița, 201.

Calanele, 311, 322-3.

Calbor, 111 și u.

Căpîlna, 420.

Căpîlna, 490.

Caraciū, 348.

Caransebeș, 684 și u.,
699.

Carei-Mari, 601, 610.

Cărpeniș (deosebite lo-
calități), 201, 363, 369.

Cărpînet, 639.

Căscău, 489-90.

Cășceiū, 490.

Cața, 700.

Catrifoiul r., 541.

Căvăran, 685-6.

Cearda, 570.

Cehul Silvaniei, 602.

Cepan, 517-8, 520.

Cergău, 427.

Cerna r., 310, 312, 314-5,
317, 323.

Cetanul, 490.

Cetatea-de-Baltă, 422
și u.

Ceteu, 569.

Cheile Turzii, 459, 461,
464-5.

Chioarul, 591.

Cic-Sereda, 717 și u.

Ciceu, 488, 494, 497 și u.

Cîlnic, 201.

Cîmpeni, 362 și u., 368,
443, 462.

Cîmpul-Lung, 569.

Cîmpul-Pîinii, 240.

Cincul-Mare și Mic, 112.

Cîrja m., 303.

Cîrnești, 289.

Cisnădia, 165, 199.

Cisnădioara, 165.

Ciucul, 716 și u.

Ciucî, 631, 640-2.

Ciufud, 426, 440.

Clăbucetul m., 73.

Clisî, 598.

Cluj, 456, 465 și u., 479.

Cociard, 455.

Cociu, 507.

Codlea (și Măgura), 48
și u., 74, 76, 197.

Cohalm, 700 și u.

Cojăr, 393.

- Colței (Cetatea), 293-4.
 Copăcel, 77-8, 82.
 Copand, 464.
 Copșa-Mică, 429.
 Corabia (Ciceul), 501.
 Corna, 371.
 Cosăul r., 574.
 Coștei, 673-4.
 Costești, 259.
 Covasna, 712.
 Crăcești, 579-80.
 Crăciunești, 555.
 Crișciorul Crișan, 639.
 Crișciorul Moșilor,
 354-5.
- Cristianul Bîrsei, 39.
 Cristianul Sibiiului, 164.
 Cristișul Turzii, 461 și u.
 Cristurul Cernei, 312 și
 u., 328-9.
 Cristurul Ciceului, 505.
 Crișul Alb, 343 și u.
 Crișul Negru, 627, 635.
 Crișul Răpede, 612, 631.
 Crivadia, 300.
 Cugir, 259.
 Cujdrîoara, 494, 505.
 Culteu, 591.
 Cunța, 201 și u.
 Cut, 202 și u.

D.

- Daneș, 437.
 Dănsuș, 277 și u.
 Deal, 201.
 Dealul-Mare (al Crișu-
 lui), 638-40.
 Dealul-Mare (în Munții
 Apusenii; deosebite),
 346, 372.
 Decia, 452, 454.
 Dej, 486 și u., 505, 601.
 Desești, 579-80.
 Deva, 294, 330 și u.,
 337-8, 341-2.
 Dicia, 483.
- Dicio-Sîr_martin, 426.
 Dîrste, 10.
 Dobîrca, 211 și u.
 Dobra, 335 și u., 338.
 Dobrin m., 638-9.
 Dobrișin, 601.
 Drăgănești, 633, 635.
 Drăgești, 625.
 Drăguș, 106, 118 și u.
 Drașov, 199 și u., 213.
 Dridif, 99, 113.
 Dumitra-Mare, 518 și u.
 Dumitrița, 519.

E.

Er-Mihályfalva, 610.

F.

Făgăraș, 47 și u., 88-9.	Fenlac, 652.
Farcadinele, 278-9, 289.	Fericea, 633.
Fața Pleșei, m., 47.	Fierești, 576-7.
Felaiud, 449.	Fișteliuc, 313.
Feldioara Birsei, 703-4.	Fizeș, 483.
Feldioara Oltului, 124	Fornădia, 344.
și u.	Fundul Sîmbetei m.,
Feleac, 474-5.	106.
Feneș, 376.	

G.

Găina m., 346, 348.	Ghimbav, 39, 48.
Galați (din Țara Motilor), 376.	Ghimeșuri, 722 și u.
Galații Făgărașului,	Ghiriș, 456.
74-5, 89, 109 și u.	Gilău, 232, 466.
Galeș, 186, 223.	Gilgău, 490.
Gaura, 595.	Gimbaș, 451.
Găurenii, 376.	Gințaș, 270.
Găvojdia, 685.	Gîrbova, 201, 213.
Gelmar, 249 și u.	Gireag (Vireag), 507.
Geoagiul-de-jos, 252	Giulești, 576-7, 580.
și u.	Giurgești, 494.
Geoagiul-de-sus, 252,	Gothadea, 335.
395 și u., 447, 450.	Grădiște, 289 și u., 299,
Ghelnari, 322.	333.
Gherla, 479 și u.	Grosul, 640.
Ghertan, 433-4.	Gruicul Săliștei, 171-2.

Gura-Rîului, 165 și u.,
172, 186.	Gurghiuri, 716, 718 și u.
Gura-Sadului, 337 și u.,
700.	Gurghiul-S. Miclăuș,
720.
Cura-Văii, 642.	Gutinul m., 571, 574,
579 și u., 590.

H.

Haieü, 618.	Hîrdău, 512.
Hălmagiü, 640.	Hîrseni, 77, 88.
Handal, 564.	Hodoș-Bodrog, 650 și u.
Hărastăș, 456.	Hoghilag, 436.
Hărman, 711.	Holod, 625.
Hărnicești, 571, 578-9.	Homorod, 701-2.
Hășdat, 312.	Hosufalău, 607.
Hațeg, 259, 268, 272 și
u., 296 și u., 305, 309,
312, 392, 678.	Hurez, 73, 75, 84.
Heniul m., 528-9.	Hust, 569.
	Hususău, 429.

I.

Iad, 519, 528.	Ileni, 77, 88.
Ibașfalău, 427, 432, 480.	Ilia Murășului, 335.
Iclodul-Mare, 479.	Ilva, 529.
Ictar, 672.	Inidoara, 509 și u., 314
și u., 678.
Iezvin, 666, 670.	Întradam, 515 și u.
Ighiü, 376.	Iza r., 564, 570, 573.
Igniș m., 590.	

J.

Jena, 685, 699.	Jibău, 591, 601.
Jelna, 519.	Jidveiü, 422.

Jiiu r., 304.
Jina, 209-10, 219,
221.

Josefsdorf (Joseffalva),
671.
Jupa, 685.

L.

Lancrăm, 207 și u., 232.
Lăpuș r., 593-4.
Lazuri, 73 și u., 94,
640.
Lechința, 526.
Lelești, 496-7.
Lemniu, 595-6.
Letca, 596 și u., 601.
Lipova, 237.
Lisa, 86-7, 106.
Liudișor, 85-6.
Liușca, 515.
Livadea, 299-300.
Livezeni, 299.

Lopadea - Românească,
451.
Lotrului (Turnul), 136.
Lozna, 597-8.
Ludești, 259.
Ludeșul-Mare, 192-3.
Ludoșul-Murășului, 495.
Lugoj, 294, 665, 673 și
u., 686, 689, 697-8.
Lunca, 633 și u.
Luncoiu, 346.
Lupeni, 304.
Lupșele, 462.
Luța, 85.

M.

Maceu, 270 și u., 285.
Mada, r., 256.
Mádéfalva, 718.
Măgura m., 46.
Malnaș, 716.
Măluț, 494.
Mănăștiur, 494.
Mănăștur, 475-6.
Mara r., 574-5.
Mărghita, 611.
Mărgineni (Făgăraș),
92 și u.

Mărgineni (locuitori din
Ț. Sibiiului), 200, 428,
440-2.
Maria-Radna, 699-700.
Mediaș, 427, 429 și u.
Mehadia, 691.
Mèria, 295.
Merișor, 300, 302.
Mesteacăn (în Chioar),
595.
Mesteacăn (în Munții
Apuseni), 348.

Mesteacănul Mare. V.	Mireșul-Mare, 607.
Mireșul-Mare.	Mischiu, 461.
Mezieș, 633.	Mișcreac, 447.
Micălaca, 652.	Mițul m., 369.
Micăsasa, 429.	Mocod, 509.
Miercurea, 197 și u.,
227.	Mogoș-Mort, 507.
Mijina, 449 și urm.	Muncaciū, 567, 569.
Mindra, 56, 97.	Munduc m., 369.
Mindra m., 303.	Murăș r., 246 și u., 252,
259, 261, 334, 343,
392, 407, 447, 451,
650-1, 718.
Mintia, 324-5.	Murăș-Oșorheiū, 428.
Mintiul Gherlei, 483.	
Mirăslău, 450 și urm.	

N.

Nădaștia, 313.	Netedul (Săliștei), 171.
Năieni, 711.	Netotul, 83.
Năsăud, 486, 507 și u.,
519, 530.	Nicula, 483 și u.
Negrilești, 494.	Nimigea-Românească,
509.
Negru, 631.	Nimigea-Ungureasca,
508.
Neoplanta, 692.	

O.

Oașului (Țara), 591.	Ofenbaia, 462.
Ocna Dejului, 486.	Ohaba, 96-7.
Ocna Sibiiului, 35, 173
și u.	Oieșde, 393.
Ocoliș, 462.	Oituz (pas), 712.
Odești, 462.	Olt r., 135 și u., 703,
715, 718.
Odorheiul Someșului,
602.	Oradea-Mare, 564, 610,
631-2, 649-50, 680.

- Orăștie, 241 și u., 258-9,
303, 312, 335.
Orăștioara r., 259.
Oravița, 672, 691.

- Orlat, 165-6, 186.
Orlea m., 298, 310-1.
Orșova, 691-2.

P.

- Pădurenii (locuitorii),
314.
Păgida, 451.
Păiuș (pas), 304.
Palanca, 723-4.
Paloșul, 700.
Pănade, 421.
Panciova, 692.
Păring m., 303.
Pătrărlui m., 127 și u.
Pătrunjenii, 376.
Perii, 563 și u.
Perjani, 54-5.
Perșa, 541.
Peștiana, 281-2, 290-1.
Peștiș, 312 și u., 328.
Petriduri, 463 și u.
Petrifalău, 420.
Petrihaza, 483.
Petroșani, 299, 301 și u.
Petrova, 554.
Pian, 209.
Piatra m., 350.
Piatra Craiului m., 46-51.
Piatra Roșie m., 106.
- Pietroasa, 626, 635.
Pietros, 299.
Pintic, 519.
Piski, 261-2, 310-2, 317,
330.
Pitești, 376.
Pleașa, m., 47.
Poarta-de-fier, 296.
Podole, 346.
Podul Secuiului, 611.
Poiana (Moșilor), 376.
Poiana (Sibiiului), 209.
Pojorîta, 86.
Ponorel, 367.
Poplaca, 186.
Porcești, 138, 145-6.
Porumbace, 68, 129.
Predeal, 7, 10, 43, 135.
Prejmer, 711.
Prelucii m., 542.
Pricaz, 248.
Prisaca (din Banat), 685.
Prislop (mănăstire), 309
și u., 543-4, 681.
Prislopul Bistriței, 517.

R.

- Răbrișoara, 515.
 Răcăștia, 312.
 Ragla, 519, 525.
 Răhău, 204 și u.
 Rântău, 618.
 Rășinari, 173, 179 și u.
 Răstoace, 595.
 Răteag, 501 și u., 505.
 Rătezatul m., 245, 289
 și u., 290, 295.
 Rătunda m., 530, 541.
 Rătundul m., 564.
 Recaș, 665.
 Recea (Vaida- și Tele-
 chi-), 81 și u.
 Reciū, 201.
 Reghin, 718.
 Remete, 666.
 Rețea m., 303-4.
 Ribița, 348.
 Rîeni, 633.
 Rîmeți, 396 și u.
 Rișca, 348.
 Rîșnov, 36 și u.
 Rîul Morilor, 297.
 Rîușor, 77.
 Rod, 220-1.
 Rodna, 486, 527, 530,
 și u., 549.
 Romos, 259.
 Romuli, 530.
 Rucărul Oltului, 114-5.
 Rupaș, 267.
 Rușciorî, 112, 173, 197.
 Ruși, 270, 311.

S.

- Săcălășeni, 591-2.
 Săcărimb, 303.
 Săcaș r., 201.
 Săcel, 165, 186.
 Săcele, 10, 34-5, 711.
 Sacul, 685.
 Sad, 144.
 Sălagiu r., 602.
 Salatiul, 483.
 Sălciul, 462.
 Săliște, 165 și u., 186,
 221, 223, 227.
 Salva, 509.
 Șanț, 539-40, 580.
 Sarasău, 569-70.
 Șaroș, 434.
 Săsariu r., 585, 590.
 Săsciorî, 73, 75, 201.
 Sătcel, 574.
 Sătmar, 537, 608-9.

- Satulung. V. Hosufalău.
 Satu-Noû, 591.
 Şchei (Ştei), 633, 636.
 Sebeş (Sebeş, Şăbeş ;
 riû în Ardeal), 206.
 Sebeş (riû în Banat),
 685-6.
 Sebeş (în Ț. Făgăraşu-
 lui), 91-2.
 Sebeşul-de-sus, 131.
 Sebeşul Săsesc, 200 și
 u., 227.
 Sebeşel, 259.
 Sebeşti (Şăgheşti), 633,
 636-7.
 Seciû, 709.
 Seghedin, 570.
 Şeicele, 427.
 Şelimbăr, 137 și u.
 Şendriciû, 633.
 Sepsi-Sîn-Georgiû, 712
 și u.
 Şercaia, 55-6, 95, 97.
 Şercăița, 94.
 Şesuri, 538, 542.
 Sibiiel, 165.
 Sibiiû r., 131, 144.
 Sibiiû, 39, 146 și u.
 Şieû r., 507, 522.
 Sighet, 543, 557 și u., 576.
 Sighişoara, 427-8, 437
 și u.
 Silha, 673.
 Silvaş, 309-10.
 Simbăta-de-jos, 101 și
 u., 197.
 Simbăta-de-sus, 102 și
 u., 197.
 Simèria, 262-3.
 Şimlău, 611.
 Şinca-Veche, 95-6.
 Sîncel, 421.
 Sîn-Craiû, 269.
 Sîndul, 464.
 Sîngiordz, 530-1.
 Sîn-Marghita, 494.
 Sîn-Miclăuş, 420.
 Sîntă-Măria Tîrnavelor,
 422.
 Sîntă-Măria de Piatră,
 267.
 Sînt'Andraş, 659.
 Sîntimbru, 392.
 Sîntohalma, 330.
 Şipința, 564-5.
 Şiria, 442.
 Slatina, 563-4.
 Şoimuşul Deveî, 334,
 342-3.
 Şoimuşul Bistriței, 519,
 525.
 Someş r., 465, 467, 486,
 489, 508, 515, 529,
 540-1, 595, 597, 601-2,
 607.
 Someşfalău, 473 și u.

- Şona Oltului, 68.
 Şona Tîrnavelor, 421-2.
 Spin, 421.
 Stîna din vale, 635.
 Straja m., 304.
 Streiul r., 262, 267 și u.,
 277, 299, 312.
 Streiü, 269-70, 311.
 Stremț, 394-5, 447.
 Stretia, 336-7.
 Strîmba m. (în Munții
 Apusenî), 347-8.

- Strîmba m. (în părțile
 Bistriței), 529.
 Struțul m., 369.
 Şugătag, 577-8.
 Suhardul m., 541.
 Şulimete, 607.
 Şuncuta-Mare, 590, 594.
 Şura-Mică, 173 și u.
 Surduc (pas), 304, 601.
 Sustra, 671.
 Szapáryfalva, 673.

T.

- Țăga m., 73.
 Tălmăcel, 144.
 Tălmăciü, 138, 143-4.
 Tămăşeşti, 604.
 Tărcaia, 631-2.
 Tăşnad, 609.
 Tătarca r., 541.
 Tatrang, 711.
 Tăuți (lingă Baia-Mare),
 587.
 Tăuți (în Țara Moșilor),
 376.
 Țebea, 348 și u.
 Teiuș, 232, 391, 394 și
 u., 462-3, 440-3.
 Telciü, 530.
 Teliuc, 313, 323.
 Țerețel, 353.
 Țibleș m., 488.
- Țiganul m., 73.
 Tilișca, 186, 221.
 Timișul r. (în Țara Bir-
 seî), 8.
 Timișul r. (în Banat),
 674, 677-8, 685 și u.
 Timișoara, 612, 659 și u.,
 673, 697-8.
 Țîmpa m., 11, 13, 34, 705.
 Țințari, 51.
 Tîrnavele r., 407-8, 420
 și u., 427 și u.
 Tisa r., 563, 569-70, 601.
 Tiur, 440.
 Tohane, 45.
 Toplițele, 720.
 Topolovățul-Mare,
 671-2.
 Țop, 483.

Trâmboièle, 373-4.
 Trăscău, 453.
 Trotuş r., 720-1.
 Turda, 220, 449, 453 și
 u., 456 și u.
 Turdaș, 233, 245 și u.,
 260 și u.

Turnișor, 161-3.
 Turnu-Roș, 43, 135,
 145-6.
 Tușchia-de-sus și de-jos,
 279.
 Tușnad, 715-6.

U.

Ucea-de-sus și de-jos,
 122 și u.
 Unguraș, 488.

Uri-de-sus, 505.
 Urișor, 489-90.

V.

Vaca, 348.
 Vad (în Ț. Făgărașului),
 97.
 Vad (în Maramureș),
 574-5.
 Vad (la Someș), 488 și u.
 Valașut, 479.
 Vâlcele (Elöpaták), 716.
 Valea (Ț. Sibiiu), 165.
 Valea Burcutului, 589.
 Valea Dosului, 372-3.
 Valea Tisei, 555.
 Vălișoara, 346.
 Vașarhei, 712.
 Vașcău, 631, 637-8.
 Vașlab, 718.
 Vereșmort, 455.
 Verișmart, 556.

Veștem, 138, 143.
 Vezea, 426.
 Vidrele, 362, 367.
 Vilcan m., 304.
 Vinga, 659, 698.
 Vințul-de-jos (Alvinț),
 210, 227 și u., 241.
 Vințul-de-sus, 455.
 Virful Sloiului m., 369.
 Virșeț, 672, 688, 692.
 Vișaiete, 545 și u., 563.
 Viștea m., 88.
 Viștea-de-sus și de-jos
 128.
 Vlădeni, 51 și u., 61.
 Voila, 87, 100-1, 113.
 Voivodenii, 87.
 Vurper, 229.

Z.

Zădirlac, 651-2, 671.

Zăgujenî. 685.

Zăicanî, 280, 296.

Zam, 700.

Zăvoieni, 633.

Zdrapţ, 356.

Zîrneşti, 45 şi u., 48,
51, 165, 512.

Zlaştiu r., 315-6.

Zlatna, 256, 370, 373

şi u.

O descriere a părților de Miazăzi și Apus a Ardealului, bogată, dar prosaică și seacă, cu informații căpătate în mare parte din cărți și scrisori, e aceia cuprinsă în cartea «Țara Noastră» a d-lui Silvestru Moldovan (Sibiiu, 1894). De la același avem o lucrare, alcătuită în același stil, despre Munții Apusenți: «Zarandul și Munții Apusenți» (Sibiiu, 1898).

Ca hartă, — pentru orientarea generală se poate întrebuința partea privitoare la Ardeal din harta etnografică alipită la **Enciclopedia română** din Sibiiu, III, pp. 794-5. Altfel, din cele străine — căci Românii n'ar putea tipări o hartă a Ardealului sau Banatului, care nu mai au ființă politică — se poate recurge la **Siebenbürgen** din colecția Flemming, din Glogau. Pentru părțile ungurești nu e alt mijloc decât, ori a se lua **Ungarn** a lui Flemming, ori a se comandă hărțile comitatelor ungurești de lângă Ardeal.

Ilustrațiile sînt făcute în cea mai mare parte după fotografii, ce mi-au fost împărtășite mai ales de P. S. S. episcopul de Lugoj Vasile Hossu și de profesorul Andrei Bîrseanu din Brașov.

Clișee gata făcute n'am căpătat decît două. Din unele părți n'am putut avea nici fotografii cum se cuvine. Cărțile postale ilustrate nu mi-aș putut fi de mare folos, căci ele nu dau decît rare ori locurile, clădirile și porturile ce ne interesează. Unele greșeli de tipar s'aș îndreptat în tabla numelor. Altele le poate îndrepta orice cetitor.

Din alte lucrări nu s'aș luat clișee.
